

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut sociologických studií
Katedra sociologie

Diplomová práce:

**JAK ČASTO A PROČ BYLI ČEŠI
DISKRIMINOVÁNI?**
Srovnání situace před a po roce 89'

Bc. Hana Blahníková

Praha 2006

Konzultant: Doc. Milan Tuček, CSc.

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Jak často a proč byli Češi diskriminováni?“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce za použití pramenů a literatury uvedených v příložené bibliografii.

V Praze 15. 1. 07

.....

Bc. Hana Blahníková

OBSAH

ABSTRAKT	5
1. ÚVOD	6
2. DISKRIMINACE OBECNĚ	7
2.1. DEFINICE SOCIÁLNÍ DISKRIMINACE	7
2.2. TEORIE VZTAHUJÍCÍ SE K SOCIÁLNÍ DISKRIMINACI	8
2.3. PRÁVNÍ RÁMEC DISKRIMINACE	11
2.4. VÝSKYT SOCIÁLNÍ DISKRIMINACE	12
3. VÝZKUMNÝ PROBLÉM	13
4. METODIKA ŘEŠENÍ VÝZKUMNÉHO PROBLÉMU	14
4.1. KVANTITATIVNÍ ANALÝZA	14
4.1.1. Použité proměnné	14
4.1.2. Historie a metodologie ISJP	15
4.1.3. Datové soubory	17
4.2. KVALITATIVNÍ ANALÝZA	18
4.2.1. Postup Focus Goups	19
4.2.2. Průběh skupinové diskuse o diskriminaci	19
5. MÍRA SOCIÁLNÍ DISKRIMINACE A JEJÍ SROVNÁNÍ V ČASE (VÝSLEDKY ANALÝZY KVANTITATIVNÍCH DAT)	20
5.1. VÝSKYT DISKRIMINACE V ČESKÉ REPUBLICĚ	20
5.1.1. Působení reálného socialismu na příčiny diskriminace	20
5.1.2. Vývoj vnímaných příčin nespravedlnosti po roce 89'	23
5.1.3. Shrnutí	24
5.2. ZMĚNY VE VNÍMÁNÍ PŘÍČIN DISKRIMINACE	24
5.2.1. Vnímání příčin diskriminace před rokem 89'	25
5.2.2. Vnímání příčin diskriminace po roce 89'	26
5.2.3. Vnímání příčin diskriminace v současnosti	27
5.2.4. Shrnutí	27
5.3. VLIV SOCIO-DEMOGRAFICKÝCH CHARAKTERISTIK NA JEDNOTLIVÉ PŘÍČINY DISKRIMINACE	28
5.3.1. Diskriminace kvůli věku	28

5.3.2.	<i>Diskriminace kvůli pohlaví</i>	31
5.3.3.	<i>Diskriminace pro nedostatek peněz</i>	34
5.3.4.	<i>Diskriminace pro politické přesvědčení</i>	36
5.3.5.	<i>Diskriminace pro sociální původ</i>	39
5.3.6.	<i>Diskriminace pro náboženské přesvědčení</i>	41
5.3.7.	<i>Shrnutí</i>	44
5.4.	MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ.....	45
5.4.1.	<i>Mezinárodní srovnání diskriminace v roce 1991</i>	45
5.4.2.	<i>Shrnutí</i>	51
5.4.3.	<i>Mezinárodní srovnání diskriminace v letech 1991 a 1995</i>	52
5.4.4.	<i>Shrnutí</i>	54
5.5.	HLAVNÍ ZJIŠTĚNÍ KVANTITATIVNÍ ANALÝZY	55
6.	KONTEXT ZAŽÍVANÉ DISKRIMINACE (<i>VYHODNOCENÍ FOCUS GROUPS</i>)	56
6.1.	PODROBNÁ ZJIŠTĚNÍ.....	56
6.1.1.	<i>Diskriminace kvůli pohlaví</i>	56
6.1.2.	<i>Diskriminace kvůli věku</i>	58
6.1.3.	<i>Diskriminace kvůli etnické příslušnosti</i>	59
6.1.4.	<i>Diskriminace kvůli náboženství</i>	60
6.1.5.	<i>Diskriminace kvůli politickému přesvědčení</i>	61
6.1.6.	<i>Diskriminace pro nedostatek peněz</i>	63
6.1.7.	<i>Ostatní faktory diskriminace</i>	64
6.1.8.	<i>Diskriminace před a po roce 1989</i>	64
6.2.	HLAVNÍ ZJIŠTĚNÍ KVALITATIVNÍ ANALÝZY	65
7.	ZÁVĚR	66
8.	DOPORUČENÍ PRO DALŠÍ VÝZKUM.....	68
	POUŽITÁ LITERATURA	70
	PŘÍLOHY	72

ABSTRAKT

Tato práce se zaměřuje na výzkum sociální diskriminace v ČR před a po roce 1989. Hlavním zdrojem jsou zkušenosti českých respondentů týkající se zažívaných příčin diskriminace, prostřednictvím nichž je mapován výskyt diskriminace.

Práce začíná vymezením sociální diskriminace a rozбором souvisejících teorií. Navazuje vymezení výzkumného problému a otázky, které jsou ve výzkumu zkoumány, použité datové soubory a proměnné. Dále popisuje realizovaný výzkum focus groups.

První empirickou částí výzkumu je sekundární analýza sociální diskriminace. Ta si klade za cíl nalézt a identifikovat změny, ke kterým v průběhu devadesátých let došlo, a dále prozkoumat jednotlivé příčiny diskriminace a jejich vztah. Při analýze sociální diskriminace je kladen důraz na časové srovnání. Analýza je doplněna o mezinárodní srovnání zemí vyspělých a postkomunistických v roce 1991 a 1995.

Druhou část tvoří analýza skupinových diskusí (focus groups) jejichž cílem bylo doplnit kvantitativní analýzu a zjistit, jakým způsobem interpretují své zkušenosti sami respondenti. Analýza dokládá, kde a proč se s diskriminací lidé nejčastěji setkávají.

Závěr je syntézou obou částí. Obsahuje hlavní zjištění o výskytu sociální diskriminace v ČR a doporučení pro další výzkum.

ABSTRACT

This thesis focuses on research of social discrimination in the Czech Republic before and after the year of 1989. It is viewed through experiences of Czech people with specific causes of discrimination through which the occurrence of discrimination is mapped.

Thesis begins with definition of social discrimination and report of relevant theories. That is followed with specification of researched problem and investigative questions, used files and variables. Further more it interprets executed focus group research.

The first empirical part of the research, a secondary analysis of social discrimination, aims to identify changes that had happened through 1990s and to explore specific causes of discrimination and its relations. Time context is emphasized within the research. The analysis is completed by comparison of western and post communist countries in the years of 1991 and 1995.

The second part involves analysis of focus groups to supplement the quantitative research with soft data, to find out in which way the respondent interprets his experiences. The analysis proves when and why the discrimination took place.

The final part unifies both researches, brings main findings of social discrimination in the Czech Republic and involves also future research recommendations.

1. ÚVOD

Společnost je tvořena jednotlivci odlišných charakteristik žijících v rámci sociálních skupin, jež jsou vzájemně propojeny. A právě rozdílnosti jednotlivých členů společnosti v daném sociálním uskupení mohou způsobovat jev zvaný diskriminace. V základním slova smyslu se jedná o „rozlišování“ jako takové, v současné době však bývá tento pojem používán v různých souvislostech, nejčastěji v negativním významu. Jedná se zejména o „neoprávněné rozlišování lidí na základě příslušnosti k nějaké obecné skupině bez ohledu na schopnosti konkrétního jedince. Podle konkrétního kritéria diskriminace se hovoří o diskriminaci na základě rasy, náboženského přesvědčení, pohlaví, věku apod.“¹

Tato diplomová práce se zaměřuje na jev diskriminace z pohledu lidí v české společnosti. Zda ve společnosti dochází k diskriminaci, lze zjišťovat na základě objektivních kritérií (např. příjmové diference, pozice na trhu práce, přístupu ke vzdělání), které jsou vyvolány nějakými diskriminačními faktory nebo přímo dotazováním na osobní zkušenost. Základem předkládané práce je výzkum subjektivních výpovědí českých respondentů, týkajících se diskriminace, který slouží ke zmapování diskriminace v České republice.

V první části práce jde o empirickou studii, sekundární analýzu datového souboru získaného zpracováním mezinárodního projektu ISJP (Interational Social Justice Project). Díky tomu, že byl tento projekt opakován v České republice od roku 1991 již třikrát (naposledy v roce 2006), umožňuje nám nejen analyzovat současnou situaci, ale poskytuje možnost časového srovnání vývoje postojů k sociální diskriminaci. Tato část je doplněna mezinárodním srovnáním se zeměmi zapojenými do výzkumu v letech 1991 a 1995.

Druhou částí diplomové práce je analýza skupinových diskusí. Ty byly uskutečněny za účelem doplnit sekundární analýzu o kvalitativní pohled a ověřit její výsledky. Předmětem skupinových diskusí, tzv. focus groups, je zjistit, jakým způsobem lidé, kteří v životě pocítili diskriminaci, interpretují svou zkušenost a jakým způsobem vnímají jednotlivé příčiny diskriminace.

¹ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Diskriminace>

Obě části diplomové práce jsou komplementární a umožní nám vytvořit si ucelenější náhled na výskyt diskriminace v České republice.

2. DISKRIMINACE OBECNĚ

2.1. Definice sociální diskriminace

„Původně se sociální diskriminace projevovala jako omezení nebo odmítnutí práv určité kategorie obyvatel pro pohlaví, rasu, národnost či náboženství. Skryté bývaly přidružené důvody hospodářské a politické. Sociální diskriminace se opírá o předsudky a stereotypy, které se mohou stát i základem konsensu pravicově radikálních hnutí, mohou být ale i důsledkem levicových ideologií a projevovat se jako útisk a likvidace „nepřátelských tříd“ a skupin obyvatel. Diskriminace může mít charakter státní, oficiální, nebo charakter lokální, nelegální, neformální. Sociální diskriminace spočívá v záměrném znevýhodnění určitých subjektů vytvářením nerovných hospodářských, politických, právních podmínek. Často brání v rozvíjení vlastní svébytné kultury, v přístupu ke vzdělání, ve výkonu povolání a v seberealizaci. Každé sociální znevýhodnění se může proměnit v diskriminaci, tedy v záměrné vnější omezování možností a realizace potřeb. Sociální diskriminace může vést k sociální degradaci, ale také k sociální exkluzi a v extrémních případech až ke genocidě. Za sociální diskriminaci bývá také považováno stavění a udržování bariér sociální mobility. Marxistická teorie spojuje sociální diskriminaci s konceptem vykořisťování proletariátu. Proti diskriminaci žen vystupuje feminismus. Někdy se hovoří o sociální diskriminaci sociálně handicapovaných či „slabých“, jako jsou staří lidé, zdravotně postižení, rodiny s malými dětmi apod. Vnímání zejména mírnějších forem sociální diskriminace je vázáno na pojetí sociální rovnosti a sociální spravedlnosti. Jako sociální diskriminace je někdy vnímána i silná sociální kontrola (např. přímá cenzura) nebo pravidla udržování veřejného pořádku. Problém sociální diskriminace je tradičně problémem všech menšin, a proto jedním z významných principů demokratických právních řádů je jejich právo bránit se proti ní. Mezi nástroje této obrany patří např. možnost předložit stížnost na diskriminaci v tisku, ve veřejné diskusi, zakládat specifická hnutí, organizace“ [VSS]. Vznik různých organizací v ČR, které hájí práva znevýhodněných skupin obyvatel (zdravotně postiženým, žen, etnických menšin, apod.) lze považovat za reakci na sociální diskriminaci a prevenci proti ní.

2.2. Teorie vztahující se k sociální diskriminaci

Dříve než se pustíme do analýzy diskriminace v ČR, podívejme se na podstatu tohoto jevu samotného. Kde se bere, co je jeho příčinou a jak se projevuje?

Teorie vzniku diskriminace jsou v popředí zájmu autorů zejména ze Spojených států amerických. Nejvýznamnějším z nich je Gordon Allport, který napsal knihu „O povaze předsudků“. Allport zkoumá příčiny diskriminačních postojů a předsudků z různých úhlů a zkoumá všechny aspekty tohoto prastarého problému – rasové, náboženské, etnické, ekonomické stejně jako sexuální. Vychází z mnohých empirických sociologických výzkumů diskriminace. Předsudek vůči cizí skupině, považuje za jednu z prvotních příčin vzniku určitého diskriminačního chování. „Člověk tíhne k předsudkům. Jde o těžký a přirozený sklon generalizovat, vytvářet si představy a kategorie, jejich obsahem je zjednodušený svět zkušeností“ [Allport 1958: 58]. Postoje a předsudky nevznikají náhodně a nenadále, ale jsou výsledkem socializačních procesů, kdy si nejen vytváříme vlastní názor na svět, ale rovněž přebíráme názory blízkých lidí, kteří nás do určité míry ovlivňují. Od narození jsme členy nějaké vlastní skupiny (tj. náš získaný status). Během svého života se však řadíme do dalších skupin a vytváříme si tzv. připsaný status. Do jaké míry je pro člověka snadné stát se členem určité referenční skupiny² závisí do jisté míry na našich schopnostech a talentu. Někdy však člověku žádná z těchto vlastností nestačí a je diskriminován. Předsudky se odvíjí od naší zkušenosti. Kategorizujeme svět a dle těchto kategorií, založených na zkušenosti, jednáme. Kategorie nejsou pocitově neutrální, ale naopak jsou „zabarveny náklonností nebo nelibostí“ [Allport 1958: 52]. Dostaneme-li se v životě do situace, se kterou máme již dřívější zkušenost, je pravděpodobné, že nám tato situace navodí nějaký pocit a budeme jednat na základě této zkušenosti. „To, že se držíme nějakého úsudku, i když naše zkušenost je jiná, je jedna z nejzákladnějších stránek předsudku“ [Allport 1958; 54]. Při vytváření předsudků hraje roli bezpečí vlastní existence. Cizí skupiny jsou většinou těmi, o kterých víme málo, a proto máme pocit, že nás ohrožují. Můžeme si tedy o nich vytvořit klamnou představu právě kvůli strachu o svou existenci. Přestože „předsudek v žádném případě není masový fenomén“ [Allport 1958; 71], neliší se příliš postoje jednotlivce od postojů skupiny. Odmítání cizí skupiny má pět forem. Jde o slovní osočování, vyhýbání se, diskriminaci, fyzické napadání a vyhlazování. Poslední forma nepřátelské akce je extrémní, všichni však víme, že se nezřídka v historii lidstva udála. Na projevy diskriminace mají kromě předsudků vliv kulturní stereotypy. Některé příčiny diskriminace nevychází z předsudku, ale jsou součástí

² Referenční je taková skupina o jejíž členství stojíme.

společenských zvyklostí – stereotypů myšlení a jednání. Zatímco předsudek se vztahuje především k postojům určitého člověka, diskriminace je založena na společenských či kulturních praktikách úzce spojených s celkovým společenským systémem.³

Jádrem vzniku diskriminace jsou nerovné příležitosti a nespravedlivé znevýhodňování (či upřednostňování) určité skupiny. Dle Anthony Giddense „za diskriminaci považujeme stav, kdy jsou jedné skupině lidí upírána práva a příležitosti, jimiž disponují druzí“ [Giddens; 231]. Pokud ve společnosti fungují rovné příležitosti, jedinci mají možnost svobodně se rozhodovat o svém životě, vzdělání, kariéře apod. Za pomoci svých schopností a talentu mohou dosáhnout takového způsobu života, který jim nejlépe vyhovuje a jaký si sami vybrali [Možný 2002]. Rovné příležitosti jsou jedním ze základních principů demokratické společnosti. Rovnost životních šancí úzce souvisí s uplatňování lidských práv menšin, tělesně postižených, podle věku, rasy, náboženského vyznání nebo pohlaví. A právě tyto charakteristiky mohou být příčinami sociální diskriminace.

Tytéž sociální charakteristiky se mohou výrazně podílet na životním úspěchu, a zároveň mohou být příčinou sociální diskriminace. Záleží na typu společnosti, jak jsou vnímány. Pokud lidé mají stejná práva a příležitosti, neměla by žádná sociální charakteristika mít výrazný vliv na život a kariéru člověka. V opačném případě lze mluvit o diskriminaci.

V otevřené společnosti, ve které převládá princip rovných příležitostí a meritokratický princip (princip zásluhovosti) nad klientelismem, jsou cesty k životnímu úspěchu poměrně zřetelně určené talentem, schopnostmi, dosaženým vzděláním a pracovním nasazením⁴. Společenský status se přirozeně utváří v průběhu života člověka a není předurčen výhradně narozením. V otevřené společnosti se člověk může stát členem referenční skupiny, o jejíž členství usiluje. Důvody, z jakých principy otevřené společnosti mohou být narušeny, jsou různé. Mezi nejzávažnější patří právě diskriminace.

V uzavřené společnosti nelze mluvit o rovných šancích. Příležitosti lidí v takových společnostech nejsou rovné a společenská mobilita je záměrně omezena. Životní šance jsou často předurčeny sociálním původem, osudy lidí do určité míry předurčené jejich narozením.

„Často se objevuje též termín pozitivní diskriminace (též afirmativní akce), který označuje záměrné úsilí, jak některou, zpravidla jinak negativně diskriminovanou, skupinu osob cíleně zvýhodnit. Přínos pozitivní diskriminace je však sporný. Její kritici tvrdí, že afirmativní akce ve skutečnosti 1) oslabují vůli menšin ke skutečné změně svého postavení, 2) vychovávají

³ shrnuto podle G. Allport

⁴ Petr Matějů, Autorská studie č. 13; http://www.nvf.cz/rozvoj_lz/dokumenty/studie13.pdf

novou generaci v přesvědčení, že dostane vše bez práce, a 3) naznačují, že příslušníci menšin jsou méněcenní, neboť nejsou schopni vyhovět běžným požadavkům společnosti. Na druhou stranu, podle tvrzení jejich zastánců mají afirmativní akce pouze zajistit diskriminovaným příslušníkům menšin stejnou příležitost k uplatnění, jakou mají příslušníci většinové populace.“⁵

V České minulosti víme o příkladech oficiální diskriminace v době komunistického režimu. Znevýhodnění socialismem byli lidé tzv. „buržoazního“ původu, kulaci, lidé, kteří nebyli členové komunistické strany. Mezi pozitivně diskriminované skupiny naopak patřili dělníci, rolníci, lidé nižšího sociálního původu a loajální členové KSČ. Diskriminace (pozitivní i negativní) sloužila jako forma sociální kontroly k udržování sociální distance mezi sociálními kategoriemi a skupinami.

Dosud byla v rámci České republiky věnována pozornost dílčím problémům sociální diskriminace. V popředí zájmu českých sociologů jsou především rovné příležitosti, sociální exkluze, gender či ageismus (věková diskriminace).

Jedním ze sociologů, který se zabývá rovnými příležitostmi je Petr Matějů. Ve svých autorských studiích o rozvoji lidských zdrojů *Legitimita nerovností a koncept životního úspěchu* a *Bariéry rozvoje lidských zdrojů v České republice, Komparativní pohled*, které se opírají o výzkumy ISSP (International Social Survey Program) a ISJP z let 1991 – 1999, se zabývá rovnými příležitostmi v české společnosti. V těchto pracích poukazuje na výrazné slábnutí pocitu rovnosti příležitostí v České republice v průběhu 90. let.

Sociální exkluze je druhým úzce souvisejícím problémem. „Diskurs sociální exkluze se soustřeďuje na sociální podmínky, jež jsou zakladatelem vyloučení jedinců i skupin z přístupu k odpovídajícím materiálním i duchovním zdrojům a právům (zejména sociálním), na procesy, jejichž prostřednictvím jsou jedinci a skupiny vylučováni ze sociálních sítí a komunit a v neposlední řadě i na situaci takto vylučovaných jedinců/domácností, skupin (nerovnost životních šancí a vyloučení z žádoucí kvality života)“ [Mareš, Syrovátka 2004; 59]. Jednou z příčin sociální exkluze je sociální diskriminace. Diskriminace staví bariéry (znevýhodňuje) a postupně zamezuje přístup k žádaným zdrojům a uspokojování základních potřeb. Důsledkem diskriminace může být právě sociální vyloučení jednotlivců či celých skupin.

Výzkumem genderu se zabývá velké množství autorů a sociologických pracovišť. Hlavními tématy výzkumu genderu v sociologii jsou v současné době ženy na trhu práce, ženy ve vědě,

⁵ http://cs.wikipedia.org/wiki/Pozitivn%C3%AD_diskriminace

genderové role v rodině, proměny rodinného a partnerského života a reprodukčního chování, kombinace práce a rodiny, muž v rodině, rovné příležitosti mužů a žen, genderové vztahy v organizacích a podnikání, mateřství a porodnictví, násilí na ženách a rozvoj občanské společnosti z hlediska genderu i politická participace žen⁶. Diskriminace žen je v současnosti považována za závažný společenský problém.

Ageismus je poměrně novým pojmem, za kterým se skrývá věková diskriminace. „Prvním pokusem o komplexnější představení fenoménu věkové diskriminace v českém kontextu byla práce Vidovičové (2005), která definovala ageismus jako ideologii založenou na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu, manifestovanou skrze proces systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku a/nebo na jejich příslušnosti k určité generaci. Přestože se problém věkové diskriminace týká různých věkových skupin, největší pozornost je v této souvislosti věnována seniorům, u nichž je dle dosud dostupných zjištění tato forma diskriminace více prevalentní a má významnější sociálně-psychologické i ekonomické důsledky než u kohort mladších.“⁷ Věková diskriminace je problémem spojeným se stárnutím populace. „Obyvatelstvo České republiky, tak jako i jiných zemí, stárne a blíží se k momentu, kdy v něm budou lidé nad 65 let tvořit téměř jednu čtvrtinu. Jednou ze změn, které stárí v moderní společnosti doprovází, je výrazná změna jeho sociálního statusu. V moderní společnosti došlo ke snížení sociálního statusu stárí, mnohdy až na tak nízkou úroveň, že se začíná hovořit o diskriminaci seniorů z důvodů věku – ageismu.“⁸

2.3. Právní rámec diskriminace

Projevy diskriminace mohou být dvojího typu. Může jít o diskriminaci přímou nebo nepřímou. Přímá diskriminace je zjevná a nejčastěji je projevoována z důvodů jako je rasa nebo etnický původ, pohlaví, sexuální orientace, věk, nepříznivý zdravotní stav, náboženství atd. Oproti tomu nepřímá diskriminace se týká takového jednání, které nepřímo znevýhodňuje osobu z výše uvedených důvodů. Může se jednat o zdánlivě neutrální rozhodnutí, rozlišování nebo postup, který omezuje práva a příležitosti určité skupiny lidí.

Česká republika, podobně jako ostatní členské země Evropské unie, má ve svých zákonech zakomponována antidiskriminační opatření. Vymezení pojmů, jakožto i znění jednotlivých definic spojených s diskriminací vychází z koncepce a znění obsaženém v příslušných

⁶ Viz výzkumný záměr oddělení Gender&Sociologie v rámci Sociologického ústavu

⁷ <http://www.ageismus.cz/index.php?m=2>

⁸ <http://www.ageismus.cz/index.php?m=2>

směrnících Evropské unie. Charta základních práv Evropské unie ustanovuje rovnost před zákonem, zákaz diskriminace, podporuje kulturní, náboženskou a jazykovou rozmanitost, rovnost mezi muži a ženami, ochraňuje děti. Na rozdíl od Velké Británie a některých dalších evropských zemí, kde má antidiskriminační právo již poměrně dlouhou historii a existuje zde velmi bohatá judikatura, se judikatura v oblasti ochrany před diskriminací a práva na rovné zacházení v České republice dosud nestačila rozvinout. Do přijetí antidiskriminačních ustanovení a v těch oblastech, kde příslušná antidiskriminační úprava chybí i nadále, je možné se domáhat ochrany před diskriminací v rámci žaloby na ochranu osobnosti. Práva na ochranu osobnosti se může domáhat osoba, jejíž občanská čest nebo lidská důstojnost byly dotčeny. Tohoto práva se lze domáhat v případě přímé diskriminace, ochranu před nepřímou diskriminací však lze pod ochranu osobnosti podřadit jen ztěžka.⁹

2.4. Výskyt sociální diskriminace

Jak již bylo řečeno, výskyt diskriminace může být zkoumán sledováním objektivních kritérií a pomocí subjektivních výpovědí. Oba přístupy v sobě skrývají úskalí a dá se říci, že jsou vzájemně komplementární. Pokud se lidé necítí být znevýhodňováni a společenské rozdíly považují za legitimní, nemůžeme jednoznačně hovořit o diskriminaci. Taková diskriminace by byla zaznamenatelná pouze skrze odlišný hodnotový rámec, než jaký je platný v dané společnosti – např. posuzování diskriminace žen v Africe z pohledu evropské kultury. Pokud je však určité sociální jednání považováno za legitimní, lidé si neuvědomují nespravedlivost a nepovažují takové zacházení za nerovné. Dobrým příkladem jsou kasty – společenská role je člověku předurčena narozením a je jeho jediným životním posláním. Lidé si tedy nerovné zacházení (diskriminaci) buď uvědomují nebo neuvědomují, a pak je nepovažují za nespravedlivé.

V zemích Evropské unie je usilováno o co největší společenskou rovnost a spravedlnost. Pokud je rovnost šancí z nějakého důvodu porušena, lidé se cítí znevýhodněni, popř. diskriminováni. Otázkou zůstává do jaké míry je jejich pocit diskriminace oprávněný (objektivní) a do jaké míry hraje roli subjektivní vnímání skutečnosti.

V této práci se budu zabývat diskriminací, kterou lidé pocítují na vlastní kůži. Ta může být ovlivněna autentickou biografickou zkušeností lidí a jejich vnímání může být do určité míry zkreslené. Osobní zkušenost však nelze více objektivizovat, a je třeba ji považovat za

⁹ Zdroj: <http://www.diskriminace.info/dt-vyzkum/neprimadiskr.phtml#odkaz12>

pravdivou. Domnívám, že výzkum diskriminace na základě postojů lidí podává relevantní obraz o jejím výskytu ve společnosti.

3. VÝZKUMNÝ PROBLÉM

Diplomová práce navazuje na výzkumný záměr FSV Institutu sociálních studií, projekt nazvaný „Sociální nerovnosti, jejich vnímání optikou sociální spravedlnosti, reakce solidarity a antagonismu“, jehož záměrem je studium sociálních nerovností v současné společnosti a jejich zdrojů.¹⁰ Ústředním tématem je sledování a posuzování vnímání rozdílů a jejich sociální podmíněnosti optikou sociální spravedlnosti a nespravedlnosti. Hlavní význam při studiu sociálních nerovností mají názory a postoje lidí vyjadřující pocity nespravedlnosti, které jsou rovněž ústřední při studiu diskriminace.

Analýza diskriminace vychází z dat mezinárodního projektu ISJP (Interational Social Justice Project) v rámci výzkumu spravedlnosti. Do tohoto výzkumu je opětovně zařazována baterie otázek týkající se zažité nespravedlnosti a příčin, kvůli kterým lidé v životě cítí, nebo někdy pocítili nespravedlnost. Nespravedlnost ve smyslu vnímaných příčin, kterými jsou ve výzkumu pohlaví, věk, sociální původ, region původu, nedostatek peněz, náboženské přesvědčení, politické přesvědčení a etnická/národnostní příslušnost, lze označit za diskriminaci. A právě pro tyto příčiny budeme zkoumat výskyt diskriminace v České republice. Cílem diplomové práce bude zjistit, zda je diskriminace v ČR vážným problémem z pohledu lidí a případně jakým způsobem se liší od ostatních zemí vyspělých či postkomunistických.

Hypotézy výzkumu diskriminace vychází ze čtyř dílčích otázek:

- 1) Cítí se být lidé v ČR diskriminováni? Z jakých důvodů?
- 2) Existují skupiny lidí, které se cítí být znevýhodněny oproti jiným skupinám? O jaké skupiny jde a z jakých důvodů jsou diskriminovány?
- 3) Jakým způsobem se změnila míra diskriminace před a po roce 89'? Jaký vliv měl na pocity diskriminace totalitní režim? Jak se vyvíjela diskriminace v průběhu devadesátých let? A nejpodstatněji - z jakých důvodů se lidé cítí být diskriminováni v současné době?
- 4) Liší se míra diskriminace v ČR oproti ostatním postkomunistickým nebo vyspělým zemím?

¹⁰ tucnak.fsv.cuni.cz/~kabele/2005_vyzkumne%20kolokvium/VZ%20_spravedlnost/Tym-Kuchar.doc

Data obsahují tři časové řezy z let 1991, 1995 a 2006. Výzkumná šetření byla uskutečněna opakovaně s ohledem na transformaci české společnosti. V bývalých komunistických zemích byla vzhledem k probíhající transformaci začátkem 90. let předpokládána rychlejší změna postojů [Krejčí 1996], a proto byl výzkum v ČR opakován po 5 letech, následně pokračoval po 10 letech.

Rok 1991 bude výchozí pro časové srovnání vývoje diskriminace v transformačním období. Pouze dva roky po revoluci měli lidé stále živé vzpomínky na totalitní režim, a ti co byli v minulosti diskriminováni, o svých zkušenostech jistě vypovídali. Porevoluční odsouzení socialismu mohlo rovněž zvýšit pocit diskriminace zejména u lidí, kteří byli dříve členy KSČ. Následující rok výzkumu (1995) byl ovlivněn 6 lety transformace. Společnost prošla zásadními změnami, které mohly ovlivnit výskyt diskriminace. Nepochybně vznikly nové formy diskriminace, ale pro mnohé lidi, zejména pro ty starší, pravděpodobně byly vzpomínky na diskriminaci za socialismu stále živé. Poslední rok výzkumu má dvě výhody z pohledu zkoumaného problému. První je aktuálnost zkoumaných odpovědí respondentů. Druhou je časový odstup 17 let od revoluce. Česká společnost prošla významnou proměnou a životy lidí určují nové mechanismy tržní společnosti. Očekáváme, že rok 2006 ukáže, jakým způsobem je diskriminace vnímána v ČR dnes.

4. METODIKA ŘEŠENÍ VÝZKUMNÉHO PROBLÉMU

4.1. KVANTITATIVNÍ ANALÝZA

4.1.1. Použití proměnné

Analýza se opírá o datový soubor z projektu Sociální spravedlnost (International Social Justice Project) z let 1991, 1995 a 2006. V těchto letech let v ČR byla do výzkumu opakovaně zařazena otázka: „Lidé se občas v životě setkají s nespravedlností. Jak často jste Vy sám(a) pocítil(a) na vlastní kůži nespravedlnost způsobenou následujícími faktory? Bylo to velmi často, často, občas, zřídka nebo nikdy?“ Respondenti měli za úkol označit na škále 1 až 5 (1 velmi často, 2 často, 3 občas, 4 zřídka a 5 nikdy), zda, a popřípadě jak často, se v životě setkali s nespravedlností kvůli náboženskému přesvědčení, pohlaví, sociálnímu původu, věku, regionu svého původu, politickému přesvědčení, nedostatku peněz či národnostní příslušnosti. Baterie zjišťuje subjektivní zkušenost lidí s diskriminací pro jakýkoliv ze zmíněných faktorů. Tyto zkušenosti nemusí být pouze vlastní (předpokládáme však, že převažují), ale může jít i o zprostředkovanou zkušenost či situaci, které byl člověk svědkem.

Výzkumná otázka, tak jak je stanovena, nezjišťuje kdy a kde se respondent s diskriminací setkal. Časový horizont zkušenosti je velký (někdy v životě), a proto nelze přesně určit, které

období bylo nejvíce diskriminační. S tímto nedostatkem se pokusíme vyrovnat pomocí věkových kohort. Předpokládáme, že lidé, kteří prožili značnou část svého života v době totalitní a měli pocit diskriminace pro příčiny vztahující se k tomuto období (např. sociální původ, politické přesvědčení apod.), čerpali svou zkušenost zejména z let totalitní minulosti. Naopak mladí lidé (do 30 let), pakliže nespojovali svou zkušenost s minulostí, ale spíše se současností, bude se jejich vnímání od starší generace lišit. Kontext zažívaných zkušeností – kde se lidé s diskriminací setkali - doplňuje kvalitativní výzkum.

Datový soubor umožňuje analyzovat nejen situaci a její vývoj v ČR, ale rovněž mezinárodní srovnání se státy, které byly do šetření v letech 1991 a 1995 zařazeny.

Pro analýzu byly dále použity proměnné týkající se osobnostních charakteristik respondentů (sociodemografické proměnné). Skrze tyto proměnné jsme zjišťovali, jací lidé se setkávají ve svých životech s diskriminací a její předpokládaný původ. Do analýzy byly zařazeny proměnné věk, pohlaví, vzdělání, politické přesvědčení - zjišťované na desetimístné levo-pravé stupnici, a sociální postavení, ke kterému se sami respondenti přiřadili. Při analýze náboženského přesvědčení jsme rovněž použili proměnnou „víra v Boha“, zjišťující zda je nebo není respondent věřící.

4.1.2. Historie a metodologie ISJP¹¹

Projekt ISJP, The International Social Justice Project, reagoval zejména na nedostatek dat potřebných pro provedení srovnávacích studií na poli postojů běžných občanů k sociální, politické a ekonomické spravedlnosti. V minulosti sice proběhla řada výzkumů na toto téma např. ve Spojených státech, dlouho však chyběla obdobná data pro celosvětové srovnání. Teprve s rozvojem elektronické komunikace padla jedna z největších překážek, která bránila tomu, aby se téměř čtyřicet sociologů z dvanácti zemí pustilo do plánování tohoto rozsáhlého projektu.

Projekt se rozběhl v roce 1991 v Německu (Východním i Západním), Velké Británii, Japonsku, Nizozemí, Spojených státech, Bulharsku, bývalém Československu, Estonsku, Polsku, Rusku a Slovinsku, v roce 1996 pak proběhl v pěti zemích, a to v Rusku, Estonsku, Maďarsku, Bulharsku a Německu, v České republice tento opakovaný výzkum proběhl již o rok dříve, tedy v roce 1995. Od samého začátku bylo hlavním cílem projektu ISJP zmapovat postoje občanů k sociální, ekonomické a politické spravedlnosti v rozvinutých zemích světa. Načasování začátku projektu bylo velmi šťastné, neboť jeho přípravná fáze začala ještě před

¹¹ Tato kapitola čerpá a je z větší části citací ze závěrečné zprávy výzkumu Focus Groups „Spravedlnost“, která je v současné době v tisku, a na které jsem se podílela.

revolučními událostmi roku 1989, a dnes tak můžeme v těchto zemích sledovat celý transformační proces.

Projekt ISJP je např. oproti podobně rozsáhlému projektu ISSP, the International Social Survey Program, jedinečný právě ve svém zaměření na sociální spravedlnost. ISSP sice v letech 1987 a 1992 také obsahoval baterii otázek týkajících se sociální spravedlnosti, rozsahem se však s ISJP nemůže srovnávat.

Motivy tohoto výzkumu nejsou zcela jednotné, někteří členové týmu se zaměřují spíše na zmapování původu norem spravedlnosti a mínění o ní, jiní se soustřeďují spíše na důsledky těchto norem a mínění. Místo testování jedné konkrétní teorie jsou tedy dotazníky konstruovány tak, aby zkoumaly vícero teorií a perspektiv najednou. Ve výzkumu se projevují oba hlavní obecné trendy – jak empirická rovina, která zjišťuje, „co je / jak se věci mají“, tak i rovina normativní, která je zaměřena na to „co by mělo být / jak by se věci měly mít“, a zjišťuje tak morální a racionální postoje občanů k ideální spravedlnosti. V praxi se pak k respondentům přistupuje částečně jako k jakýmsi „normativním teoretikům“, kteří jsou dotazováni na to, „co si myslí“ o konceptech práva, rovnosti příležitostí, zásluh a podobně.

Výstupy z výzkumu ISJP jsou jedinečné také v tom, že umožňují studie jak na mikroúrovni, tedy na úrovni jednotlivců a malých skupin, tak i na makroúrovni umožňující srovnání napříč národy i kulturami. Propojení s normativní stránkou věci je zvláště důležité zejména v postkomunistických zemích, kde je nově budovaný politický a ekonomický řád úzce konfrontován a legitimizován právě postoji jednotlivců k otázkám spravedlnosti na makroúrovni.

Co se týče sběru dat, veškerá snaha směřovala k tomu, aby nedošlo ke směšování národních odlišností s odlišnostmi ve sběru dat. Ve většině zemí byl tedy zachován postup osobních rozhovorů nad dotazníkem (pouze v Nizozemí bylo použito CAPI¹² metody a ve Spojených státech metody CATI¹³), který je stejný pro všechny zúčastněné země. Rozhovory trvaly v průměru přibližně jednu hodinu a obsahovaly na 100 otevřených otázek v následujících tématických celcích: zázemí respondenta, sociální, ekonomická a politická spravedlnost. V postkomunistických zemích pak byly ještě přidány otázky zjišťující postoj k socialismu, privatizaci a volnému trhu. Reprezentativní vzorek asi 1500 respondentů byl vybírán na základě stratifikovaného náhodného výběru až na výjimky z populace starší 18ti let. Výzkum v naprosté většině zemí provedly vedoucí akademické nebo komerční výzkumné ústavy. Byla snaha zachovat stejnou délku i strukturu dotazníku. Jeho anglický originál byl přeložen do

¹² Computer Assisted Personal Interview, tzn. dotazování za pomoci přenosných počítačů.

¹³ Computer Assisted Telephone Interview, tzn. telefonické dotazování s podporou počítače.

národních jazyků a pro zpětnou validizaci překladu byl opět přeložen do angličtiny. Autoři se snažili používat otázky a systém kódování, jejichž validita byla otestována již v jiných výzkumech.

4.1.3. Datové soubory

Pro analýzu České republiky byly použity dva datové soubory. Prvním je datový soubor, který vznikl spojením dvou národních šetření projektu Sociální spravedlnost z roku 1991 a z roku 1995. Spojený datový soubor „SOCIÁLNÍ SPRAVEDLNOST 1991 a 1995 Česká republika“ připravil Jindřich Krejčí (1996). Druhý soubor obsahuje data sebraná začátkem roku 2006.

Pro mezinárodní srovnání byly použity původní datové soubory Sociální spravedlnost z let 1991 a 1995.

Za účelem splnění uvedeného požadavku srovnatelnosti směřovala metodika k co největší shodě výzkumů. Použité dotazníky a další instrumenty byly téměř totožné, a to včetně grafické úpravy a řízení dotazovací situace.

a) Spojený datový soubor za ČR 91 a 95

Cílová populace: Populace České republiky (Československa) starší 18 let

Jednotky pozorování: Jednotlivci

Metoda výběru: Vícestupňový stratifikovaný náhodný výběr. Prvním stupněm výběru byl výběr lokality systematicky zvolené jednak podle hustoty populace a dále byli respondenti vybíráni přibližně podle bydliště tazatele (tazatelské sítě).

Metoda sběru dat: Standardizovaný interview tváří v tvář. Sběr dat provedli školení tazatelé tazatelské sítě STEM.

Velikost vyšetřeného souboru: (1991) 1181 z toho 810 ČR, 371 SR - pro spojený soubor byla použita pouze data za ČR; (1995) 1246

Rozsah datového spojeného souboru: 2056 případů

Vážení v roce 1991 provedeno nebylo. Soubor vykazuje dobrou úroveň reprezentativity a nemusí být vážen¹⁴. Soubor z roku 1995 byl převážen na základě roku 1991. Soubor dat tak poskytují kvalitní podklad pro srovnání mezi těmito lety.

¹⁴ Jindřich Krejčí (1996), Dokumentace spojeného datového souboru „SOCIÁLNÍ SPRAVEDLNOST 1991 a 1995 ČESKÁ REPUBLIKA

b) Datový soubor 2006

Cílová populace: Populace České republiky starší 18 let

Jednotky pozorování: Jednotlivci

Rozsah datového souboru: 1482 případů

Metoda výběru: Vícetupňový stratifikovaný náhodný výběr. Prvním stupněm výběru byl výběr lokality systematicky zvolené jednak podle hustoty populace a dále byli respondenti vybíráni přibližně podle bydliště tazatele (tazatelské sítě).

Metoda sběru dat: Standardizovaný interview tváří v tvář. Sběr dat provedli školení tazatelé tazatelské sítě SC&C.

Velikost vyšetřeného souboru: 1482

Vážení v roce 2006 bylo provedeno a byla použita designová váha poststratifikační (KRAJ + POHLAVÍ) navržená zpracovateli souboru ze Sociologického ústavu AV ČR.

c) Mezinárodní datový soubor 1991 a 1995

Cílová populace: Populace vybraných zemí starší 18 let

Jednotky pozorování: Jednotlivci

Velikost vyšetřeného mezinárodního souboru: (1991) Bulharsko 1405, Východní Německo 1019, Západní Německo 1837, Maďarsko 1000, Japonsko 777, Nizozemí 1783, Polsko 1542, Velká Británie 1319, USA 1414, Rusko 1734, Slovinsko 1375, Estonsko 1000, Česká republika 810, Slovenská republika 371; (1995) Česká republika 1246; Bulharsko 1636, Východní Německo 1337, Maďarsko 1089, Rusko 1585.

4.2. KVALITATIVNÍ ANALÝZA¹⁵

Kvalitativní výzkum byl realizován prostřednictvím kvalitativní výzkumné techniky nazývané focus groups (tzv. hloubkové nebo skupinové rozhovory). Podstatou této techniky je diskuse vedená moderátorem ve skupině 6-12 účastníků. Cílem focus group je odhalit a zaznamenat co nejvíce odlišných názorů (kladných i záporných) na zvolenou tematiku. Tato kvalitativní technika byla vložena mezi kvantitativní techniky, a tak pomohla odhalit význam provedené sekundární analýzy dat.

Nosným tématem skupinových diskusí byla spravedlnost, a to v několika oblastech. Dílčími tématy byly: chudoba, bohatství, obecné vnímání spravedlnosti, příjmy, korupce, diskriminace, péče o domácnost, péče o seniory.

¹⁵ Tato část cituje ze závěrečné zprávy výzkumu Focus Groups „Spravedlnost“, která je v současné době v tisku, a na které jsem se podílela.

4.2.1. Postup Focus Goups

Předkládaná kvalitativní analýza diskriminace vychází z kvalitativního testování formou focus groups. Celkem byly provedeny 3 skupinové diskuse (jedna v Teplicích a dvě v Praze), kterých se zúčastnilo 27 respondentů.

Skupinová diskuse v Teplicích proběhla dne 22. 11. 2005 od 16.30 a zúčastnilo se jí 9 respondentů. V Praze se uskutečnily 28. 11. 2005 od 17h a 19h. První se konala za přítomnosti 8 a druhá 10 respondentů.

Pro provedení focus groups bylo v Praze využito studia agentury Network Media Service (NMS). Studio je vybavené jednocestným zrcadlem (2x1m), audio a video technikou.

Výběr respondentů probíhal za pomoci sítě stálých proškolených externích spolupracovníků NMS, kteří zajišťují rekrutaci respondentů pro skupinové diskuse po celé ČR. Rekrutace respondentů pro skupinové diskuse se řídí standardy SIMAR a ESOMAR. Respondenti byli vybráni na základě požadavku členů výzkumného týmu (popis jednotlivých skupin účastníků Focus Goups naleznete v příloze).

Pilotáž proběhla v úterý 8. listopadu (zúčastnili se jí 4 respondenti) od 13,00h a ve čtvrtek 10. listopadu od 11,00h, zúčastnilo se jí 7 respondentů.

Při zpracování výsledků z focus groups bylo využito audio a DVD záznamů a písemného prepisu těchto záznamů. Kvalitativní analýza obsahuje autentické citace respondentů, které jsou vždy uvedeny typem skupiny (A=Teplíce, B=Praha 17h, C=Praha19h) a označeny kurzívou.

Výstupem je závěrečná zpráva nazvaná „Spravedlnost“, která je koncipována na základě interpretativního modelu, tzn. že obsahuje jednotlivá témata s citacemi a interpretací výzkumníka.

Pro účely diplomové práce využiji část závěrečné zprávy (Diskriminace), kterou jsem samostatně zpracovala v rámci výzkumu spravedlnosti.

4.2.2. Průběh skupinové diskuse o diskriminaci

Součástí skupinové diskuse k tématu diskriminace byla debata nad vyplněným dotazníkovým archem (PPD). Respondenti měli za úkol písemně odpovědět na otázku, která je opakovaně zařazována do výzkumu sociální spravedlnosti („Lidé se občas v životě setkají s nespravedlností. Jak často jste Vy sám(a) pocítil(a) na vlastní kůži nespravedlnost způsobenou následujícími faktory? Bylo to velmi často, často, občas, zřídka nebo nikdy?“) a označit na škále 1 až 5 (1 velmi často, 2 často, 3 občas, 4 zřídka a 5 nikdy), zda, a popřípadě jak často, se v životě setkávají s nespravedlností kvůli náboženskému přesvědčení, pohlaví,

sociálnímu původu, věku, regionu svého původu, politickému přesvědčení či národní příslušnosti, nižšímu vzdělání, zdravotnímu stavu, povolání, vzezření, ošacení či způsobu života. PPD obsahovalo širokou škálu faktorů diskriminace rozšířenou o faktory diskriminace, které nejsou součástí výzkumů ISJP a respondenti měli možnost doplnit tyto faktory o další, pokud se s diskriminací setkali pro jiný důvod nebo v případě nesrozumitelnosti. Analýza focus groups měla za úkol odhalit skutečné příčiny jednotlivých faktorů zjišťované diskriminace. Sekundární analýza nezjišťuje, kde se respondenti s diskriminací setkávají a za jakých okolností. Proto jsme využili skupinových diskusí. Otázky, na které jsme se respondentů vyptávali, navazují na kvantitativní analýzu a doplňují ji.

Při diskusi měli respondenti nejprve sdělit ostatním, se kterým faktorem diskriminace se setkali oni sami (tak jak vyplnili v PPD) či z doslechu, a říci co bylo příčinou této diskriminace, jak často se s ní setkávají/li, a popsat typický příklad své zkušenosti s ní. Dále měli vyjádřit, který faktor diskriminace považují obecně za problematický v současné době v české společnosti. Poslední otázka, která byla z časových důvodů položena pouze ve dvou skupinových diskusích, měla zodpovědět, zda respondenti vnímají odlišně uvedené faktory dnes a před rokem 89 – pokud ano, tak které a proč.

5. MÍRA SOCIÁLNÍ DISKRIMINACE A JEJÍ SROVNÁNÍ V ČASE (VÝSLEDKY ANALÝZY KVANTITATIVNÍCH DAT)

První část kvantitativní analýzy zjišťuje výskyt diskriminace v České republice z pohledu zkoumaných let. Vychází z roku 1991, který byl zásadním ve vývoji vnímané diskriminace, a následuje srovnáním s roky navazujícími (1995 a 2006).

Další část této analýzy se soustředí na zkoumání percepce diskriminačních příčin a změny v průběhu uplynulých let. Poté se zaměřuje detailně na jednotlivé faktory diskriminace. Poslední část je věnována mezinárodnímu srovnání. V prvních letech transformace bylo provedeno šetření diskriminace v několika evropských i mimoevropských zemích. Pomocí dat porovnáme míru diskriminace v těchto zemích a následně provedeme srovnávací analýzu.

5.1. Výskyt diskriminace v České republice

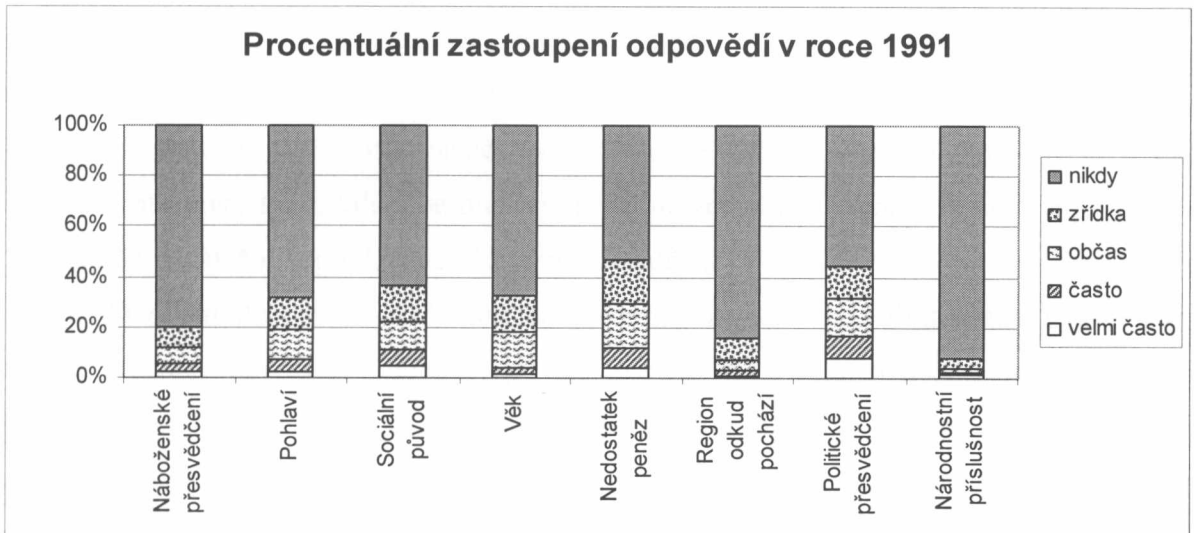
5.1.1. Působení reálného socialismu na příčiny diskriminace

Proto, abychom mohli vymezit změny ve vývoji vnímaných nespravedlností, neboli diskriminačních faktorů, musíme nejprve podrobně rozebrat situaci v roce 1991. Lze předpokládat, že v tomto roce byl výskyt diskriminace stále značně ovlivněn dobou reálného socialismu. Pomůže nám tedy pochopit, zda a jakým způsobem lidé zažívali diskriminaci

v kontextu doby, kdy se nemohli svobodně rozhodovat a životy lidí podléhaly komunistickému režimu.

Pro základní přehled použijeme jednoduchého grafu, který zobrazuje poměr jednotlivých odpovědí. Ten nám umožní graficky znázornit příčiny diskriminace, které obecně převládaly v tehdejší společnosti.

Graf 1

Zdroj: ISJP 1991; N = 791-7

Z grafu na první pohled můžeme odlišit faktory, které byly v roce 1991 označeny jako diskriminační - politické přesvědčení, nedostatek peněz, sociální původ člověka, pohlaví, věk a zároveň i náboženské přesvědčení, a faktory nediskriminující – oblast původu a národnost.

Jak často se lidé s jednotlivými druhy diskriminace setkali vyjadřují průměrné hodnoty faktorů diskriminace, které jsou v tabulce 1 seřazeny vzestupně (1=často; 5=nikdy), tzn. nejnižší průměrná hodnota značí vysokou míru diskriminace a vysoká hodnota naopak.

Tabulka 1: Průměrná míra diskriminace

Příčiny diskriminace	1991
Politické přesvědčení	3,99
Nedostatek peněz	4,08
Sociální původ	4,26
Pohlaví	4,41
Věk	4,44
Náboženské přesvědčení	4,60
Region odkud pochází	4,73
Národnostní příslušnost	4,85
Celkový průměr	4,42

Pozn: 1 často – 5 nikdy; N=790-7

Nejčastěji zažívanou příčinou diskriminace bylo politické přesvědčení. Setkalo se s ní 45% lidí a téměř polovina z nich tuto diskriminaci zažívala často nebo velmi často. Vzpomínky na politickou diskriminaci státního socialismu byly v roce 1991 velmi intenzivní. Politická diverzita byla do roku 1989 omezena a vyznávat či hlásit se otevřeně k odlišným politickým názorům než komunistickým nebylo fakticky možné (alespoň ne veřejně). Bezprostředně po revoluci lidé spojovali nespravedlnost pro politické přesvědčení právě s tímto obdobím.

S druhým faktorem, pro nedostatek peněz, se setkalo více lidí (47 %) než pro politické přesvědčení, ale tato diskriminace byla zažívána podstatně méně často. Otázka peněz je velmi složitá a zkušenosti mohly mít různé opodstatnění. Spotřební chování ovlivňovalo rovněž tehdejší společnost. Po revoluci se otevřely nové možnosti svobodně podnikat, a proto lidé, kteří neměli počáteční kapitál, se cítili být znevýhodněni.

Dalším důvodem diskriminace, kterou si uvědomovala více než třetina lidí (36 %), byl sociální původ člověka. Sociální původ upřednostňovaný socialismem byl třídní. Zvýhodňováni byli dělníci, rolníci, lidé z nižší sociální třídy. Na životní úspěch měla vliv spíše stranická příslušnost než schopnosti a inteligence člověka. Socialismus znevýhodňoval lidi s vysokoškolským vzděláním, odborníky, střední vrstvu, vlastníky a podnikatele [Večerník, Matějů; 1998].

Mezi slaběji vnímané příčiny nespravedlnosti patří pohlaví, věk a náboženské přesvědčení.

Diskriminaci pro pohlaví zažívalo 32 % lidí. Znevýhodněny se cítily být zejména ženy (26 %). Diskriminace pro pohlaví souvisí s rovnými příležitostmi žen a mužů. S tímto typem diskriminace měla zkušenost polovina žen ve společnosti. Muži s diskriminací pro pohlaví měli pouze malou zkušenost, setkávali se s ní zřídka a zřejmě spíše zprostředkovaně (nešlo o vlastní zkušenost).

Třetina české populace (32 % lidí) se cítila být diskriminována kvůli svému věku. Věk je spojován s životními šancemi, které se v průběhu života mění. Jiné šance má člověk na začátku svého produktivního života a jiné na jeho konci. Pokud tedy lidé měli pocit znevýhodnění kvůli svému věku, je pravděpodobné, že to souviselo právě s vnímáním životních šancí, mobilitou a změnami na trhu práce.

Přestože se diskriminace pro náboženské přesvědčení dotýkala pouze 20 % populace, byl to stále velmi významný faktor diskriminace. Musíme si totiž uvědomit, že česká společnost vykazovala, a stále vykazuje, malou míru religiozity. K víře v Boha se v roce 1991 přihlásilo 37 % lidí a diskriminováni se cítili být zejména lidé věřící. S nespravedlností kvůli náboženství se setkala více než třetina z nich. Náboženství je komunismem považováno za

neprátelské, a proto bylo násilně potlačováno. Rušení kostelů, věznění farářů i věřících, to vše byly používané praktiky komunistického režimu.

Slabě diskriminační faktory – region původu a národnostní příslušnost – se týkaly velmi malého procenta lidí (10-15%) a jejich intenzita byla velmi nízká. Tyto příčiny nebudeme dále zkoumat¹⁶.

5.1.2. Vývoj vnímaných příčin nespravedlnosti po roce 89

V první polovině 90. let celková míra diskriminace zůstala stejná. Průměr za oba zkoumané roky 1991 a 1995 je konstantní (průměrná hodnota diskriminace je 4,4). Výskyt diskriminace ve společnosti se nezměnil, obrat však zaznamenaly příčiny diskriminace. Přestože důvody z dob socialismu byly zachovány, lidé se k nim stále méně vraceli. Zatímco mezi nejčastější příčiny diskriminace v roce 1991 patřily politické přesvědčení, sociální původ a nedostatek peněz, v roce 1995 výskyt prvních dvou příčin významně zeslábl. Hlavním důvodem, pro který lidé zažívali nespravedlnost, byl nedostatek peněz a věk.¹⁷

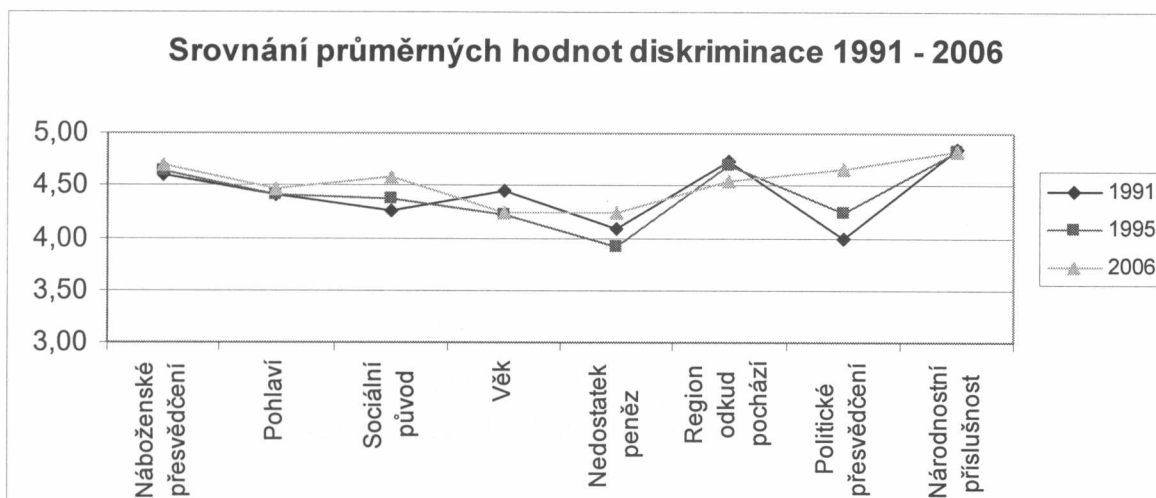
V roce 2006 všechny příčiny diskriminace zeslábly a lze říci, že lidé v současnosti zažívají diskriminaci méně často. Byl zjištěn statisticky významný rozdíl oproti roku 1995 u všech faktorů kromě národnostní příslušnosti a věku¹⁸. Celková míra diskriminace se snížila (průměr je 4,5). Mezi nejvýznamnější příčiny diskriminace v současnosti patří věk, nedostatek peněz a pohlaví. Nejvýznamnější oslabení z pohledu vnímaných nespravedlností sledujeme u příčin, které byly spojovány s totalitním režimem - politické přesvědčení, sociální původ a náboženství. Jak bylo předznamenáno, s postupem času se lidé přestávají vyjadřovat k minulosti a své zkušenosti vztahují zejména k porevolučnímu období.

¹⁶ Národnostní menšiny nebyli zahrnuti do šetření, a proto vzorek nelze v tomto ohledu považovat za reprezentativní.

¹⁷ Oneway Anova prokázala statisticky významný posun mezi roky u faktorů sociální původ (Sig. = 0,037), politické přesvědčení (Sig. = 0,000), věk (Sig. = 0,000) a nedostatek peněz (Sig. = 0,004).

¹⁸ Test Oneway Anova: náboženské přesvědčení (Sig. = 0,05), pohlaví (Sig. = 0,04); sociální původ (Sig. = 0,000), věk (Sig. = 0,61) politické přesvědčení (Sig. = 0,000), nedostatek peněz (Sig. = 0,000), region původu (Sig. = 0,000); národnost (0,44).

Graf 2

5.1.3. Shrnutí

Diskriminace v průběhu 90. let až po současnost zaznamenala významné změny, které se týkají nejen příčin diskriminace, ale rovněž intenzity s jakou lidé diskriminaci zažívají. Vývoj výskytu diskriminace má sestupnou tendenci. Bezprostředně po revoluci lidé spojovali svou zkušenost s diskriminací s bývalým totalitním režimem. V průběhu první poloviny devadesátých let se výskyt diskriminace ve společnosti nezmínil, ale změnil se příčiny, kvůli kterým lidé pociťovali své příležitosti jako omezené. Na začátku transformující se společnosti neměli snadnou pozici zejména lidé vyššího věku, s nízkým socio-ekonomickým statusem. Po 15 letech se situace změnila. Výskyt diskriminace ve společnosti se snížil. Společnost vykazuje principy otevřené společnosti a lidé se necítí být diskriminováni tak jako dříve. „Totalitní“ příčiny diskriminace nejsou již předmětem zažívané nespravedlnosti, do popředí se dostávají faktory související s nerovnostmi na trhu práce – věk, nedostatek peněz a pohlaví.

5.2. Změny ve vnímání příčin diskriminace

Pro další analýzu, zkoumání změn ve vnímání příčin diskriminace, použijeme explorační faktorové analýzy. Pro účel této metody budeme faktory (příčiny) diskriminace nazývat stimuly vstupujícími do faktorové analýzy a faktory jsou chápány ve smyslu této analýzy. Cílem bude zjistit, jak byly jednotlivé příčiny diskriminace zažívány během devadesátých let, jak se změnil, zda tyto změny byly významné, a jak lidé pociťují diskriminaci dnes.

Do faktorové analýzy vstoupilo celkem 8 stimulů – příčin diskriminace - ve všech zkoumaných letech 1991, 1995 a 2006. V každém roce analýza vydělila odlišné faktory. Pokaždé se jejich seskupení změnilo a měnila se i vyčerpaná variance. V uplynulých letech se

skutečně transformoval význam jednotlivých příčin diskriminace a nyní se podíváme jakým způsobem.

5.2.1. Vnímání příčin diskriminace před rokem 89'

Pro rok 1991 faktorová analýza vydělila tři faktory při vyčerpané variaci 59 %. Podmínky testové signifikace a hodnota KMO¹⁹ 0,73 potvrzují správnost použití faktorové analýzy.

První faktor v sobě sdružuje stimuly věku, nedostatku peněz a pohlaví. Jedná se o příčiny diskriminace, které se v České republice projevovaly již před rokem 89'. Vyskytují se nejen v ČR, ale jsou tématem celospolečenských diskusí. Všechny příčiny úzce souvisí s globálními jevy – stárnutím populace, ženskou emancipací a sociálními nerovnostmi. První faktor označíme jako „**globální**“.

Druhý faktor je sycen proměnnými diskriminace pro politické přesvědčení, sociální původ a náboženství. Tento faktor spojuje důvody zažité nespravedlnosti, na které bylo poukázáno jako na charakteristiky, které měly značný vliv na životy lidí před rokem 1989. Proto tento faktor nazveme „**totalitní**“.

Poslední, třetí faktor, v sobě snoubí dva stimuly – diskriminaci pro národnost a oblast původu. Předělá analýza o těchto dvou příčinách vypověděla, že se v tehdejší společnosti téměř nevyskytovaly. Národnost a oblast původu se týkají buď příslušnosti k nějaké (např. etnické) skupině nebo geografické oblasti. Tento faktor, proto nazveme faktorem „**lokální**“ (ve smyslu vztahující se k oblasti, národnosti - lokalitě).

Tabulka 2: Rotované faktorové zátěže pro rok 1991

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
Diskriminace pro věk	0,78	-0,01	0,11
Diskriminace pro nedostatek peněz	0,70	0,14	0,14
Diskriminace pro pohlaví	0,66	0,21	0,06
Diskriminace pro politické přesvědčení	-0,07	0,79	0,09
Diskriminace pro sociální původ	0,28	0,72	0,04
Diskriminace pro náboženství	0,18	0,63	0,13
Diskriminace pro národnost	0,08	0,12	0,83
Diskriminace pro region původu	0,17	0,10	0,81

Pearsonovův korelační koeficient odhalil závislost faktorových skóre v roce 1991 na souvisejících socio-demografických charakteristikách. První faktor „globální“ koreluje na 1 % hladině významnosti s pohlavím (PKK = -0,2) a příjmem (PKK=0,12) a na 5 % hladině významnosti s věkem (PKK = 0,09). Globální příčiny diskriminace jsou závislé na

¹⁹ Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy

vlastnostech, ke kterým se váží. Obecně vzato, se globální faktory v roce 1991 dotýkaly významně více mladých žen s nižšími příjmy.

Zajímavé jsou korelace socio-demografických vlastností s druhým „totalitním“ faktorem. Lidé, kteří měli vyšší vzdělání (PKK = -0,11), pravicové politické přesvědčení (PKK = -0,11) a často byli i nábožensky zaměřeni nebo vychovaní (PKK = 0,07), zažívali diskriminaci pro tyto příčiny.

Třetí „lokální“ faktor data neumožňují dále zkoumat²⁰.

5.2.2. Vnímání příčin diskriminace po roce 89'

Pro rok 1995 vyšly tři faktory při 61 % vysvětlené variace (KMO = 0,776, Sig. = 0,000). Proměnné sytící faktory jsou shodné s rokem předešlým. Mohli bychom tedy předpokládat, že se mezi roky 1991 a 1995 příliš nezměnilo. Oproti roku 1991 však globální faktor nekoreluje s příjmem jako vysvětlující proměnnou a korelační koeficient pohlaví rovněž značně zeslábl (PKK = 0,08). Globální diskriminace se tedy již netýká výhradně žen a významnou změnu můžeme sledovat rovněž z pohledu věku. Začíná se projevovat vliv stárnutí populace a diskriminováni se cítí být zejména starší lidé²¹.

Vnímání příčin sdružených v druhém faktoru se rovněž odlišuje od roku 1991. Korelace totalitních příčin s náboženstvím a levo-pravicovou orientací značně zeslábla (PKK=0,07; PKK=0,06). Na místo vzdělání, jako vysvětlující proměnné, nabylo na významu sociální postavení, které je vyjádřeno sebezaražením (PKK = 0,18). Lidé diskriminováni v minulosti pro totalitní příčiny byly tedy stále zejména lidé věřící a levicově orientovaní, kteří se však v roce 1995 vyznačovali nižší socio-ekonomickým postavením.

Tabulka 3: Rotované faktorové zátěže pro rok 1995

	1995		
	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
Diskriminace pro věk	0,78	0,13	0,15
Diskriminace pro nedostatek peněz	0,74	0,07	0,16
Diskriminace pro pohlaví	0,67	0,15	0,04
Diskriminace pro politické přesvědčení	-0,01	0,81	0,11
Diskriminace pro sociální původ	0,32	0,70	0,11
Diskriminace pro náboženství	0,14	0,66	0,15
Diskriminace pro region původu	0,16	0,09	0,84
Diskriminace pro národnost	0,13	0,23	0,77

²⁰ Do šetření nejsou zařazeny národnostní menšiny a region původu je může být vztažen pouze k místu současného trvalého bydliště.

²¹ Věk v roce 1995 koreluje negativně s globálním faktorem (PKK = -0,25).

5.2.3. Vnímání příčin diskriminace v současnosti

V posledním ze zkoumaných let, v roce 2006, byly vyděleny 3 faktory při 67 % vysvětlené variace. Faktorová analýza plně splnila podmínku testové signifikace a KMO testu (0,872) a nic nebrání v ní pokračovat.

Faktory se oproti předešlým letům liší. K „totalitním“ příčinám (politické přesvědčení, náboženství a sociální původ) přibyla diskriminace pro národnostní příslušnost. Faktor se neváže (nekoreluje) ke vzdělání, sociálnímu postavení, politické orientaci nebo náboženství člověka. Na totalitní příčiny vzpomínají už jen starší lidé (PKK = -0,14), kteří prožili diskriminaci komunistického režimu.

Globální faktor se v roce 2006 rozdělil. Proměnná diskriminace pro nedostatek peněz se přiřadila k regionu původu a vytvořila druhý faktor. Ten statisticky významně koreluje se sociálním postavením (PKK=0,12). Diskriminováni pro region a nedostatek peněz cítí být zejména lidé z nižším socio-ekonomickým statusem.

Do třetího faktoru se přidělily zbývající dvě proměnné z původního globálního faktoru. Faktor slučuje diskriminaci pro pohlaví a věk, ale koreluje na 1 % hladině významnosti pouze s pohlavím (PKK=-0,237). Diskriminaci pro pohlaví i věk tedy velmi často zažívají právě ženy. Nerovné příležitosti žen a stárnutí populace jsou v dnešní společnosti v popředí zájmu. Jak je patrné obě formy diskriminace se týkají především žen, které se cítí být daleko častěji znevýhodněny.

Tabulka 4: Rotované faktorové zátěže pro rok 2006

	2006		
	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
Diskriminace pro sociální původ	0,76	0,18	0,29
Diskriminace pro náboženství	0,75	0,08	0,21
Diskriminace pro politické přesvědčení	0,72	0,21	0,09
Diskriminace pro národnost	0,68	0,33	0,07
Diskriminace pro region původu	0,30	0,82	0,06
Diskriminace pro nedostatek peněz	0,20	0,70	0,34
Diskriminace pro pohlaví	0,30	0,08	0,84
Diskriminace pro věk	0,10	0,48	0,68

5.2.4. Shrnutí

Analýza prokázala změnu diskriminačních faktorů v letech transformace. Přestože jsou faktorová skóre sycena vždy všemi stimuly, faktory se liší. Lidé, kteří před rokem 89' zažívali diskriminaci pro politické přesvědčení velmi často přiznávali diskriminaci rovněž pro sociální původ a náboženství. Tyto příčiny po roce 1989 slábnou a přestávají být zažívány stejnými

skupinami jako v době reálného socialismu. Týkají se již pouze starších lidí, kteří byli diskriminováni v minulosti.

Jediným stabilním faktorem je faktor „globální“. Zatímco před rokem 89' zažívali diskriminaci pro pohlaví, věk a nedostatek peněz zejména mladé ženy, které měly nižší příjem, v roce 1995 se týká spíše starší generace žen bez ohledu na příjem. Tento trend přetrvává i v současnosti, kdy globální faktor vyjadřuje výhradně diskriminaci pro pohlaví a věk. Globální faktor v sobě spojil příčiny, které jsou z pohledu diskriminace v posledních letech, nejen v České republice, považovány za ústřední.

5.3. Vliv socio-demografických charakteristik na jednotlivé příčiny diskriminace

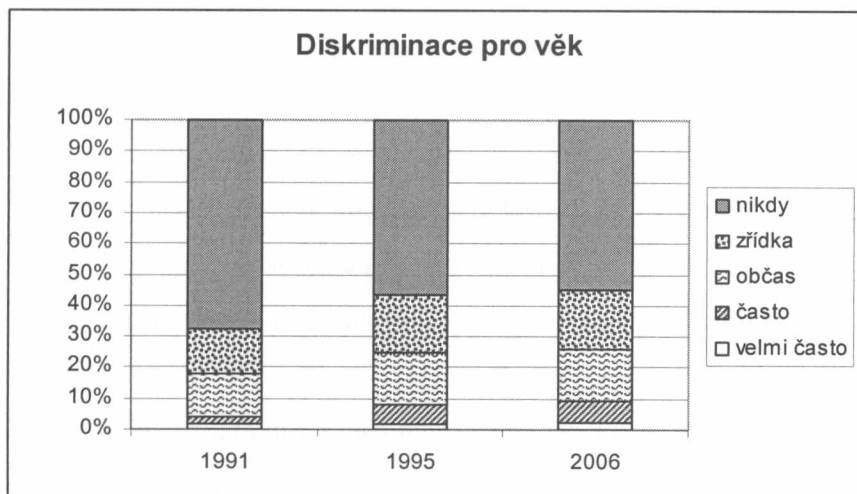
V následující části analýzy budeme procházet jednotlivé příčiny diskriminace postupně, abychom rozkryli hlubší souvislosti, které se za pocitem nespravedlnosti skrývají. Pomocí statistické analýzy bude testována závislost faktorů na socio-demografických charakteristikách. Cílem je opovědět na otázku, zda existují skupiny lidí, které se cítí z nějakého důvodu diskriminovány významně více oproti jiným skupinám ve společnosti. Analýzu provedeme za všechny zkoumané roky. 15 let by mohlo být dostatečnou dobou, aby se projevil případné vývojové trendy diskriminace.

Zabývat se budeme pouze příčinami, které jsme v předešlé analýze označili jako diskriminační.

5.3.1. Diskriminace kvůli věku

V současnosti je stárnutí populace globální hrozbou, která způsobuje nemalé společenské problémy: „1. individuální stárnutí vyžaduje rozvoj gerontologie a rozšíření gerontologických služeb, 2. populační stárnutí vyvolává řadu demografických změn, změn ve struktuře pracovních sil a zaměstnanosti a 3. sociální stárnutí vyvolává tzv. chronologické stárnutí kolektivit, tzn. že celé „národní celky“ zestárnou a stávají se tak přirozeně zranitelnější“ [Petrušek 2006, 424]. Stárnutí ovlivňuje naše životy z pohledu biologického i sociálního. Věk je jedním z faktorů, který určuje naše životní šance a v současnosti je vnímán jako nejvýznamnější příčina diskriminace v České republice. V roce 1991 ji přiznalo 32 % lidí (a to pouze občas nebo zřídka) a v roce 1995 o 11 % více lidí (43 %). Míra i četnost výskytu se zvýšila a v roce 2006 se k diskriminaci pro věk přiznává 45 % lidí.

Graf 3

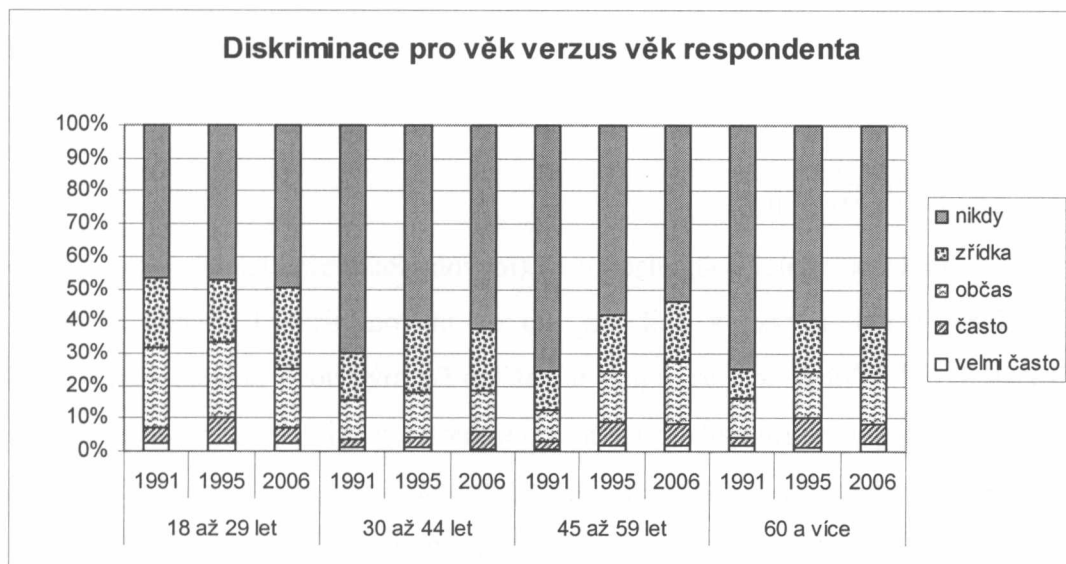
Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N = 793 ; 1995 N = 1231; 2006 N = 1449

V roce 1991 nespravedlnost pro věk zažívali převážně mladí lidé (ve věku 18-30 let), jež považovali své šance za omezené. V roce 1995 diskriminace pro věk zesílila u starších lidí (nad 45 let) a od té doby se zvyšuje (viz graf 4). Zvýšený pocit diskriminace kvůli věku souvisí se změnami na pracovním trhu - lidé ve středních letech mají větší problémy při uplatnění na pracovním trhu právě kvůli věku.

Výskyt diskriminace pro věk u mladých lidí je v čase stabilní. Okolo 50 % vypovídá o diskriminaci pro svůj věk. Její původ můžeme rovněž hledat na pracovním trhu, ale může jít o jiné oblasti společenského života.

Nyní se budeme zabývat oběma věkovými skupinami (mladými a staršími) zvláště, abychom zjistili více.

Graf 4

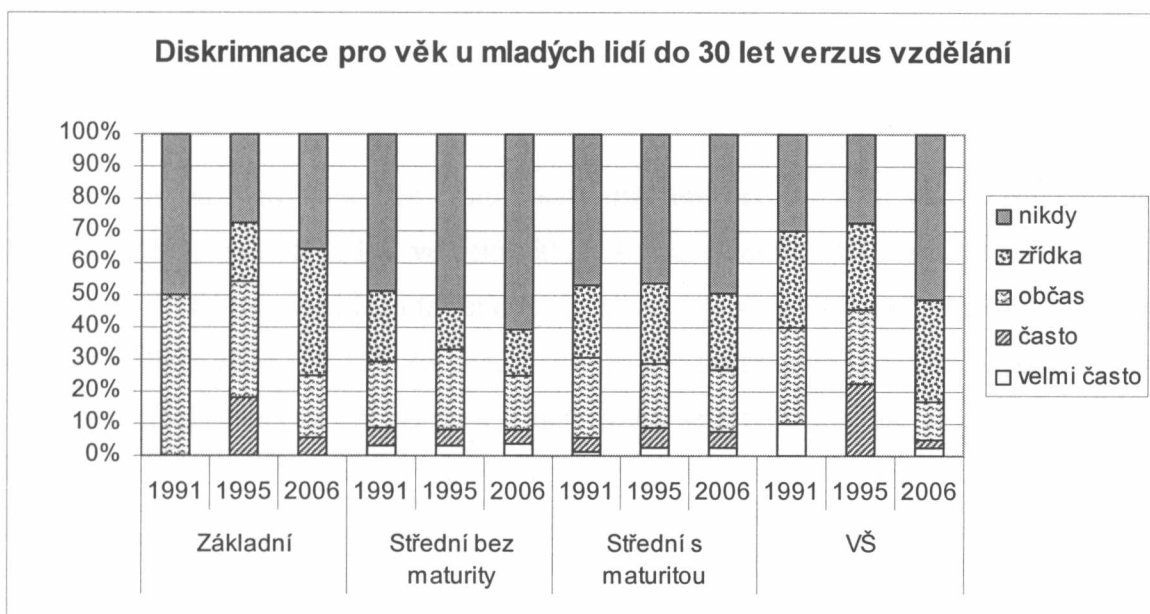
Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
N = 788 v roce 1991; N = 1226 v roce 1995; N = 1450 v roce 2006

Existuje rozdíl mezi vzdělanostními skupinami mladých lidí diskriminovaných pro věk (nebyla však prokázána statisticky významná závislost proměnných). V roce 1991 se často cítili být diskriminováni mladí lidé s vysokoškolským vzděláním. Lidé s nižším vzděláním měli s tímto druhem diskriminace méně časté zkušenosti. Zde je patrný vliv bývalého socialistického režimu, který znevýhodňoval vzdělané lidi. Zajímavý je však přetrvávající pocit nespravedlnosti u vysokoškoláků v průběhu první poloviny 90. let. Teprve v současnosti vzdělaní mladí lidé začínají pociťovat své šance jako rovné a diskriminace se u této skupiny přestává projevovat.

U mladých lidí s nízkým vzděláním s nástupem společenské transformace diskriminace pro věk vzrostla. Tržní systém, který upřednostňuje vzdělané lidi, se negativně projevil u lidí se vzděláním základním.

Na lidi se středním vzděláním, kteří tvoří převážnou část populace, nemá porevoluční vývoj takový vliv, jejich diskriminace se za posledních 15 let příliš nezměnila.

Graf 5

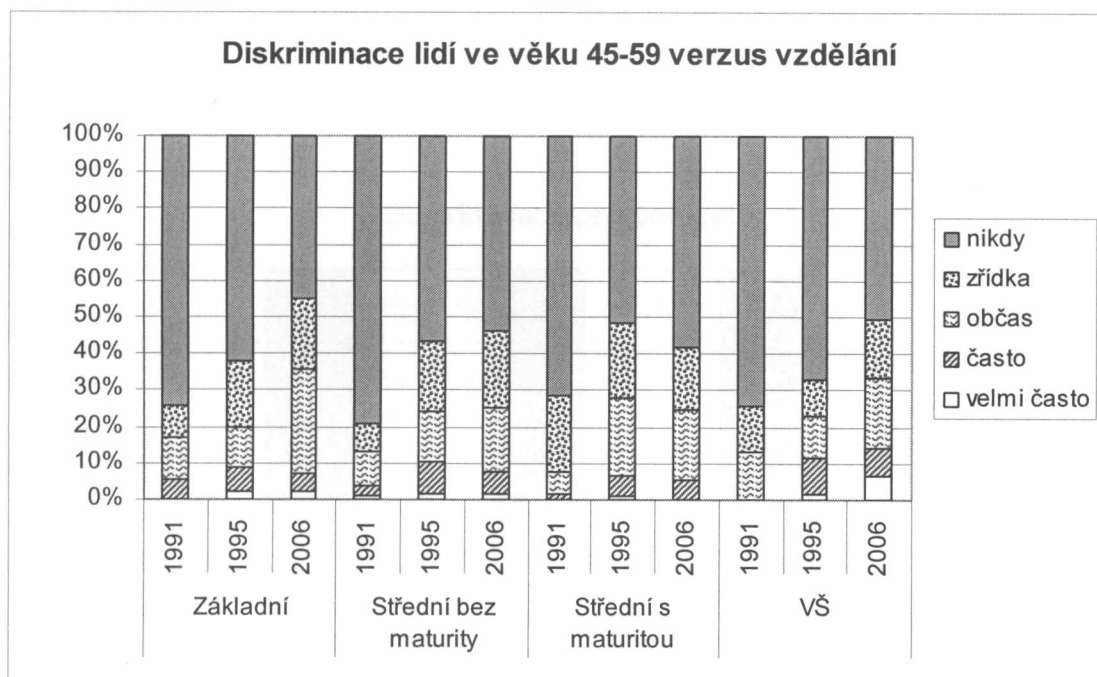

Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N= 156; 1995 N= 243; 2006 N= 347

Lidé ve věku 45 – 59 let (předdůchodovém) se v posledních letech setkávají s diskriminací pro věk stále častěji. Diskriminování se cítí jak lidé s nízkým, tak s vysokoškolským vzděláním, a právě těchto dvou výrazně odlišných skupin se v posledních letech diskriminace pro věk týká především. U lidí se středním vzděláním diskriminace pro věk v roce 1995 stoupla, ale od té doby je vcelku stabilní. Starší lidé se dnes nedokáží přizpůsobit novým nárokům, zejména při práci s moderními technologiemi apod. Pokud ve svém věku ztratí

práci, těžko shání práci novou. Téměř polovina lidí v předdůchodovém věku někdy v životě zažila diskriminace pro svůj věk a v posledních letech se jejich situace spíše zhoršuje.

Graf 6

Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006; 1991 N=207; 1995 N=320; 2006 N= 414

Rovněž senioři zažívají stále více často pocity diskriminace pro svůj věk. V současné době takovou zkušenost má 38 % lidí ve věku 60 let a více. Senioři, kteří se cítí být kvůli svému věku nejvíce diskriminováni jsou ti, jejichž sociálním postavení je nízké (v roce 1995 SKK = 0,21; v roce 2006 SKK = 0,15). Zatímco v historii byl status stáří váženým, v současné době má zelenou mláď. Starých lidí přibývá, naděje dožití se prodlužuje, ale postoj společnosti ke starým lidem není příliš pozitivní. Senioři často žijící osamocně a jsou odkázáni zejména na sociální péči státu. A právě nedobré životní a finanční podmínky vedou k pocitu diskriminace.

Z analýzy věku je patrné, že v současné době je diskriminace pro věk vztahována zejména ke stáří. Přesto i mladí lidé se cítí být často diskriminováni. Tyto dvě zcela opačné etapy života skýtají řadu příležitostí, ale i rizik, kvůli kterým lidé pociťují nespravedlnost.

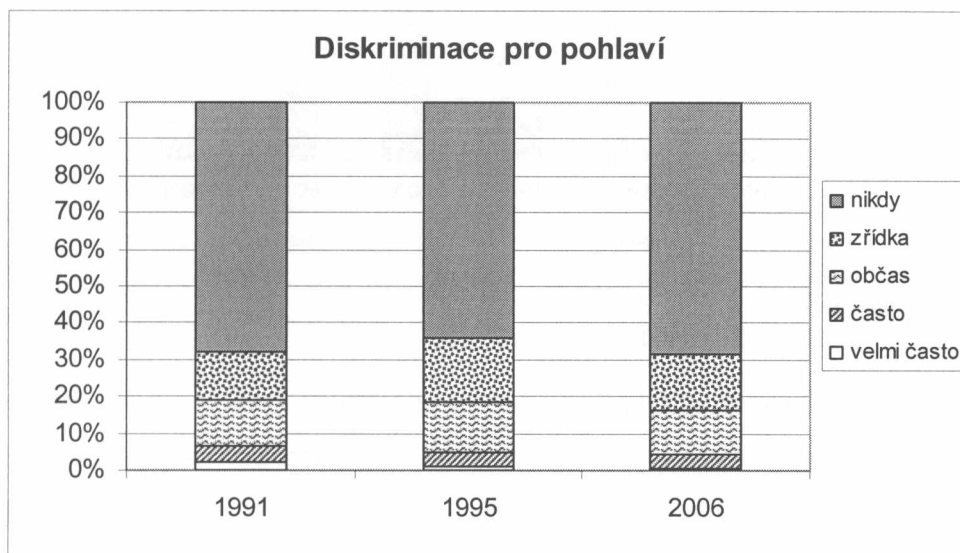
5.3.2. Diskriminace kvůli pohlaví

Nespravedlnosti pro své pohlaví zažívá třetina lidí a z velké části se jedná o ženy. Výzkum rovných příležitostí mužů a žen je v současné době v popředí velkého zájmu a četné gendrové studie jsou důkazem. Smyslem této části není hledat možné zdroje gendrové diskriminace, ale podívat se na problematiku z pohledu zkušeností žen a mužů v České republice. Jakou

zkušenost mají tito lidé s diskriminací pro pohlaví? Cítí se být většina z nich diskriminována nebo považují gendrové nerovnosti za legitimní?

Ve svých životech se s určitými projevy nespravedlnosti pro své pohlaví setkala více než třetina lidí. V minulosti byla tato forma diskriminace o něco intenzivnější než je tomu dnes, ale obecně lze říci, že se na jejím vývoji příliš nezměnilo.

Graf 7

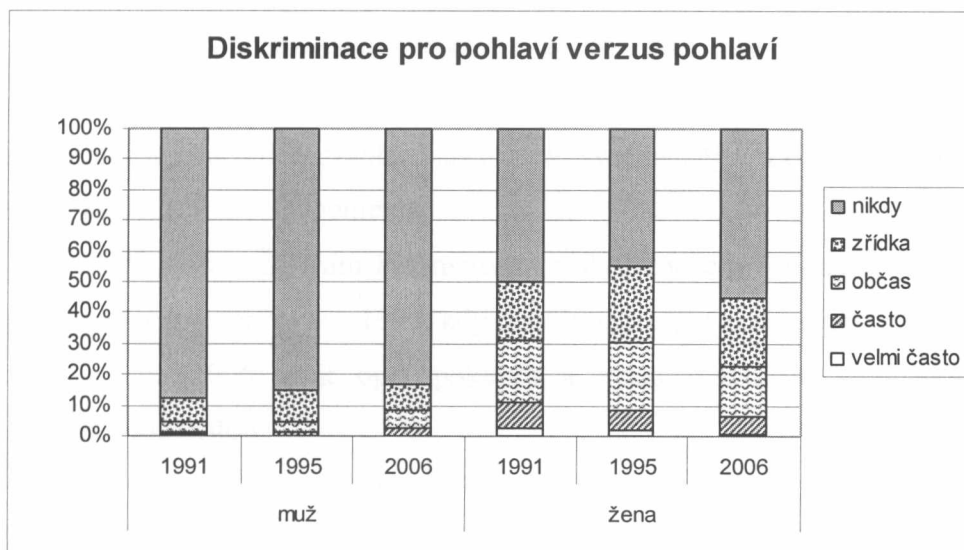
Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N = 797; 1995 N=1228; 2006 N=1442

Diskriminovány se cítí být převážně ženy²². Muži se cítí být diskriminováni pouze výjimečně, přestože v současnosti podíl diskriminovaných mužů vzrostl. Vnímání diskriminace u mužů může být určitou reflexí na feministická hnutí. V současnosti rovněž často slyšíme o případech, kdy se muži cítí být znevýhodňováni pokud jde o péči dítěte v rozvedených manželstvích.

Ženy vnímají diskriminaci pro pohlaví dosti intenzivně, přestože se situace v průběhu let transformace zlepšila. Začátkem devadesátých let se pro své pohlaví cítilo být diskriminováno 50 % žen a o 5 let později dokonce 55 % žen. Velká část z nich (11 %) se s diskriminací setkávala často i velmi často. V roce 2006 se vnímání diskriminace u žen zmírnilo (43 % žen). Rovné příležitosti žen, jsou ve společnosti značně diskutovanou problematikou, a to nejen v souvislosti s postavením žen na trhu práce, ale i pokud jde o dělbu práce v domácnosti, a díky tomu se situace se postupně mění k lepšímu.

²² Korelační analýza prokázala statistickou závislost s pohlavím respondentů ve všech zkoumaných letech na 99 % hladině významnosti.

Graf 8

Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N=795; 1995 N=1228; 2006 N=1442

Vlna ženské emancipace, která nabrala na intenzitě v druhé polovině 20. století, dopomohla ženám k zcela novým možnostem. Umožnila ženám vzdělávat se, volit, pracovat - společensky se vyrovnat muži. Ženy si v současné době velmi dobře uvědomují, jak těžké je prosadit se v „mužské“ společnosti, pokud chtějí v některých společenských sférách dosáhnout úspěchu. Ještě v minulém století role žen a mužů byla odlišná, a pouze malé procento žen hledalo uplatnění v „mužských“ profesích. Emancipaci žen v české společnosti značně podpořila doba komunismu, která upřednostňovala ženy v zaměstnání [Možný 1991].

I dnes ženy musí zvládat práci i rodinu zároveň. A právě tuto nerovnováhu ve společenských rolích mužů a žen a s ní spojenou nerovnost příležitostí na trhu práce považují ženy za diskriminační. „Ženy jsou na trhu práce znevýhodňovány v přístupu k zaměstnávání – zejména ženy s dětmi a ženy nad 50 let věku, v obsazování vedoucích a řídicích pozic, nižšími průměrnými výdělky – a to i ve srovnatelných povoláních a pozicích a bez ohledu na skutečnost, že mají stejné nebo vyšší vzdělání. Celkově ženy berou pouze 74,6% průměrné mzdy mužů“ [Němec 2003].

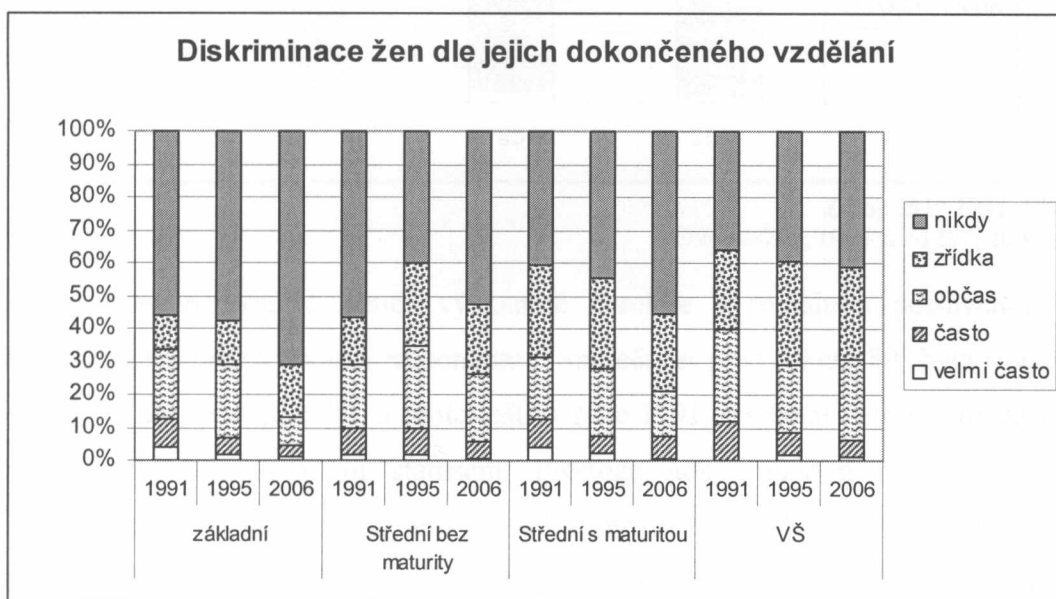
Pokud porovnáme vzdělání diskriminovaných žen, zjistíme, že diskriminaci zažívají nejvíce ženy s vysokoškolským vzděláním (64 % v roce 1991, 60 % v roce 1995 a 59% v roce 2006). Právě tyto ženy mají velké ambice budovat svou kariéru a snaží proniknout na vyšší manažerské posty, které byly doposud spíše mužskou doménou. Podíl diskriminovaných žen s vysokoškolským vzděláním klesá pouze velmi pozvolna, od poloviny devadesátých let se příliš nezměnil.

U žen se středním vzděláním s maturitou se diskriminace pro pohlaví výrazně snížila. Tyto ženy se v současnosti s diskriminací setkávají méně často než ženy s vysokoškolským vzděláním. A přitom v roce 1991 vnímaly své šance obě skupiny žen podobně. Mobilita žen s maturitou se zlepšuje a jejich životní šance jsou vyrovnanější. Ženy v současnosti snáze pronikají na pozice nižšího managementu.

U žen se středoškolským vzděláním bez maturity diskriminace pro pohlaví rovněž zeslábla. Malý výkyv byl zaznamenán v roce 1995, kdy diskriminace pro pohlaví stoupla rovněž u této skupiny žen. V roce 2006 však opět poklesla a v současnosti je srovnatelná s mírou diskriminace žen s maturitou.

Nejméně diskriminovány se v současné době cítí být ženy se základním vzděláním (29 %). Uplatnění na trhu práce pro ženy i muže se základním vzděláním je komplementární (ženy vykonávají lehčí práce a muži těžší). Přestože dělba práce na ženskou a mužskou se nejvíce projevuje u nižších profesích, je považována za legitimní.

Graf 9

Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N=416; 1995 N=635; 2006 N=754

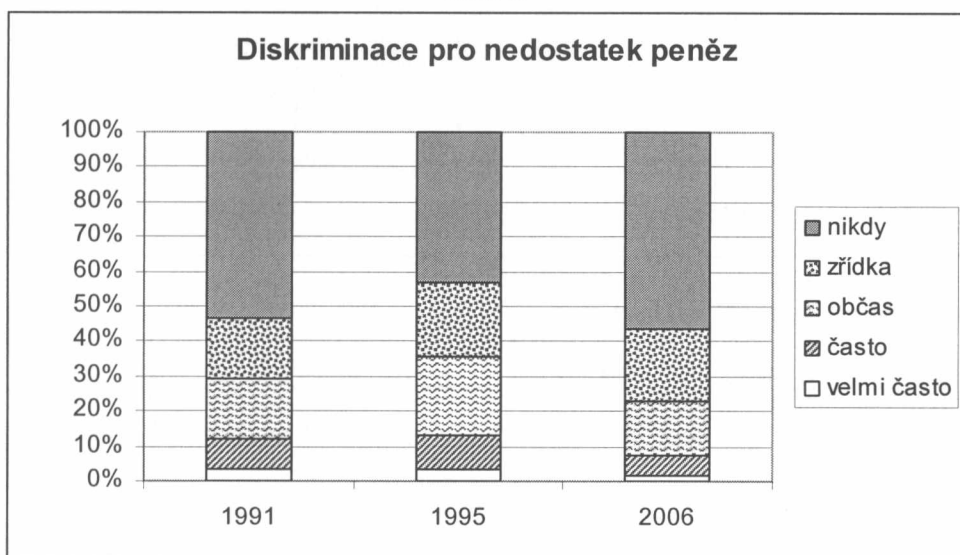
Jak analýza ukázala diskriminace pro pohlaví je skutečně vážným problémem. Rozdíly mezi muži a ženami jsou vnímány jako nespravedlivé zejména z pohledu žen. Přesto můžeme říci, že situace se pozvolna mění k lepšímu a veřejná diskuse k tomu zajisté značně přispěla.

5.3.3. Diskriminace pro nedostatek peněz

Nespravedlnosti vnímané pro nedostatek peněz mají svůj původ v soudobé společnosti, kterou lze označit jako spotřební. V České republice je nedostatek peněz vnímán jako příčina

k diskriminaci značnou částí populace od počátku 90. let. Výskyt této diskriminace sice byl v minulosti vyšší, v současné době však stále patří mezi hlavní příčiny vnímané nespravedlnosti. Z grafu vidíme, jakým způsobem se tato diskriminace vyvíjela. V roce 1991 se cítilo být v různé intenzitě diskriminováno 47 % respondentů, v roce 1995 dokonce 56 %. V roce 2006 se podíl diskriminovaných lidí snížil na 44 %. K zlepšení situace přispěl rozvinutý finanční trh, který poskytuje různé půjčky a hypotéky.

Graf 10

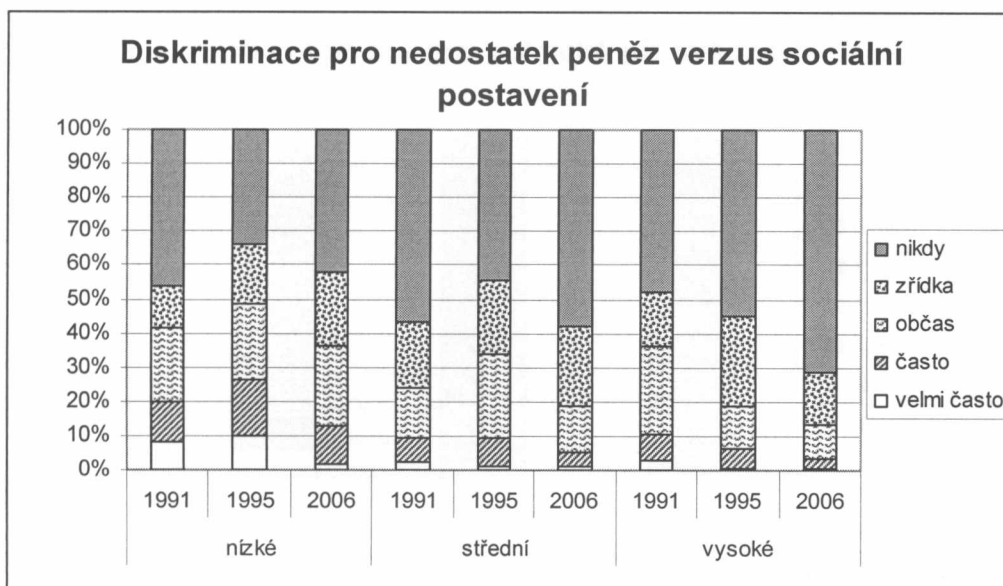

Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N=790; 1995 N=1217; 2006 N=1444

Diskriminace pro nedostatek peněz významně koreluje se sociálním postavením²³, které vyjadřuje socioekonomický status respondentů. Společnost před rokem 89' byla rovnostářská nejen v příjmu, ale i ve spotřebě, a proto ještě v roce 1991 existoval velmi malý rozdíl mezi skupinou s nízkým a vysokým statusem. Přestože lidé s nízkým postavením zažívali diskriminaci pro nedostatek peněz častěji, v obou případech se týkala okolo 50 % lidí (viz graf 11). Sociální rozdíly mezi společenskými vrstvami se v průběhu devadesátých let postupně prohlubovaly a ve vývoji diskriminace pro nedostatek peněz udály výrazné změny. V roce 1995 má diskriminace pro nedostatek peněz vzestupný charakter u nízké a střední sociální vrstvy. U vysoké je situace odlišná - od roku 1991 diskriminace u lidí s vysokým sociálním postavením diskriminace pro nedostatek peněz prudce klesá. V roce 2006 se diskriminace pro nedostatek peněz stává výrazem zejména ekonomického statusu. Lidé, kteří považují své sociální postavení za nízké, se daleko častěji stávají předmětem diskriminace pro nedostatek peněz, než lidé se středním či vysokým sociálním statusem (viz graf 11).

²³ V roce 1991 SKK= 0,081; v roce 1995 SKK= 0,192; v roce 2006 =0,207.

Graf 11

Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N= 771; 1995 N= 1206 ; 2006 N= 1294

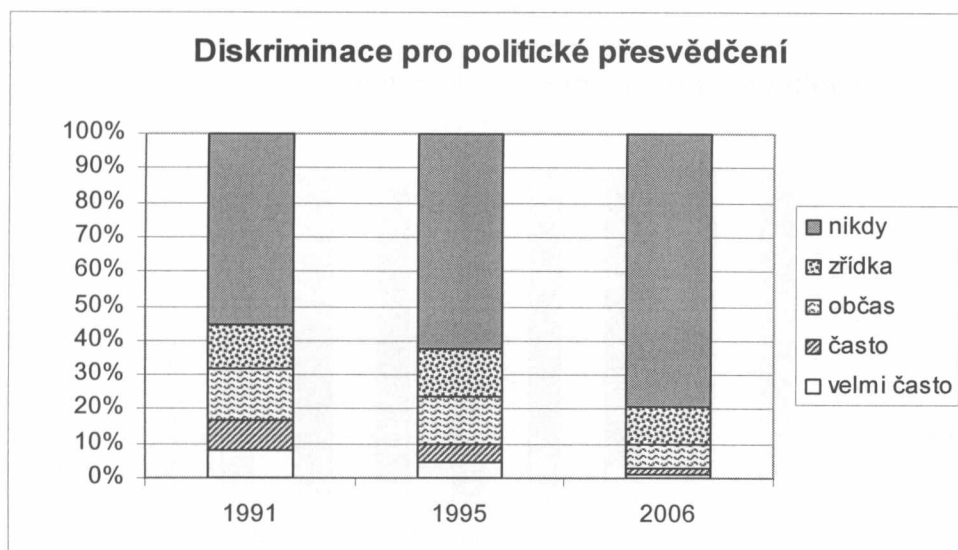
Zásadní rozdíl mezi společnostmi před rokem 89' a současnou společností, je uzavřenost/otevřenost spotřebního trhu. Všichni známe historky o frontách na banány, podpultovém zboží, Tuzexu apod. Omezená spotřeba měla do jisté míry vliv na diskriminaci pro nedostatek peněz. Jak bylo řečeno, mezi sociálními vrstvami v tomto ohledu nebyla velká diference. V současnosti je společnost rozdělena na bohaté a chudé, a diskriminaci pro nedostatek pociťují zejména lidé ekonomicky slabší. Tedy ti, jejichž spotřební chování je omezeno.

5.3.4. Diskriminace pro politické přesvědčení

Politické přesvědčení je hlavním faktorem, který ovlivňoval životy lidí v době socialismu. Pozitivně diskriminovaní byli členové komunistické strany, lidé, kteří aktivně participovali na budování socialistického státu. Naopak znevýhodňováni byli lidé, kteří se tehdejším režimem neslučovali – nelevicově orientovaní.

Bezprostředně po revoluci byl pocit nespravedlnosti velmi intenzivní. Zkušenost s diskriminací pro politické přesvědčení vyjádřilo 43 % lidí, tj. téměř polovina české populace. Během následujících let vnímání nespravedlnosti pro politické přesvědčení sláblo, přiznávalo ji 37 % lidí a frekvence, se kterou se s ní setkávali, byla nižší. V roce 2006 diskriminace pro politické přesvědčení zcela ztrácí svou původní intenzitu a zmiňuje ji pouze 21 % lidí.

Graf 12

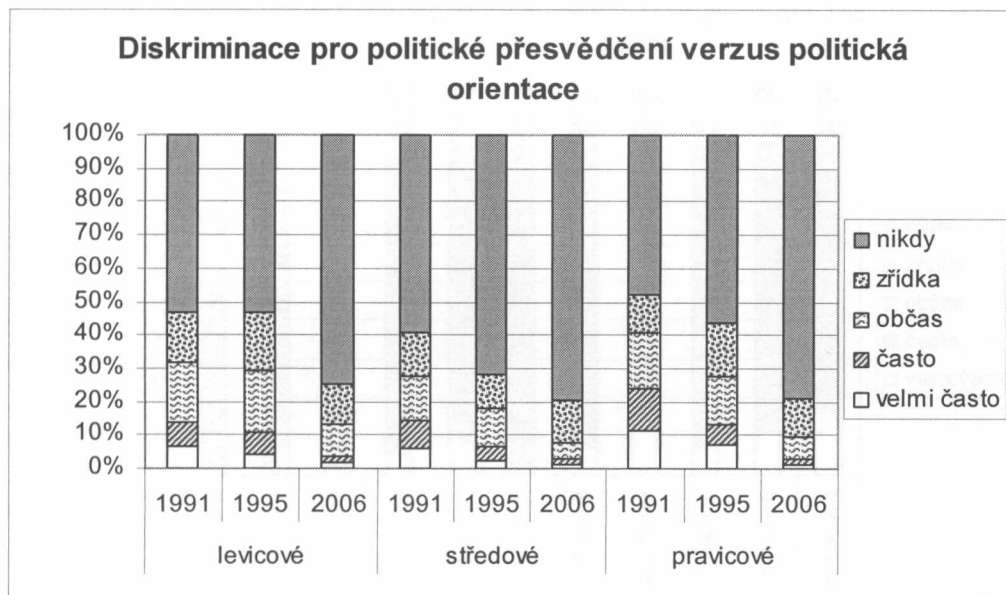
Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N=797; 1995 N=1217; 2006 N=1431

Podíl pravicově orientovaných lidí je v ČR od počátku 90. let konstantní (38 %), naopak podíl lidí, kterým je bližší levicová orientace, ve společnosti pozvolna roste. V roce 1991, v období porevolučním, se k levici hlásilo pouze 17 % lidí a o pět let později 18 %. V současné společnosti levicově orientovaní tvoří 26 % populace.

Porovnáním diskriminace pro politické přesvědčení s politickou orientací lidí zjistíme postoj společnosti vůči levici a pravici. Jak je patrné z grafu 13 v roce 1991 pravicově orientovaní lidé považovali své přesvědčení jako častý důvod diskriminace. 52 % lidí pravicově orientovaných vyjádřilo zkušenost s touto diskriminací. V dalších letech diskriminace „pravičáků“ poklesla a v současnosti lze říci, že se ve společnosti neprojevuje.

Komunisté (levicově orientovaní lidé) neměli po revoluci ve společnosti snadnou pozici – v roce 1991 se cítilo být diskriminováno 47 % z nich a diskriminace této skupiny lidí nepolevila ani v polovině devadesátých let. V porevolučním období, které se vyznačovalo antikomunistickými postoji, se cítili být diskriminováni právě levicově orientovaní lidé. V současné době diskriminace „levičáků“ polevila. A jak bylo řečeno, lidí s takto politicky orientovaných přibývá.

Graf 13

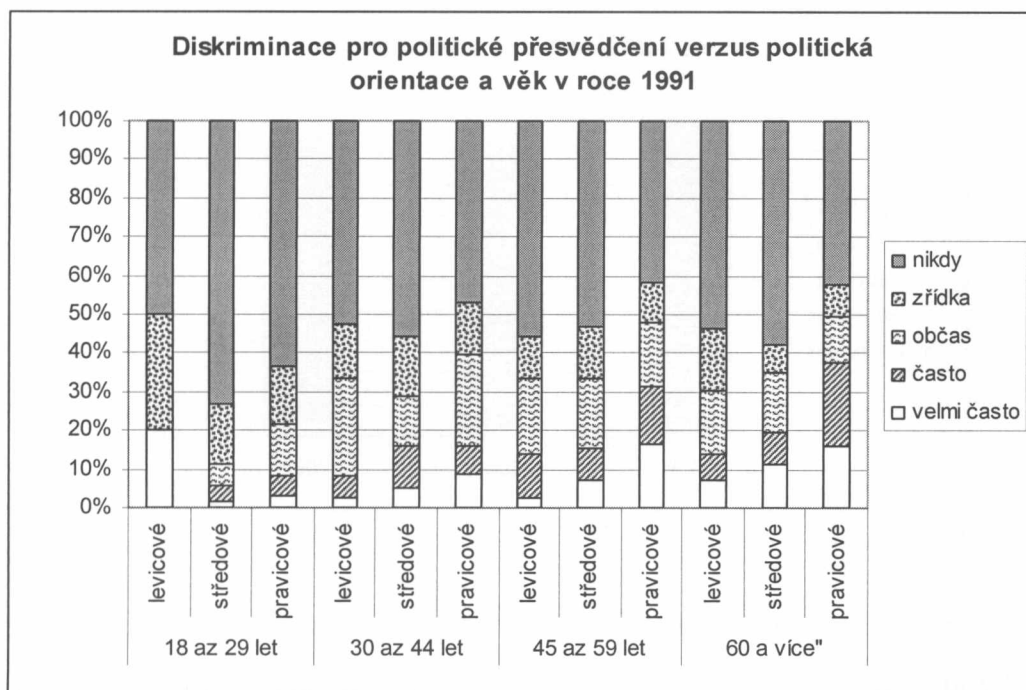
Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N=734; 1995 N=1177; 2006 N=1233

Diskriminace pro politické přesvědčení ve všech zkoumaných letech negativně koreluje s věkem²⁴. Nejvíce znevýhodnění se cítí být lidé starší 45 let – věková skupina třetí a čtvrtá. Tato diskriminace je spojena s politicko-historickými faktory, které ovlivňovaly sociální prostředí těchto dvou generací. Lidé, kteří prožili velkou část svého života v komunismu a jejichž přesvědčení bylo pravicové v roce 1991 vypovídali o časté diskriminaci pro politické přesvědčení.

Bezprostředně po revoluci se cítili být diskriminováni rovněž mladí lidé, avšak levicově orientovaní, což lze přičíst tehdejší protikomunistickým náladám ve společnosti.

²⁴ Korelace mezi diskriminací pro politické přesvědčení a věkem v roce 1991 SKK= -0,142, v roce 1995 SKK= -0,268 a v roce 2006 SKK=-0,157.

Graf 14

Zdroj: ISJP 1991; N=728

Politická diskriminace se ve týká především mužů²⁵. Ženy s tímto druhem diskriminace mají daleko menší zkušenost. Zajímavé rovněž je, že tato diskriminace souvisí se vzděláním²⁶. V obou opozičních politických skupinách se nejvíce diskriminováni cítí být zejména lidé s vysokoškolským vzděláním. To lze vysvětlit tím, že vzdělaní lidé, a muži především, mají zpravidla větší životní ambice a touhy uplatnit se např. v politice.

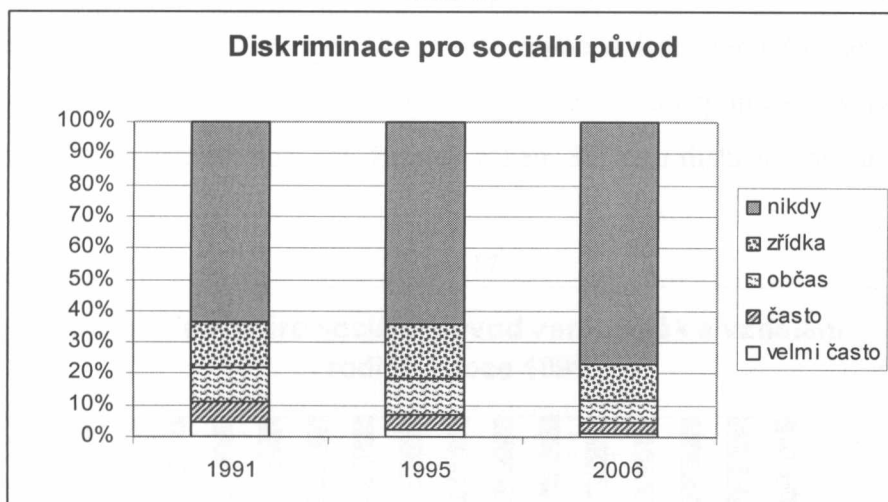
5.3.5. Diskriminace pro sociální původ

Sociální původ patřil v minulosti společně s politickým přesvědčením mezi státní formy diskriminace. V roce 1991 přiznalo zkušenost s diskriminací pro sociální původ 36 % lidí. O pět let později (v roce 1995) byla sice vnímána s daleko menší intenzitou, ale stejným procentem lidí (35 %). Na začátku transformace, se tedy příliš nezměnilo. Výrazné oslabení nastalo teprve v roce 2006. V současnosti diskriminaci pro sociální původ přiznává 24 % lidí, kteří ji zažívají většinou jen občas nebo zřídka. Vývoj výskytu diskriminace pro sociální původ je podobný jako u diskriminace pro politické přesvědčení.

²⁵ 1991 SKK= 0,151; 1995 SKK=0,114; 2006 SKK=0,122**

²⁶ 1991 SKK = -0,216; 1995 SKK= -0,126; 2006 SKK= -0,092

Graf 15

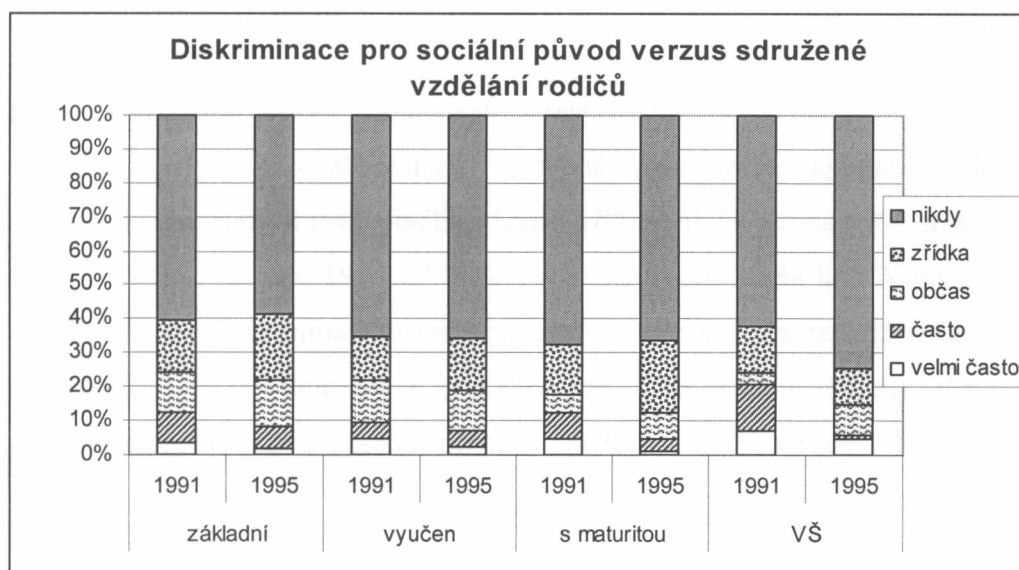

Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N=797; 1995 N=1223; 2006 N=1439

Datový soubor nám neposkytuje informaci, jaký je sociální původ respondentů. Tento problém je možné řešit prostřednictvím vzdělání rodičů. (Vzdělání rodičů bohužel obsahují pouze soubory z let 1991 a 1995, pro rok 2006 nelze analýza provést.) Je však nutné si uvědomit, že vzdělání během doby reálného socialismu bylo dopřáno pouze „vyvoleným“ jedincům, nevypovídá tedy vždy o skutečném původu člověka. Proto ani vzdělání rodičů není zcela směrodatné, ale je to jediný ukazatel, který je možné k analýze použít.

Následující graf obsahuje sdružené vzdělání rodičů. Vzdělanostní kategorie jsou určeny vyšším vzděláním jednoho z rodičů. Z grafu nejsou na první pohled viditelné velké rozdíly mezi sociálními skupinami, přesto lze říci, že před rokem 89' se častěji s diskriminací pro sociální původ setkávali lidé s vysokým sociálním původem (potomci vysokoškoláků).

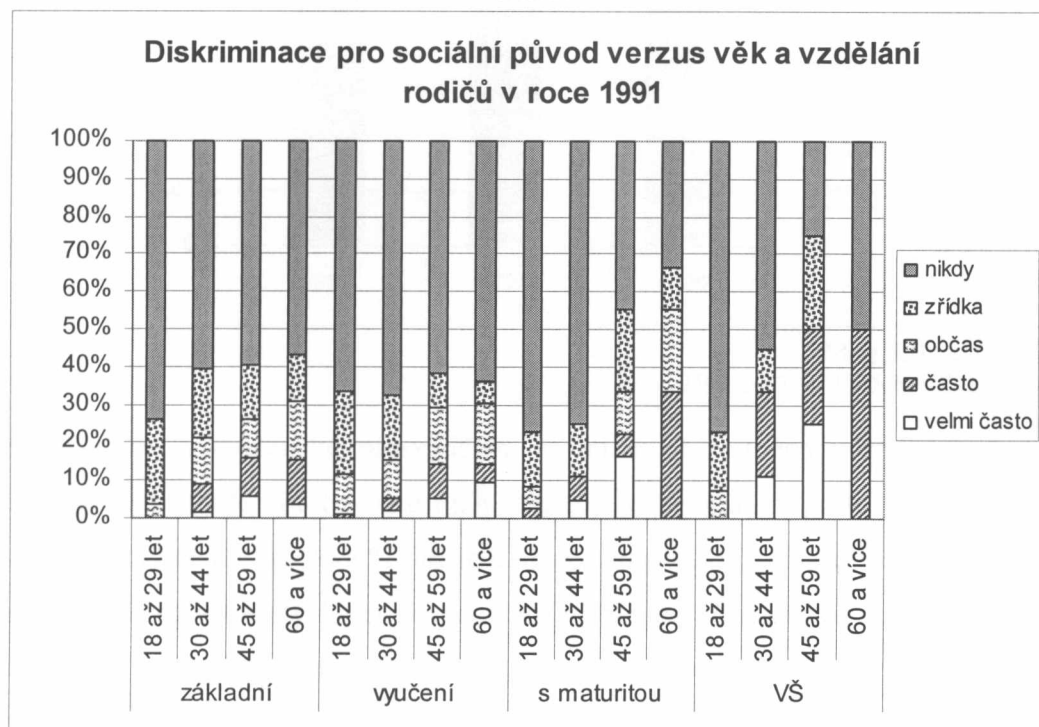
Graf 16

Zdroj: ISJP 1991, 1995;
1991 N = 797, 1995 N=1223

Obecně vzato má na diskriminaci pro sociální původ výrazný vliv věk²⁷. S touto příčinou diskriminace měli na začátku 90. let zkušenosti zejména lidé starší (45 let a více), kteří vztahovali své zkušenosti zejména k období komunismu. Pokud spojíme vliv vzdělání rodičů a věk respondentů, dojdeme k poznání, že před rokem 89' byli diskriminováni lidé pro vyšší sociální původ.

Graf 17

Zdroj: ISJP 1991; N= 792

V současnosti se výskyt této diskriminace snížil, a to u všech věkových skupin. Diskriminace pro sociální původ má podobný průběh jako pro politického přesvědčení – pamětníci socialistického režimu stárnou a vzpomínky na nespravedlnosti jsou stále mlhavější.

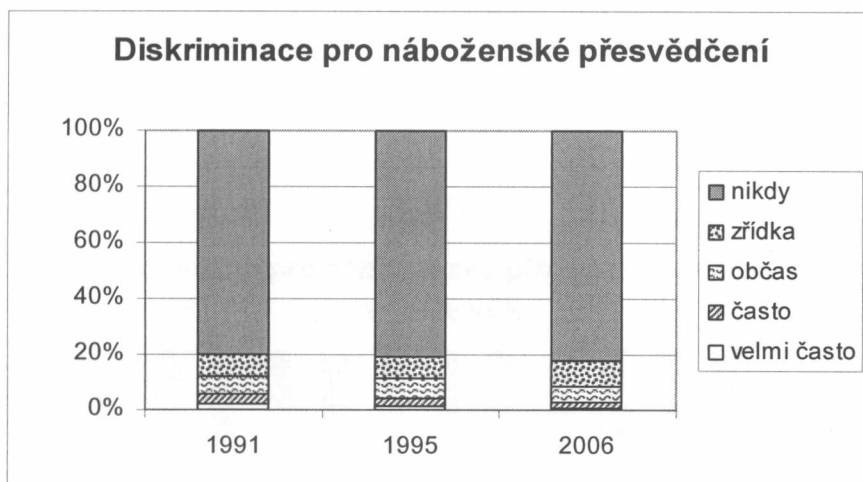
5.3.6. Diskriminace pro náboženské přesvědčení

Česká společnost je převážně ateistická. Postupná sekularizace započala již koncem 19. století a období komunismu ji ještě posílilo. Data ISJP uvádí, že v roce 1991 se k víře v Boha přihlásilo 36,5 % lidí, v roce 1995 32 % a v roce 2006 jen 28 % lidí. Věřících tedy stále ubývá. A přestože ani diskriminaci pro své náboženské přesvědčení nezažívá velké množství lidí, je pozoruhodné, že její vnímání se za posledních 15 let příliš nezměnilo. V roce 1991 se k diskriminaci pro náboženské vyznání přiznalo 20 % populace, v roce 1995 19 % a v roce

²⁷ Diskriminace pro sociální původ negativně koreluje s věkem v roce 1991 (SKK = -0,14); v roce 1995 (SKK = -0,14) a v roce 2006 (SKK = -0,07).

2006 18 % lidí. Ale intenzita projevů diskriminace pro náboženství se zmírňuje a lidé se s ní setkávají stále méně často.

Graf 18

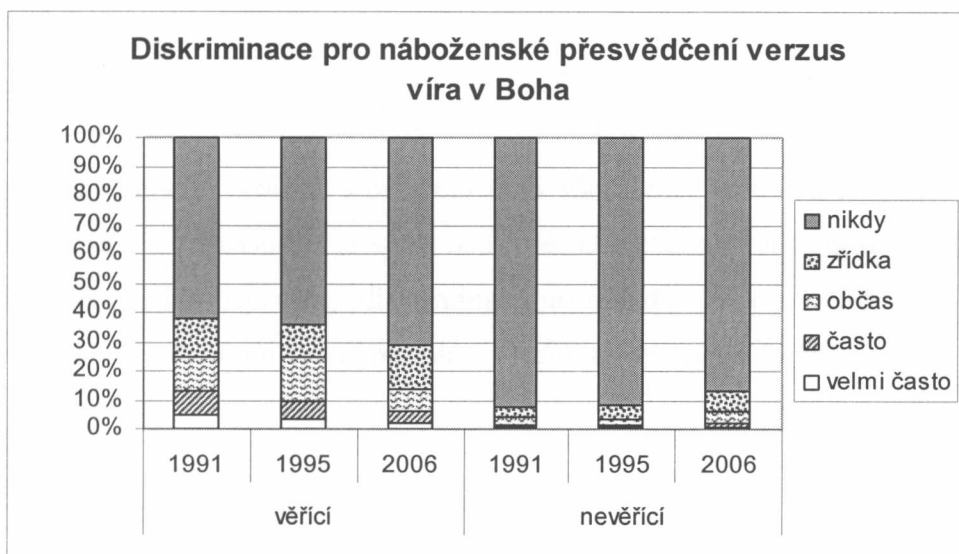

Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N=793; 1995 N=1213; 2006 N=1414

S diskriminací pro náboženské přesvědčení se setkávají zejména věřící lidé, a proto se následující analýza bude týkat pouze nich. Přesto, jak je vidět z grafu 19, se týká malého procenta lidí nevěřících. (Okolo 5 % lidí se k otázce víry vůbec nevyjádřilo.)

V první polovině devadesátých let se pocit diskriminace věřících ve společnosti snížil jen nepatrně (o 2%). O něco výraznější změna nastala v roce 2006. Diskriminace věřících se oproti roku 1991 snížila o 8 % a intenzita s jakou se s ní setkávají je rovněž menší.

Graf 19

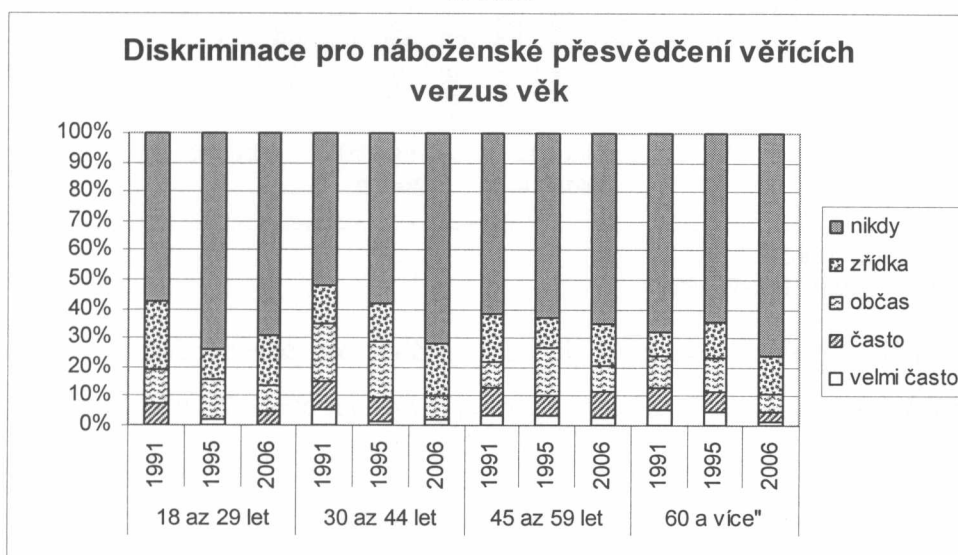

Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N=673; 1995 N=113; 2006 N=1376

Překvapivým zjištěním je, že diskriminace pro náboženské přesvědčení, která patří mezi totalitní příčiny, není statisticky závislá na věku. V roce 1991 se k této příčině vyjadřovali jak

mladí tak starší věřící. Nejvíce se dotýkala lidí ve středním věku (30-44let). Starší lidé, u kterých jsme diskriminaci pro náboženské přesvědčení předpokládaly, ji nevnímali tak intenzivně. Tito lidé jsou však nejvíce diskriminovanou skupinou v roce 1995. Staří lidé (60 let a více) tvoří převážnou část věřících (kolem 60 %), kteří prožili období komunismu, jež bylo vůči projevům náboženství netolerantní. V současnosti jsou rozdíly mezi věřícími nepatrné.

Graf 20

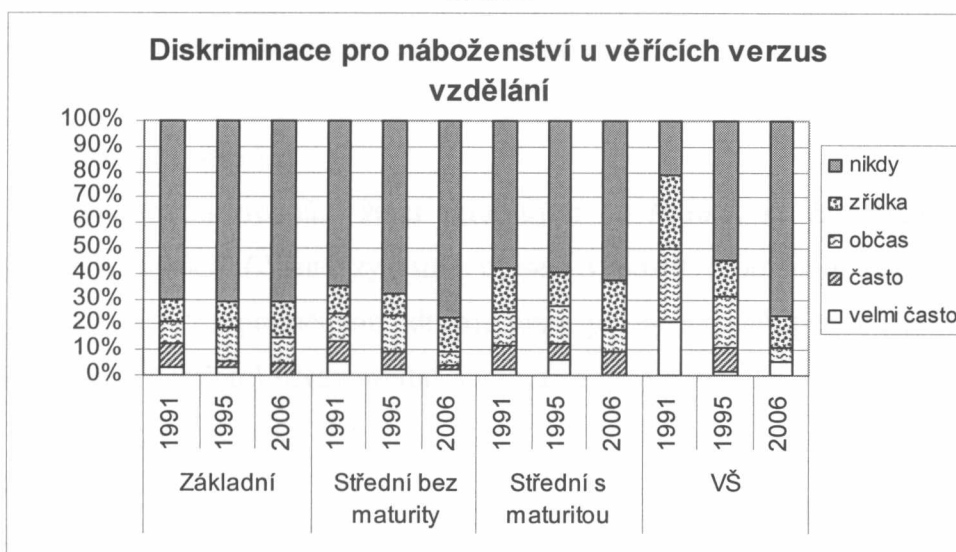

Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N= 288; 1995 N=399; 2006 N= 415

Nakonec jsme porovnali tuto diskriminační příčinu se vzděláním respondentů. Statisticky významná závislost proměnných se projevila ve všech zkoumaných letech²⁸. Následující graf nám poskytuje názorný obrázek vývoje diskriminace u věřících. Jak je patrné zejména v roce 1991 se cítili být diskriminováni hlavně lidé s vysokoškolským vzděláním. Diskriminace těchto lidí byla opravdu výrazná. Postupem času však jejich vnímání nespravedlnosti pro náboženství klesá a v současnosti je spíše nepatrné. U ostatních vzdělanostních skupin není posun příliš velký a lidé nepocítují diskriminaci pro náboženství o moc jinak než začátkem 90. let. Pouze intenzita s jakou se s diskriminací setkávají je daleko menší.

²⁸ Chi-kvadrát test odhalil závislost na 1% hladině významnosti ve všech zkoumaných letech.

Graf 21

Zdroj: ISJP 1991, 1995, 2006;
1991 N=291; 1995 N= 398; 2006 N=415

O diskriminaci pro náboženské přesvědčení lze říci, že pouze to, že je její projevy se od počátku 90. let zmírnily. Přestože její vývoj je trochu nečekaný. Bylo předpokládáno, že tento faktor, podobně jako předešlé dva (sociální původ a politické přesvědčení), po revoluci značně oslabí. To se však zcela neprokázalo. Přesto můžeme říci, že dnešní společnost je k náboženskému vyznání tolerantnější než společnost předešlá.

5.3.7. Shrnutí

Analýza ukázala jakým způsobem jsou vnímány jednotlivé příčiny diskriminace a jak se výskyt těchto příčin měnil v průběhu zkoumaných let. Pro interpretaci lze zachovat rozdělení příčin na tzv. globální (věk, pohlaví, nedostatek peněz) a totalitní (sociální původ, politické přesvědčení a náboženství). Vývoj těchto dvou skupin měl odlišný vývoj zejména na začátku 90. let. Výskyt globálních příčin diskriminace se v roce 1995 značně zvýšil. Naopak totalitní faktory již tehdy začaly oslabovat a tento vývoj přetrval.

Pokud vezmeme v potaz sociodemografické charakteristiky, globální a totalitní příčiny jsou vnímány odlišnými skupinami lidí. U totalitních příčin se projevila zub času. Totalitní příčiny jsou vnímány zejména starší generací lidí, která je vztahuje k době reálného socialismu. Týkaly se zejména pravicově orientovaných lidí, lidí s vyšším sociálním původem a věřících. Postupem času vnímání totalitní příčin zesláblo. Zatímco po revoluci se k diskriminaci přiznávali lidé znevýhodňovaní komunistickým režimem, v současnosti tyto vlivy přestávají ve společnosti působit. Globální příčiny odráží problémy současné společnosti, kterými jsou

stárnutí populace, spotřební chování společnosti a nerovné příležitosti. Pro tyto příčiny se cítí být diskriminováni zejména starší lidé, sociálně slabší lidé a ženy.

5.4. Mezinárodní srovnání

V analýze mezinárodním srovnání zemí zahrnutých do šetření, se zaměříme na celkové zkušenosti s diskriminací. (Z analýzy jsme museli vypustit proměnou „diskriminace pro národnostní příslušnost“ a proměnnou „diskriminace pro nedostatek peněz“, protože nebyly zkoumány ve všech zemích.) Mezinárodní analýza se týká pouze let 1991 a 1995, kdy bylo mezinárodní šetření provedeno.

5.4.1. Mezinárodní srovnání diskriminace v roce 1991

Nejprve přistoupíme k analýze roku 1991. Do výzkumu zařazeno 13 zemí – 5 vyspělých a 8 postkomunistických (viz tabulka 5). Bývalé Československo je rozděleno na obyvatelstvo české a slovenské.

Respondenti měli za úkol, srovnatelně jako v případě analýzy ČR, označit na škále 1 až 5 (1 velmi často, 2 často, 3 občas, 4 zřídka a 5 nikdy), zda a popřípadě jak často, se v životě setkávají s určitým typem diskriminace. Z průměrných známek hodnocení diskriminace (tabulka 5) lze předpokládat, že v žádné zemi nevnímají občané diskriminaci jako celospolečenský problém. Přesto existují důvody, kvůli kterým se lidé cítí být diskriminováni více. Mezi země s nejvyšší mírou vnímané diskriminace patří USA, Bulharsko, Česká republika, Slovensko a Východní Německo.

Nyní přistoupíme ke srovnávací analýze. Cílem je zjistit podobnosti a rozdíly výskytu diskriminace mezi zeměmi postkomunistickými a vyspělými. Použijeme metodu mnohorozměrné analýzy ALSCAL, která měří vzdálenosti mezi objekty v prostoru.

Tabulka 5: Průměrné hodnoty příčin diskriminace dle zemí v roce 1991

		Pro pohlaví	Pro věk	Pro region	Pro politické přesvědčení	Pro sociální původ	Pro náboženství	Celkový průměr
Vyspělé země	Západní Německo	4,48	4,46	4,69	4,57	4,49	4,72	4,57
	Japonsko	4,56	4,37	4,86	4,79	4,48	4,88	4,66
	Nizozemí	4,50	4,32	4,55	4,66	4,49	4,70	4,54
	Velká Británie	4,51	4,34	4,46	4,72	4,50	4,80	4,56
	USA	4,24	4,19	4,48	4,53	4,29	4,54	4,38
Postkomunistické země	Slovinsko	4,61	4,60	4,64	4,64	4,40	4,70	4,60
	Estonsko	4,71	4,52	4,55	4,53	4,47	4,80	4,60
	Česká republika	4,41	4,44	4,73	3,99	4,26	4,60	4,40
	Slovensko	4,27	4,32	4,47	4,20	4,14	4,24	4,27
	Bulharsko	4,58	4,35	4,43	4,14	4,19	4,60	4,38
	Východní Německo	4,66	4,56	4,16	4,13	4,56	4,67	4,46
	Maďarsko	4,73	4,72	4,73	4,65	4,78	4,74	4,72
	Polsko	4,81	4,72	4,71	4,53	4,62	4,66	4,67
	Rusko	4,68	4,56	4,87	4,80	4,66	4,86	4,74

Zdroj: ISJP 1991

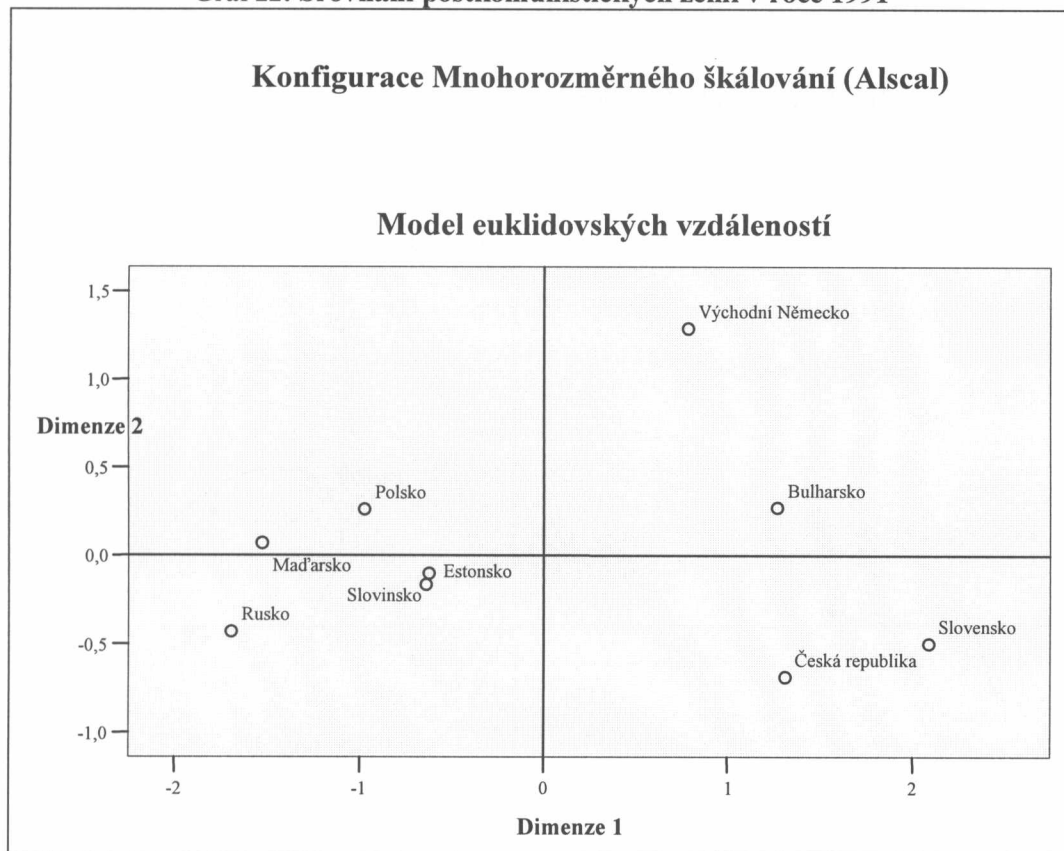
V první části analýzy porovnáme vzdálenosti mezi zeměmi postkomunistickými.

Dimenze rozdělují model na čtyři části. Dimenze první značí míru vnímané diskriminace v zemích - země na levé straně grafu se vyznačují menší a na pravé větší mírou. Druhá dimenze rozděluje země dle příčin. Ve všech postkomunistických zemích byla zažívána diskriminace pro totalitní příčiny (politické přesvědčení a sociální původ), ale s odlišnou četností. Mimoto v některých z nich působily diskriminace pro věk, pohlaví a region původu. Nyní se podíváme na odlišnosti, respektive blízkosti, zemí blíže.

V Maďarsku a Polsku bylo jako příčina diskriminace nejčastěji pocíťováno politické přesvědčení. A zatímco v Polsku lidé pocíťovali rovněž diskriminaci pro sociální původ, v Maďarsku to byla diskriminace pro věk. Lidé v Estonsku a Slovinsku vnímali diskriminace velmi podobně. Obě země vykazují stejnou míru diskriminace, nejčastěji lidé v obou zemích vypovídali o diskriminacích pro sociální původ a pro svůj věk. V Rusku šlo o stejné příčiny, ale zažívané s menší intenzí.

Země v pravé části grafu si nejsou tak blízké. V Bulharsku, ČR a Slovensku sice lidé nejčastěji zažívali diskriminaci pro politické přesvědčení a sociální původ, ale zatímco v ČR a Slovensku bylo další příčinou pohlaví, v Bulharsku to byl věk. Prostorově nejvzdálenější zemí je Východní Německo. Přestože diskriminace pro politické přesvědčení zde byla zažívána nejčastěji ze všech zemí, specifickou příčinou byl region původu. Lidé z Východního Německa považovali za nespravedlivé nucené rozdělení Německa.

Graf 22: Srovnání postkomunistických zemí v roce 1991

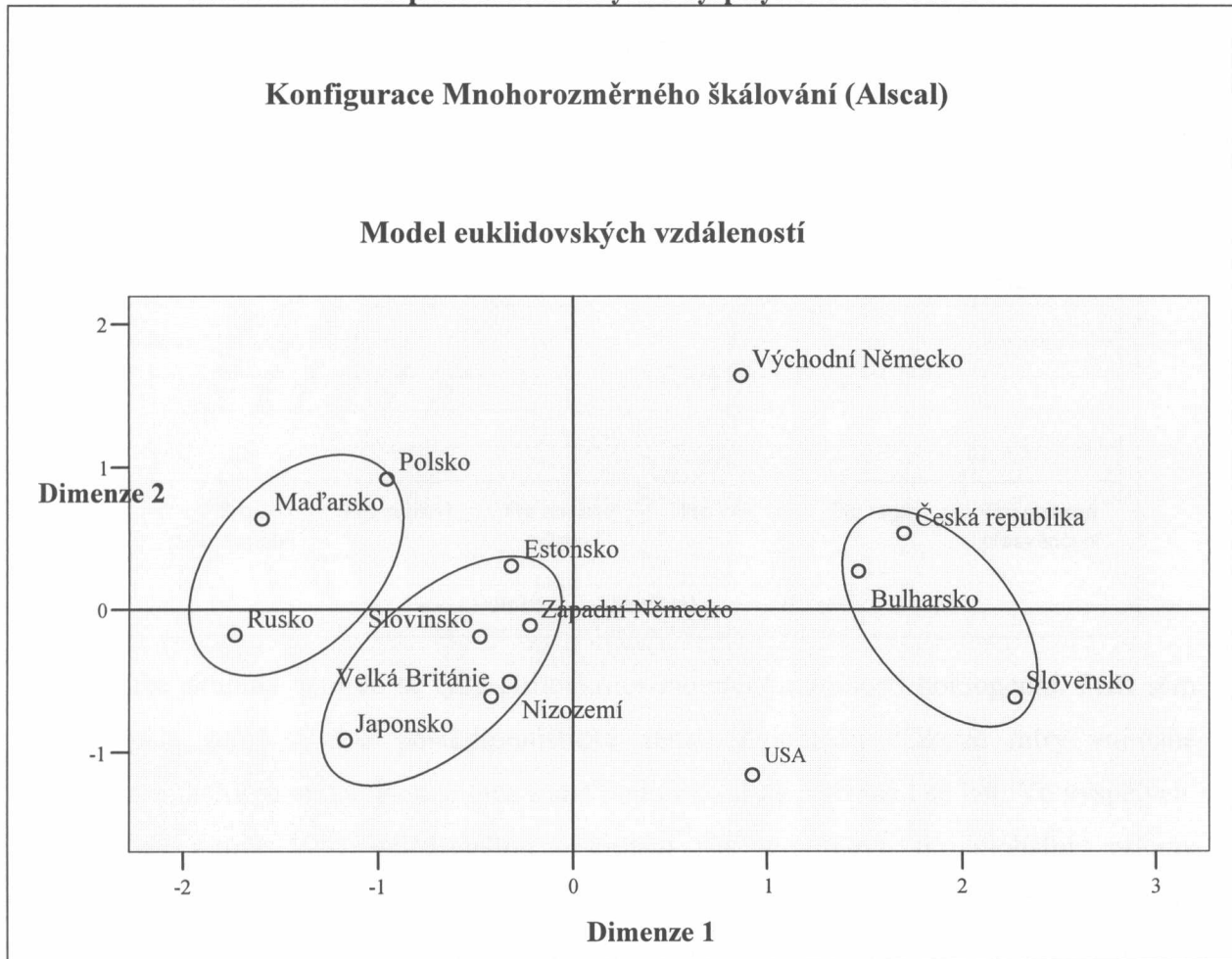

Zdroj: ISJP 1991

Nyní přistoupíme ke společné analýze vnímání diskriminace v postkomunistických zemích a zemích vyspělých. ALSCAL analýza rozdělila zkoumané země do několika shluků (viz graf 23). Ve vyspělých zemích převažovali globální příčiny jako je věk a pohlaví, oproti zemím postkomunistickým, kde dominovali příčiny totalitní. Přesto země nejsou prostorově jednoznačně odděleny dle těchto faktorů. Dle prostorové blízkosti, lze země rozdělit do tří skupin:

- 1) V první skupině jsou tři země – Rusko, Maďarsko a Polsko, tj. postkomunistické země s nízkou mírou diskriminace, u nichž převažují totalitní příčiny.
- 2) V druhé skupině jsou Západní Německo, Velká Británie, Nizozemí společně s Estonskem, Slovinskem a vzdálenějším Japonskem – tj. země postkomunistické i vyspělé, s nižší mírou diskriminace pro globální příčiny i totalitní příčiny.
- 3) Třetí skupinu tvoří Česká republika, Bulharsko a Slovenko – tj. tři země postkomunistické vyznačující se vyšší mírou diskriminace pro totalitní i globální příčiny.

Graf 23: Srovnání postkomunistických a vyspělých zemí v roce 1991

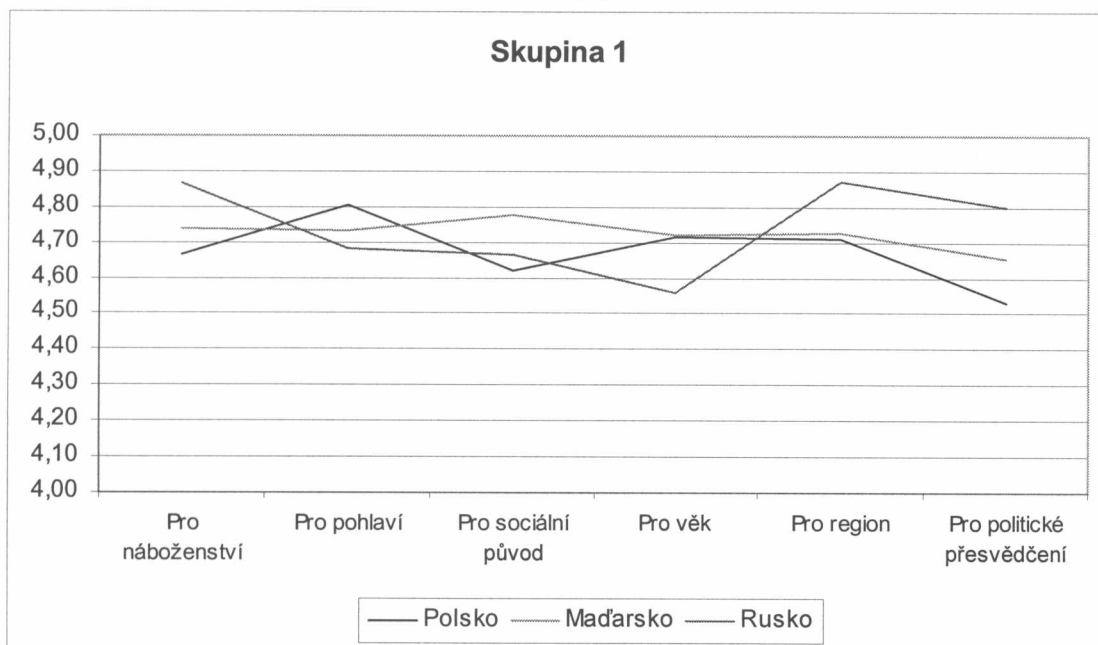

Zdroj: ISJP 1991

Mezi zeměmi v jednotlivých skupinách můžeme sledovat určité podobnosti.

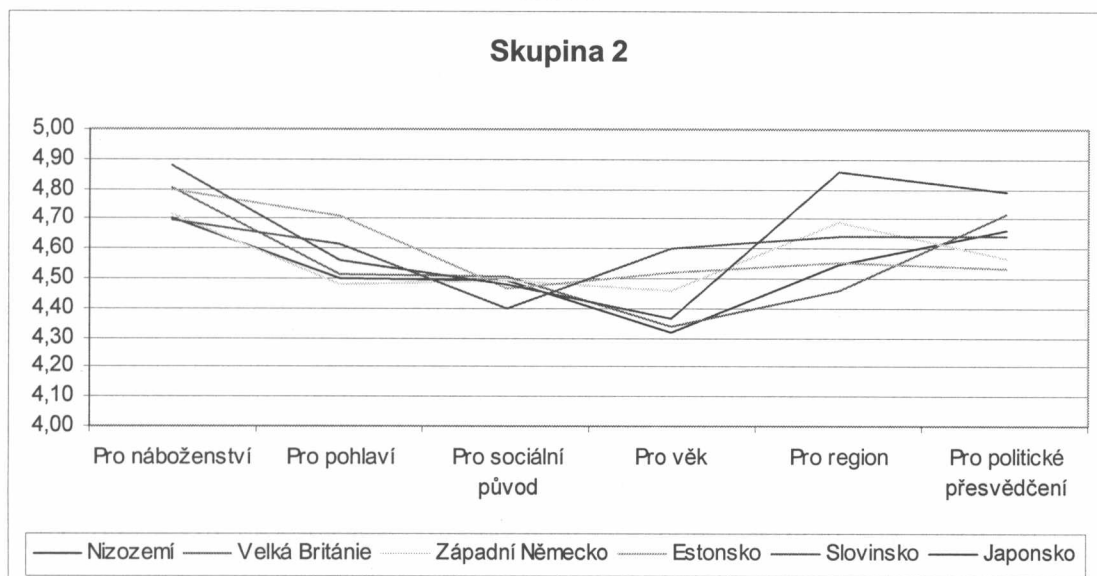
Ad 1) Pro Maďarsko, Polsko a Rusko jsou charakteristické velmi nízké hodnoty pocíťované diskriminace, tzn. že se lidé obecně necítili být příliš diskriminováni. Průměrné známky jsou dokonce vyšší než ve vyspělých zemích. Přesto nejváženější diskriminací v Maďarsku a Polsku bylo politické přesvědčení. Tyto země trpěly pod komunistickou represí, stejně jako Československo, přesto lidé nevypovídají se stejnou intenzí o diskriminaci v tehdejší době. Diskriminace v Rusku je specificky vnímána a odlišuje se od ostatních zemí, nejvíce zde lidé pocíťovali diskriminaci pro věk.

Graf 24

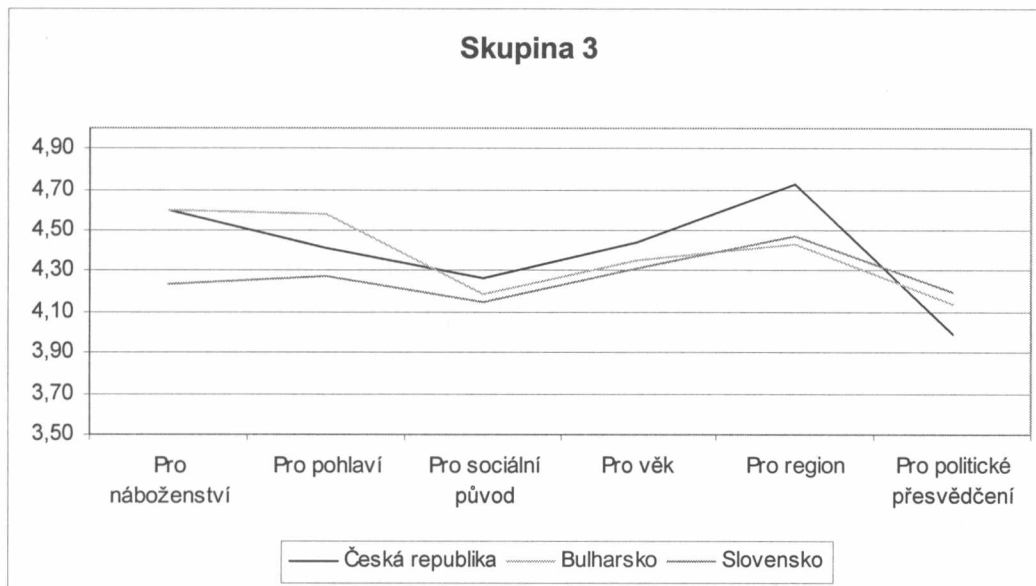
Ad 2) Druhá skupina není co se týká politicko-ekonomické minulosti homogenní. Patří sem čtyři vyspělé země a dvě postkomunistické země. Z pohledu celkové míry vnímané diskriminace, která je nízká, jsou si tyto země podobné, ale v příčinách se liší. Ve vyspělých zemích byly v roce 1991 nejčastějšími příčinami věk a pohlaví, tj. „globální“ příčiny diskriminace. V postkomunistických to byl sociální původ a rovněž věk. Tyto země jsou vyspělým zemím ze všech postkomunistických zemí nejbližší. Přestože i zde byli lidé diskriminováni pro politické přesvědčení, výše uvedené příčiny byly zažívány častěji.

Graf 25

Ad 3) A konečně diskriminace v zemích třetí skupiny, kam patří Česká republika, Slovensko a Bulharsko. Tyto země vykazují vyšší míru diskriminace jak pro totalitní tak pro globální příčiny. Nejčastějšími příčinami diskriminace ve všech těchto zemích byly politické přesvědčení a sociální původ. V České republice a na Slovensku byla rovněž zažívána diskriminace pro pohlaví a stejně jako v Bulharsku pro věk. Tyto země byly silně ovlivněny komunismem, a příčiny diskriminace o tom svědčí. Kromě toho však na společnosti začínaly působit globální vlivy.

Graf 26

Východní Německo a USA se vymykají ostatním zemím v analýze. Jejich vývoj byl totiž v určitých ohledech specifický. Jak již bylo řečeno, na Východní Německo mělo zásadní vliv rozdělení země na kapitalistické Západní a komunistické Východní Německo. A právě diskriminace pro region původu je pro Východní Německo typická.

Lidé v USA v roce 1991 nejčastěji vypovídali o diskriminaci pro věk, pohlaví a sociální původ. Situace v USA je oproti jiným vyspělým zemím odlišná. Ve společnosti, kde je rovnost podmínek považována za danost, vnímají lidé diskriminaci daleko intenzivněji. Ve Spojených státech „každý člen společnosti – ať už patří ke kterékoli vrstvě – je pevně přesvědčen, že vlastními schopnostmi a s trochou štěstí může dosáhnout pronikavého úspěchu. V takovém prostředí se pak diskriminace stává jediným prostředkem odlišení, jakýmsi univerzálním zákonem, podle kterého se mohou skupiny octnout mimo sféru občanské, ekonomické a politické rovnoprávnosti“ [Arendtová 1996; 116-117].

Abychom lépe pochopily rozdílnost mezi zeměmi vyspělými a postkomunistickými, provedli jsme základní analýzu²⁹ nejčastěji zažívaných příčin diskriminace v roce 1991 s ohledem na sociální skupiny.

Vnímání diskriminace pro politického přesvědčení bylo v roce 1991 různé ve vyspělých zemích a v zemích postkomunistických. Bez ohledu na míru diskriminace, ve všech zemích s totalitní minulostí o ni vypovídali lidé s pravicovou orientací. Oproti tomu ve vyspělých zemích daleko častěji tuto diskriminaci zažívali levicově orientovaní.

Diskriminace pro věk se ve všech zemích dotýká stejných kohort - bez ohledu na typ společnosti. Diskriminováni se cítili být zejména mladí lidé, druhou nejčastěji diskriminovanou věkovou skupinou byli lidé v předdůchodovém věku.

S diskriminací pro pohlaví měly zkušenost ženy ve všech zemích. Přesto, jak již bylo řečeno, se s ní daleko častěji setkávaly ženy ze zemí vyspělých. V postkomunistických státech byly rozdíly v příležitostech mužů a žen vnímány daleko méně. Vliv socialistické společnosti, která kladla důraz na ženskou práci, byl v tomto ohledu pozitivní. V západních zemích se ženy cítily být oproti mužům znevýhodňovány daleko více.

5.4.2. Shrnutí

Z mezinárodního srovnání vyplývá, že existují rozdíly výskytu diskriminace jak mezi postkomunistickými zeměmi, tak mezi zeměmi postkomunistickými a vyspělými. To je, dle mého názoru, dáno specifickými hodnotami jednotlivých zemích a kulturněspolečenským uspořádáním. Na diskriminaci má vliv historický vývoj zemí a jejich politickoekonomické klima.

Lidé v postkomunistických zemích těsně po revoluci cítili diskriminaci zejména pro „totalitní“ příčiny. Intenzita i míra diskriminace se však v těchto zemích lišila. Jiné diskriminace zažívali lidé ve vyspělých zemích. V těchto zemích převládá vliv „globálních“ příčin, kterými jsou věk a pohlaví. Ostatní příčiny diskriminace byly pocíťovány spíše výjimečně. Zajímavé je, že mezi vyspělými zeměmi, z pohledu míry diskriminace, patří Slovinsko a Estonsko. Tyto postkomunistické země jsou vyspělým zemím nejvíce podobné, přestože se u nich projevuje totalitní minulost.

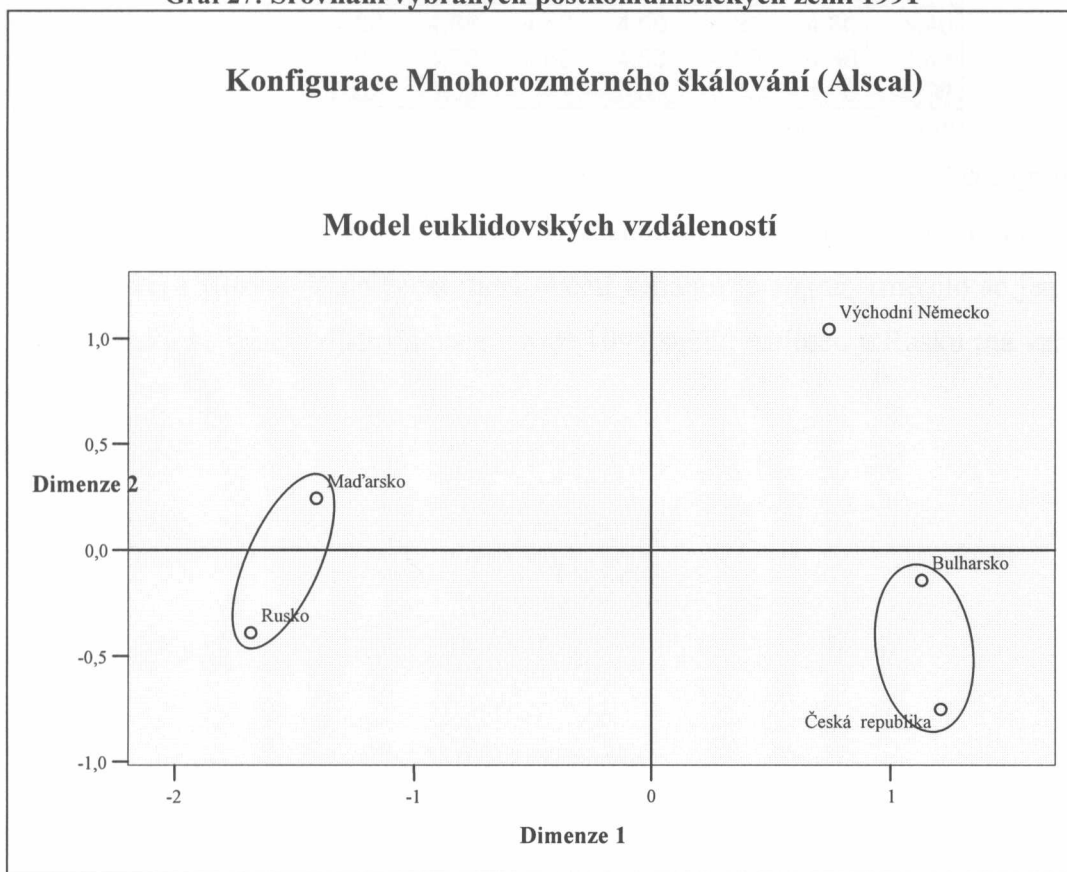
²⁹ Třídění 1. stupně - crosstabulation

5.4.3. Mezinárodní srovnání diskriminace v letech 1991 a 1995

V roce 1995 bylo šetření zopakováno v pěti zemích: Maďarsko, Rusko, Bulharsko, Východní Německo a Česká republika. Aby bylo možné časové srovnání mezi roky 1991 a 1995, provedeme nejprve samostatnou analýzu těchto zemí v roce 1991.

Pro srovnání byla opět použita metoda ALSCAL. Interpretaci dimenzí grafu můžeme zachovat: dimenze 1 vyjadřuje míru vnímané diskriminace; dimenze 2 - diskriminační příčiny. Graf 27 není třeba dlouze komentovat. Ve vnímání nespravedlností jsou si podobné Rusko a Maďarsko, které jsou v prostorovém vyjádření orientovány na levé straně grafu. Tyto země vykazují menší míru diskriminace. V pravé části grafu se nachází ČR, Východní Německo a Bulharsko. Česká republika je blíže Bulharsku, v obou zemích byly diskriminace vnímány podobným způsobem pro totalitní i globální příčiny.

Graf 27: Srovnání vybraných postkomunistických zemí 1991

Zdroj: ISJP 1991

Nejvýznamnějšími příčinami diskriminace v postkomunistických zemích byly před rokem 89' politické přesvědčení a sociální původ. V první polovině 90. let se celková míra diskriminace v těchto zemích příliš nezměnila, na rozdíl od vnímání jednotlivých příčin diskriminace. Totalitní příčiny diskriminace, zejména politické přesvědčení, ustoupily do pozadí a zvýšil se výskyt diskriminace pro věk téměř ve všech zemích.

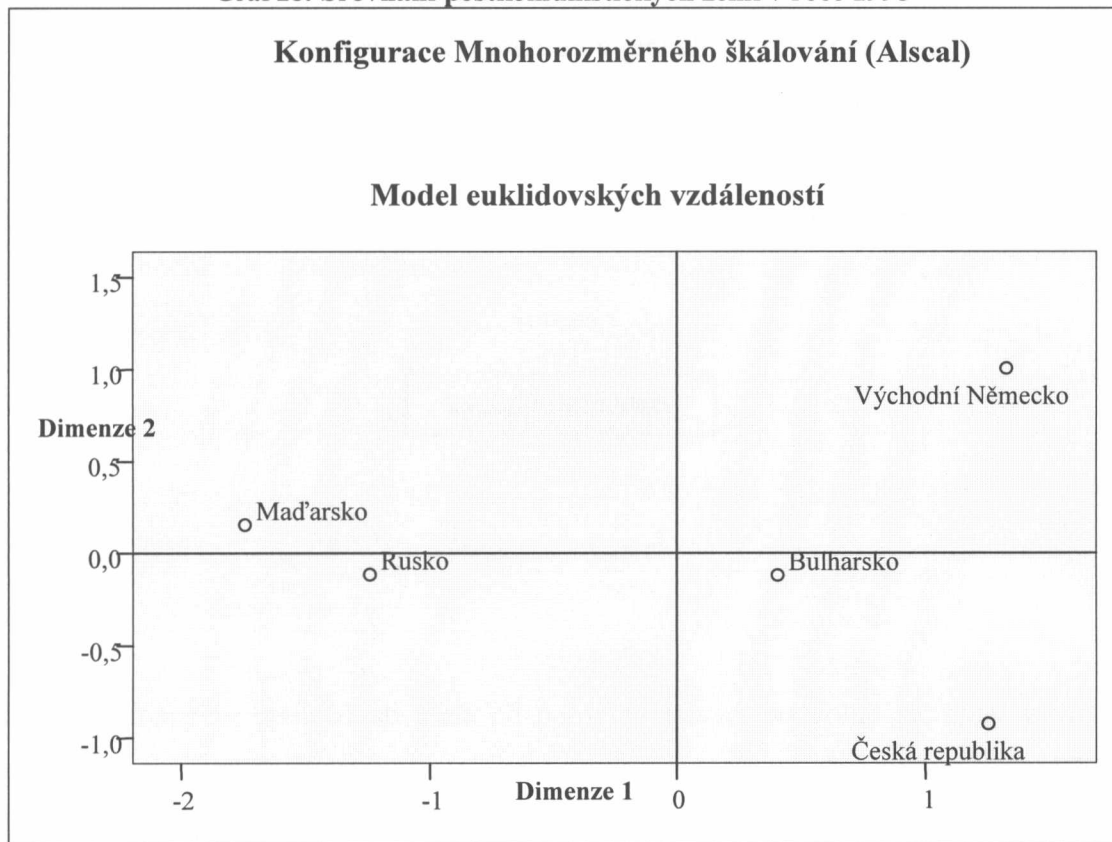
Tabulka 6: Rozdíly v průměrných hodnotách diskriminačních příčin v letech 1991 a 1995

	Rok šetření	Pro náboženství	Pro pohlaví	Pro sociální původ	Pro věk	Pro region	Pro politické přesvědčení	Celkový průměr
Bulharsko	1991	4,60	4,58	4,19	4,35	4,43	4,14	4,38
	1995	4,71	4,69	4,36	4,44	4,57	4,39	4,53
	rozdíl	-0,11	-0,11	-0,17	-0,08	-0,14	-0,26	-0,15
Česká republika	1991	4,60	4,41	4,26	4,44	4,73	3,99	4,46
	1995	4,64	4,40	4,37	4,22	4,70	4,25	4,41
	rozdíl	-0,04	0,00	-0,11	0,21	0,03	-0,26	0,04
Východní Německo	1991	4,67	4,66	4,56	4,56	4,16	4,13	4,72
	1995	4,75	4,53	4,52	4,25	4,10	4,34	4,81
	rozdíl	-0,08	0,13	0,04	0,31	0,06	-0,20	-0,09
Maďarsko	1991	4,74	4,73	4,78	4,72	4,73	4,65	4,74
	1995	4,84	4,83	4,86	4,75	4,81	4,78	4,74
	rozdíl	-0,11	-0,10	-0,08	-0,03	-0,09	-0,13	0,00
Rusko	1991	4,86	4,68	4,66	4,56	4,87	4,80	4,40
	1995	4,88	4,72	4,69	4,53	4,85	4,80	4,43
	rozdíl	-0,02	-0,03	-0,03	0,03	0,02	0,00	-0,03

Zdroj: ISJP 1995

Model distancí v roce 1995 vykazuje pouze nepatrný posun. Země v pravé části grafu (ČR, Východní Německo a Bulharsko) tvoří značně různorodou skupinu. V levé části grafu se nachází Maďarsko a Rusko. Vzdálenost mezi oběma zeměmi je stejná, změnilo se jen pořadí zemí. V Maďarsku se výskyt diskriminace v roce 1995 snížil, zatímco v Rusku má vzestupné tendence.

Graf 28: Srovnání postkomunistických zemí v roce 1995

Zdroj: ISJP 1995

5.4.4. Shrnutí

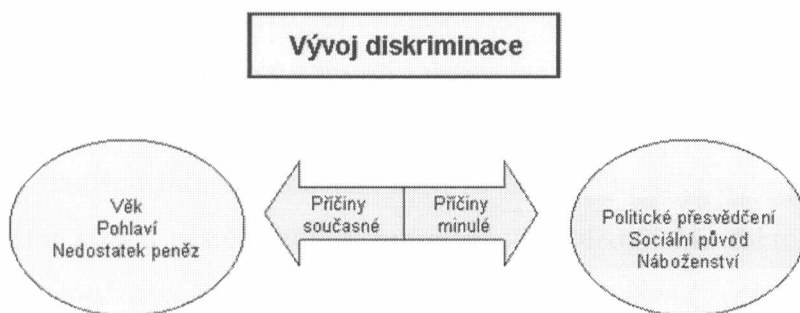
Časové srovnání postkomunistických zemí v první polovině 90. let neprokázalo nijak zásadní změny ve vývoji diskriminace v porevolučním období. Z analýzy je přesto vidět odklon od „totalitních“ příčin ve všech těchto zemích a pomalý nástup příčin „globálních“. 5 let po revoluci lidé stále vzpomínali na období komunismu. Nové diskriminační postoje se nestačily ve společnosti projevit. Přesto je zřejmé, že započatý vývoj bude podobný tomu ve vyspělých zemích.

Česká republika na tom byla ve srovnání s ostatními postkomunistickými zeměmi na počátku transformace o něco hůře. Lidé daleko častěji, než v jiných zemích, přiznávali diskriminaci pro politické přesvědčení, sociální původ, pohlaví a věk. Ve vnímání diskriminačních příčin byla nejvíce podobná Bulharsku. Anomální je výskyt diskriminace v Polsku, Maďarsku. Přestože jsme se domnívali, že lidé v těchto zemích budou pociťovat diskriminaci podobně jako česká společnost, není tomu tak. Co se týká Ruska, je podezřelé, že lidé nepřiznávají diskriminaci neboť zřejmé, že v Rusku společenské rovnosti nejsou.

5.5. Hlavní zjištění kvantitativní analýzy

Příčiny diskriminace lze rozdělit na tzv. totalitní a globální. První z nich měly vliv na českou společnost v době komunismu. Přestože jejich účinek přetrval i pár let po revoluci, můžeme je označit jako příčiny minulé. Oproti tomu globální příčiny jsou těmi, které ovlivňují životy lidí v současnosti. Diskriminace pro věk, pohlaví, ale i nedostatek peněz, považují lidé za hlavní důvody znevýhodnění v současné společnosti.

Schéma 1

Míra diskriminace ve společnosti měla od poloviny 90. let pozvolně sestupný vývoj. Před rokem 89' byla diskriminace v české společnosti zažívána velmi intenzivně. Hlavními příčinami byly politické přesvědčení, sociální původ a rovněž náboženské vyznání. Diskriminaci zažívali zejména lidé komunistickým režimem „neoblíbení“. Jednalo se o pravicově orientované lidi, dále o ty jejichž sociální původ byl vyšší (tzv. buržoazní) a rovněž věřící lidé. Po revoluci komunistické represe ustaly, ale vzpomínky lidí byly stále živé. Proto i v roce 1995 pozorujeme výskyt diskriminace pro totalitní příčiny. Jejich vliv však časem slábne a lidé se vyjadřují spíše k porevolučnímu období. Tehdy se ve společnosti začaly projevovat diskriminace pro věk, pohlaví a nedostatek peněz. Znevýhodnění se cítili být zejména mladí lidé, ženy a vrstvy socioekonomicky slabší.

Z pohledu mezinárodního srovnání v letech 1991 a 1995 lze říci, že ČR byla jednou ze zemí s nejvyšší mírou diskriminace. Česká společnost se cítila být v době socialismu značně diskriminována, obdobně jako společnost v Bulharsku. Ani po revoluci se toto vnímání příliš nezměnilo. Výskyt i příčiny diskriminace v zemích postkomunistických i vyspělých se lišily. Země vyspělé se vyznačovaly převažujícími globálními příčinami diskriminace, oproti zemím postkomunistickým, kde stále byly v popředí totalitní důvody. První roky transformace v postkomunistických zemích nepřinesly žádné větší změny.

V současnosti je česká společnost daleko tolerantnější k lidským odlišnostem i postojům, než dříve. Výskyt diskriminace je daleko nižší než v minulosti a rovněž se projevují odlišné příčiny diskriminace. Zažívány jsou pouze diskriminace pro globální příčiny, zejména pro věk a pohlaví. Tyto příčiny, jsou podobně jako v ostatních zemích Evropy, důsledky stárnutí

populace a genderových nerovností. Diskriminace pro věk se však oproti 90. letům, vnímána spíše staršími lidmi v předdůchodovém a důchodovém věku.

6. KONTEXT ZAŽÍVANÉ DISKRIMINACE (VYHODNOCENÍ FOCUS GROUPS)

6.1. Podrobná zjištění

Hlavním cílem skupinových diskusí na téma diskriminace bylo doplnit a ověřit správnost interpretací a závěrů analýzy dat opakovaně prováděného výzkumu sociální spravedlnosti a zároveň otestovat otázku týkající se subjektivně zažívané nespravedlnosti, která je pravidelně do výzkumu sociální spravedlnosti zařazována.

Diskriminace v této části výzkumu je rovněž zkoumána skrze subjektivně vnímanou nespravedlnost v životech lidí. Respondenti měli za úkol odpovědět na otázku, jak často se setkávají na vlastní kůži s nespravedlností způsobenou následujícími faktory, ke kterým se měli vyjadřovat: *náboženské přesvědčení, pohlaví, sociální původ, věk, nedostatek peněz, region odkud pochází, politické přesvědčení, národní příslušnost, etnická/rasová příslušnost, nižší vzdělání, zdravotní stav, povolání, vzezření, ošacení či způsob života*. (Podrobněji viz příloha.)

Ze skupinových diskusí jsme vyzorovali choulostivost tohoto tématu a jistou nelibost otevřeně o osobních zkušenostech s příčinami diskriminace hovořit. Někteří respondenti, přestože se do skupinové diskuse nechtěli zapojit uvedli v PPD značnou míru zažívané diskriminace ve svém životě. (Souhrnné vyhodnocení dotazníku viz příloha.) Přesto se podařilo téměř ve všech případech zjistit, co stojí v pozadí zažitě nespravedlnosti na vlastní kůži a za jakých okolností se s ní respondenti nejčastěji setkávají.

V předcházející fázi výzkumu byla uskutečněna sekundární analýza dat ISJP z let 1991, 1995 a ze šetření CVVM v roce 2005 (kde byla baterie rovněž zařazena). Otázky kvantitativního výzkumu však nezjišťují, kde se respondenti s diskriminací setkávají a za jakých okolností. Otázky, na které jsme se respondentů ptali, navazují na předchozí analýzu a doplňují ji (viz příložený scénář).

V následující části textu jsou uvedeny nejčastěji zmiňované příčiny diskriminace, tak jak byli respondenty diskutovány.

6.1.1. Diskriminace kvůli pohlaví

Pohlaví jako příčina zažitě nespravedlnosti je jednou z nejčastěji zmiňovaných diskriminací v rámci skupinových diskusí. Respondenti zmiňují, že se s diskriminací pro pohlaví setkávají především v pracovních vztazích. Mluví o ni především ženy.

Diskriminaci kvůli pohlaví pociťují daleko více ženy než muži. Muži s tímto typem diskriminace nemají téměř žádnou zkušenost, jak vyplývá z kvantitativní analýzy. Dá se říci, že každá druhá žena v ČR má s touto diskriminací určitou zkušenost.

Několik respondentek ve skupinových diskusích uvádí příklady diskriminace při výběrovém řízení, kdy nebyly přijaté z důvodů toho, že jsou ve věku, kdy by mohly uvažovat o založení rodiny.

GÁBINA (A): *Hm. Když jsem po škole žádala o práci, tak to žena že jsem, před dítětem, mladá, po škole, to bylo rozhodující. Nemáme zájem. Nashledanou. (...) To je realita jako.*

Další příkladem je diskriminace pro pohlaví spojená s profesí ženy, která je, jak říká, „mužská“. Jako žena se při výkonu tohoto povolání nemůže prosadit mezi svými kolegy. Lenka má opačný problém na svém pracovišti. Pracuje mezi samými ženami a muži jsou v její profesi zvyhodňováni.

LENKA: *Ve školství. Takže tam, tím, že je převaha žen, tak tím, že ti když si tam dají nohy nahoru a zývají, tak jako pořád jsou na tom dobře, protože je to chlap, že jo.*

Pouze zřídka se setkávají s nespravedlností pro pohlaví i muži. Jen Filip uvádí případ, kdy se cítí být znevýhodněn vůči ženám, a to protože nedisponuje ženskými přednostmi.

FILIP (C): *....ale jsou tady drobné výjimky, které se mi staly dvakrát nebo třikrát. Protože jsem muž a ne krásná blondýna, to se mi stalo, dvakrát, že jsem nedostal dostatečnou příležitost a dejme tomu.*

O diskriminaci kvůli pohlaví vypovídají ženy rozličných socio-demografických charakteristik – mladé i starší, svobodné i vdané, s odlišným vzděláním. Na diskriminaci pro pohlaví nemělo vliv vzdělání respondentek.

Z výpovědí je zřejmé, že nespravedlnost kvůli pohlaví vnímají především ženy ve svém profesním životě a cítí se být vůči mužům na pracovním trhu znevýhodněné. Diskriminace pro pohlaví je vnímána respondenty (muži i ženami) jako jedna z nejzávažnějších příčin diskriminace v současné době v České republice.

6.1.2. Diskriminace kvůli věku

Zkušenost s diskriminací pro věk, vlastní nebo zprostředkovanou, mají mladší i starší respondenti. Opět je zde provázanost s pracovní sférou. Respondenti ve věku kolem 50 let mají problém při hledání práce.

PETR (B): *No, tak samozřejmě v podstatě já nevím, když někam půjdete, tak jako dřív to asi taky bylo trochu jinak, že třeba teďko po tý čtyřicítce těžko už sháníte práci takovým způsobem, jako kdybyste v podstatě byla mladší, že jo?*

V roce 1991 se nejvíce diskriminováni kvůli věku cítili lidé mladší 30 let. Podobně tomu bylo i v roce 1995, kdy již začínali pociťovat tento druh diskriminace i lidé nad 45 let a lidé v důchodovém věku. Výrazný nástup diskriminace kvůli věku však můžeme zaznamenat v roce 2006, kdy pociťovaná diskriminace lidí kolem 30 let zůstává stejná, daleko více se však cítí diskriminováni senioři a lidé starší 45 let.

Analýza (kvantitativní i kvalitativní) potvrzuje správnost domněnky, že diskriminace kvůli věku souvisí s produktivním věkem lidí, zaměstnáním a odchodem do důchodu. Zvýšený pocit diskriminace kvůli věku souvisí se změnami na pracovním trhu, kdy lidé ve věku kolem 50 let mají větší problémy při uplatnění na pracovním trhu právě kvůli věku.

Mladší respondenti rovněž pociťují nespravedlnost pro svůj věk v rámci pracovního systému. Denisa se cítí znevýhodněna, že kvůli věku (21 let) dostává nižší finanční ohodnocení oproti svým kolegům. Pavel, kterému je 29 let byl odmítnut kvůli věku na vyšší pracovní pozici, protože je na ni příliš mladý, ale má paradoxně i zkušenost, že byl jinde odmítnut, protože už je příliš starý.

PAVEL (C): *Já mám i jedničku (smích). A to mám pro svůj věk, protože se mi několikrát stalo, že jsem usiloval o nějakou práci na kterou jsem byl přesvědčený že mám a bylo mi... a byla v podstatě zamítnutá z toho důvodu, že na to neodpovídám věkem. Ale to je prostě pro mě zavádějící...*

PAVLÍNA (C): *že je Vám málo nebo hodně?*

PAVEL (C): *ne, ne. Že jsem mladej, ale za se stalo se mi obráceně že jsem zase moc starej, člověk se v tom kolikrát nevyzná, co je teda ideální věk. Můj otec, když teď sháněl práci, tak už je zase moc starej, tak kde je teda ta bariéra, kdy už je člověk akorát, a kdy padne do té bariéry, že už je to špatný. Ale já si nemyslím, že to je o věku. Spousta lidí řekne, věk – zkušenosti, ale já si nemyslím, že je to jenom tohle. Myslím si, že ten mladý tomu dá víc*

energie, víc tvůrčích schopnosti. ve své podstatě i ta doba, kdy půjdete dělat stejnou funkci sedmdesátiletý a třicetiletý člověk, tak ten třicetiletý na to bude mít jiný náhled, protože to bude v jeho podstatě produktivní době, než toho šedesátiletého. Záleží na zprostředkování...

Diskriminace pro věk u respondentů ve věku kolem 30 let je výrazná již od počátku 90. let a přetrvává až do současnosti. Z Pavlovi výpovědi je zřejmá jistá nesnáz, kterou zažívá kvůli svému věku. Profesně se Pavel cítí být na vrcholu kariéry, není tak však hodnocen. Z tohoto příkladu, však nelze usuzovat na obecnější příčiny diskriminace této věkové skupiny lidí.

Diskriminace pro věk se zdá být v české společnosti častým a závažným důvodem. Problematické je nejen to, že při výběrových šetřeních se tímto hlediskem zaměstnavatelé řídí, ale rovněž se s ním respondenti setkávají veřejně.

EVA2 (C): i v inzerátech, oni to mají zakázaný, a stejně to tam je v těch inzerátech, dostávají za to pokuty a stejně to tam je, že jakmile dostanete výpověď v 50 letech, tak už se nikde neupíchnete. To je jako jediný.

6.1.3. Diskriminace kvůli etnické příslušnosti

O diskriminaci kvůli etnické/ rasové příslušnosti se zmiňují respondenti ve dvou skupinových diskusích.

V prvním případě jde o Denisu, mladou slečnu, která se s tímto druhem diskriminace setkává ve svém okolí. Přestože není příslušnicí Romské národní menšiny, někteří lidé se na první pohled domnívají opak a napadají ji slovními narážkami.

DENISA (B): „Jako, jak co, ale skoro pokaždý v nějakým třeba, nejenom v práci, ale měla jsem i ve škole třeba s tím problémy nebo třeba v jakýmkoli novým kolektivu třeba. I třeba co se týče ty etnický či rasový příslušnosti, i když třeba jako nejsem jiná rasová příslušnost, tak třeba jako tím, že jsem tmavá, tak dost často se setkávám jako s tím, že jsou lidi, kterým to jako třeba vadí, jiná barva pleti. Aniž by mě znali, takže to je docela často.“

MODERÁTOR: A jak to třeba dávají najevo? Jak to poznáte?

Denisa (B): No tak, zatím díkybohu to bylo slovně jenom tak, že mě nikdo jako třeba nenapadl kvůli tomu, ale... ono to docela stačí.

V druhém případě jde o muže ve středním věku, kterému se slovními urážkami dostává ve čtvrti, kde bydlí. Muž je bílé pleti a bydlí v Romské čtvrti. Tito občané ho často na ulici slovně

napadají. Cítí se jejich chováním diskriminován. Mluví rovněž o své přítelkyni, která je světlé pleti a blond'atých vlasů, a která se s narážkami a urážkami setkává daleko častěji než on.

FILIP (C): *A potom stalo se mi pro mou etnickou a rasovou národnost. Protože jsem moc bílý. Jak moje přítelkyně, která to pocítila s plnou parádou, tak mi mně se to poměrně dost často stane. Ty bílý gádžo, atd. prostě, jakoby, prostě jako, když se člověk dostane s touto národnostní menšinou, tak člověk má smůlu, že je bílej a nepomůže mu ani svatej.*

MODERÁTOR: *a vy s tím máte zkušenost jako v zaměstnání jako strojvedoucí?*

FILIP (C): *ja jako strojvedoucí, tak jako když jdu po těch Holešovicích. „ty mi nechceš dát cigáro“ nějaký parchanti na tram zastávce, že jsem bílej a že je diskriminuju, atd. a tím to se to odvíjí, atd., že ... moje přítelkyně má mnoho víc zkušeností s tímhle tím.*

MODERÁTOR: *aha, aha. Z tady s té oblasti?*

FILIP (C): *ano je moc bíla. Málo se opaluje, no.*

V obou případech jde o diskriminaci lidí, kteří nepatří k žádné etnické menšině avšak cítí se být diskriminováni svým okolím – romskou menšinou či společností, která Denisu za Romku považuje.

V ČR se potýkáme s xenofobními náladami vůči národnostním menšinám. Problém integrace romské menšiny do společnosti je složitý. Tak jako společnost vnímá negativně soužití s touto národností, Romové se cítí být znevýhodňováni majoritní společností. Příklady obou respondentů to potvrzují.

Jiná opodstatnění diskriminace pro etnickou příslušnost se nepodařilo zjistit.

6.1.4. Diskriminace kvůli náboženství

Další zmiňovanou diskriminací, se kterou se respondenti setkali ať už na vlastní kůži či z doslechu, je pro náboženské přesvědčení.

Jedna z respondentek uvedla, že se setkala s diskriminací pro své náboženství. Svou nesnášlivost jí dávali najevo především spolužáci v době, kdy chodila do školy. V dospělém životě se s diskriminací neseťkává příliš často.

DENISA (B): *„No, vono, vono, jako neříkam vždycky, že jo. Já jsem se s tím několikrát, hlavně u těch, když jsem byla mladší, teď už taky tolik ne.*

Moderátorka: *„A můžete říct třeba, jak, konkrétně nějakou zkušenost? Abychom si to představili.“*

DENISA (B): „*Jako... nevím... třeba vždycky na mě volali takové to ty blbá pámbíčkářko nebo takhle prostě, jo. Opravdu jako nepříjemně.*“

Ve stejné skupině byla jiná mladá žena, která je rovněž věřící, ale s diskriminací pro své náboženství se nesetkala. Jak vypráví, prožila své dětství v Kanadě, a proto se možná s podobnou zkušeností nesetklala.

VANDA (B): *Já jsem věřící. Já jsem tady jako až tak moc do školy nechodila, já jsem žila v Kanadě dlouho, tak možná proto, ale v dospělém životě jsem se s tím nesetkala.*

Od roku 89 pocit diskriminace pro náboženské přesvědčení značně zeslábl a tento faktor diskriminace respondenti spojují především s minulým režimem.

VANDA (B): *Ale s tím vzděláním si myslím, že teda je lepší, že teda tehdy to bylo tak, že teda když ty rodiče nebyli v té straně, tak to bylo skoro nemožný, nebo rodiče mého manžela byli velký katolíci, a tak ty to měli úplně teda jako úplně nemožný se dostat někam na školu, takže teďka jako nehraje roli.*

Na otázku, které z uvedených diskriminací se nějakým způsobem změnilo od roku 1989, respondenti uvádějí právě zmírnění vlivu diskriminace vůči věřícím lidem.

PETRA (pilot): *Myslím si, že dřív to bylo to náboženství, potírání věřících.*

Pocit nespravedlnosti pro náboženské přesvědčení mezi roky 1991 a 1995 zeslábl. Lidé stále méně často pocítují tento druh diskriminace a to i v roce 2006. Rovněž ze skupinových diskusí vyplývá, že diskriminace pro náboženské přesvědčení není vnímána již tak intenzivně jako v minulosti.

6.1.5. Diskriminace kvůli politickému přesvědčení

Z kvantitativní analýzy vyplynulo, že diskriminace pro politické přesvědčení je spíše mužskou doménou. Ve skupinových diskusích o této diskriminaci mluví rovněž výhradně muži. Přestože Květa uvedla v PPD, že s politickou diseminací ve svém životě setkala (často), nemluví o ni.

Z výpovědí respondentů je zřejmá velmi úzká spojitost diskriminace s pracovním uplatněním a profesí člověka.

O diskriminaci pro politické přesvědčení vypovídají především muži ve věku kolem 50 a více let a to v souvislosti s kariérou. Dělat kariéru a prosadit se, dle výpovědí respondentů, závisí na politické angažovanosti. Respondenti mluví o politické diskriminaci především v návaznosti na minulý totalitní režim. Politická diskriminace poznamenala jejich kariéru, prostředí ve kterém pracovali/pracují a jejich generaci jako takovou.

JARDA (B): *Já jsem, já můžu mluvit akorát vo tom, že jsem diskriminovanej v minulým zřízení. Ted'ko jsem diskriminovanej nebyl, protože jsem jako svoji odbornost měl a tu jsem dokázal prosadit a ukázal a mohl jsem teda dělat. A já jsem takové povahy, že si mi nikdo moc nedovolil... prostě ne vytknout, protože jsem se snažil dělat to, co je dobře. A z minulého režimu tam jsem vodnes ten 68., jo, protože vo mně chlapci říkali, že hele, ty umíš povídat a ty bys byl dobrej, aby si nás zastoupil, tak jsem je zastoupil a pak jsem musel vodstoupit, jo.*

Petr mluví o výhodách a nevýhodách angažovanosti v politice. Sám angažovaný není a cítí se od svého okolí diskriminaci - „angažovaný si mezi s sebe berou angažované“. Zmiňuje se ironicky o závažnosti rozhodnutí zda být či nebýt angažovaný a v jaké straně. Uvádí příklad, který mluví za vše:

PETR (B): *No, takovej vtip prostě, no. Koho budeš volit? – Komunisty. – No a ale jakou stranu? Že jo, voni jsou všude, že jo.*

Pro muže je otázka politické příslušnosti velmi závažná. Souvisí úzce s vývojem jejich profesního života. Pokud se za minulého režimu chtěl člověk uchránit nepříjemností, měl ještě jednu možnost, o které mluví Vladimír.

VLADIMÍR (C): *tahle nesetkal, ale vzhledem k tomu, že jsem se nikam dřív necpal z politických důvodů, takže jsem to předem vyrušil tím, že jsem tam ani nelez.*

Mladší respondenti neuvádí žádnou zkušenost s faktorem diskriminace pro politické přesvědčení. V kvantitativní analýze nespravedlnosti pro politické přesvědčení byla odhalena statisticky významná závislost na věku respondentů. Nejvíce diskriminováni pro politické přesvědčení se cítí lidé starší 45 let. Tato diskriminace je spojena s politicko-historickými

faktory, které ovlivňovaly sociální prostředí těchto dvou generací. Skupinové rozhovory potvrzují tato zjištění. Pocit nespravedlnosti pro politické přesvědčení zažívali lidé daleko intenzivněji před rokem 89' než v současném politickém zřízení, přestože vliv dřívější komunistické generace je stále přítomný (jak naznačuje Petr).

6.1.6. Diskriminace pro nedostatek peněz

Diskriminace kvůli nedostatku peněz je ve většině případů spojena s materiální povahou dnešní společnosti. Prestiž lidí je měřena penězi a lidé, kteří mají dost peněz, mají otevřenou cestu v kariéře i ostatních sférách života. Právě na tyto nespravedlnosti si respondenti ve většině případů stěžují.

LENKA (B): *Kvůli tomu nedostatku peněz, taky ne, že by mi to někdy dával někdo najevo vysloveně jako na ulici nebo tak, ale spíš taková ta prestiž navenek, co prostě je mezi lidma, že se dívají na člověka, a ta nemá auto, nebo maj nějakou omlácenou škodovku. Jako ne jenom kvůli mně, ale vůbec, že se ta společnost trochu víc posunula, že se víc posuzuje podle těch peněz, takže tam ta diskriminace taková trošičku je, že jo. Když někde přijdete, já nevím, v čistém oblečení, ale né luxusním, určitě na vás budou jinak koukat, než když přijde dáma v kostýmku za 30 tisíc, že jo.*

Zajímavým příkladem diskriminace pro nedostatek peněz je příklad matky na rodičovské dovolené. Přestože se nepotýkají s nedostatkem peněz, nebyla jim přidělena hypotéka, kvůli nedostatečnému příjmu ženy.

LUCIE (B): *No, já jsem se taky nesečkala, já mám všude pětky, enom jediný jsem dala čtyřku kvůli nedostatku peněz a tak asi trochu, že jsem brala jako diskriminaci, když jsem si jako žádala párkrát o hypotéku a kvůli tomu, že jsem na mateřský a i když manžel má jako docela hodně peněz, tak rostě jsme ji nedostali. Protože jako já mám málo peněz a tak to jsem teďka dala, že jsem...*

Nedostatek peněz byl rovněž zmíněn v souvislosti s korupcí, kdy vliv peněz je uplatnitelný a potřebný pro čerpání společenských výhod.

PAVEL (C): *pak jestli ještě můžu druhou takovou zajímavou co mám, tak kvůli nedostatku peněz, opět je to je to spojený s tím, co tady omíláme dokola, s korupcí, a tím společným, opět se chcete lepší funkci, musíte zaplatit, opět je to celé dokola.*

6.1.7. Ostatní faktory diskriminace

S diskriminací pro region původu se setkal Jiří při hledání práce a Honza, který strávil část života na Slovensku měl problémy při svém návratu do rodných Čech.

JIRKA (C): *já jsem napsal samý pětky, akorát tady mám ten region. Že jsem tehdy, když jsem žádal o zaměstnání, tak tam bylo v tom dotazníku, že musím mít trvalý bydliště v tom regionu, kde jsem pracoval, no. Tak jsem musel sehnat trvalý bydliště, jako abych sehnal občanský průkaz s trvalým bydlištěm v tom regionu, ve kterém jsem chtěl pracovat. Jinak jsem se nesetkal.*

Ostatními faktory zmíněnými v diskusích byly diskriminace pro zdravotní stav, sociální původ a nižší vzdělání. Přestože se o nich respondenti zmínili, je zřejmé, že jsou tyto faktory pouze vedlejšími důsledky. Například v souvislosti se zdravotním stavem Jiřího souvisí jeho vyšší věk (77 let), pro který se cítí být diskriminován především. Diskriminací pro svůj sociální původ si pan Pavel představuje pod tím, že jeho otec není generální ředitel. A diskriminaci pro nižší vzdělání zmiňuje Pavlína pouze jako hypotetickou možnost.

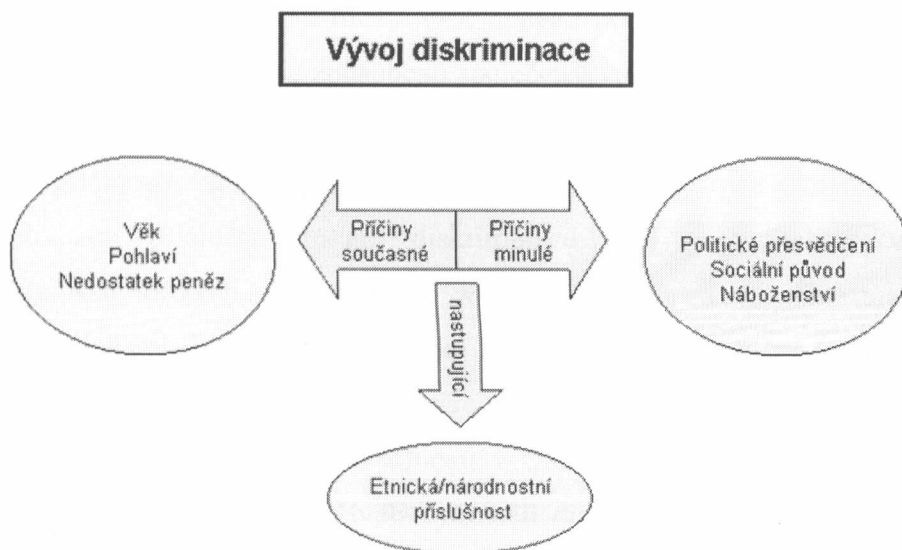
6.1.8. Diskriminace před a po roce 1989

V kvantitativní analýze z let 1991, 1995 a 2006 byla zaznamenána změna ve vnímání zkoumaných faktorů nespravedlnosti v České republice od roku 1989. Příčiny diskriminace ztratily svůj původní smysl a získaly nový význam. Lidé přestali být stíháni pro své politické či náboženské přesvědčení. Sociální původ je opět výrazem socioekonomického statusu, který závisí na vzdělání, povolání a především svobodném rozhodování člověka. Znevýhodněny jsou v současné době odlišné skupiny lidí než tomu bylo před rokem 89'. V dnešní společnosti zažívají nespravedlnost spíše ekonomicky slabší vrstva s nižším vzděláním, starší generace občanů a rovněž ženy.

Ve skupinových diskusích měli respondenti uvést, zda mají pocit, že se situace diskriminace liší od doby před rokem 89' a jakým způsobem.

respondenti zmiňují zlepšení situace po roce 89' např. ve větší toleranci k věřícím, přístupu ke vzdělání či přístupu ke zdravotně postiženým lidem. Respondenta z pilotní diskuse naopak upozornila na zhoršenou situace týkající se diskriminace imigrantů a předsudků vůči nim.

Schéma 2

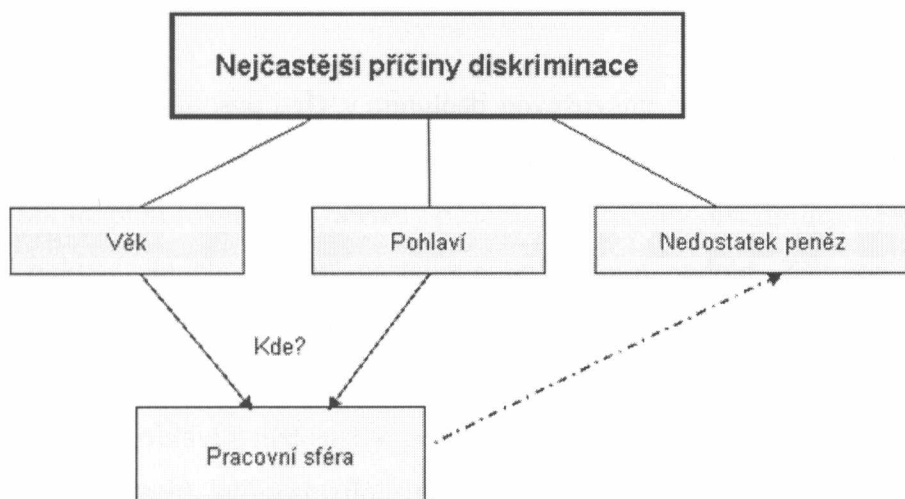

6.2. Hlavní zjištění kvalitativní analýzy

Za nejzávažnější příčiny diskriminace v současné době v České republice jsou považovány věk, pohlaví a nedostatek peněz.

Diskriminace je nejčastěji zažívána v souvislosti s pracovní sférou. Muži naráží na formy diskriminace pokud mají v životě pracovní ambice „někam to dotáhnout“. Ženy se cítí být na pracovním trhu diskriminovány v produktivním věku.

Schéma 3

Diskriminace pro věk a pohlaví je zažívána nejčastěji na pracovišti či při hledání nové práce. Kvůli věku jsou diskriminováni především lidé (muži i ženy) ve věku kolem 50 let. V tomto

věku lidé jen těžko hledají novou práci. Diskriminace pro pohlaví se týká především žen a to všech věkových kategorií. Mají pocit, že jsou znevýhodňovány na pracovním trhu vůči mužům. Diskriminace pro nedostatek peněz souvisí nepřímo s pracovní sférou. Respondenti považují nedostatek peněz za diskriminační činitel v současné společnosti.

Příčiny diskriminace se liší u žen a mužů. Obě pohlaví cítí odlišné formy diskriminace a rovněž je odlišně prožívají. To je způsobeno společenskými rolemi, které ženu stále staví do role pečovatelky o rodinu a muže do role živitele rodiny.

Specifickou příčinou diskriminace v České republice je diskriminace pro národnostní/etnickou příslušnost. Tato diskriminace není zachytitelná kvantitativními metodami. Ve skupinových diskusích se však vyskytuje. Tato diskriminace souvisí s xenofobními náladami, které panují v české společnosti. Je pravděpodobné, že tento typ diskriminace bude znatelnější se vzrůstající národnostní variabilitou.

Analýza potvrdila, že vnímání nespravedlnosti v ČR bylo silně ovlivněno dobou reálného socialismu. Lidé před rokem 89' zažívali výrazněji diskriminaci pro politické přesvědčení, náboženství a sociální původ. V současné době však tyto příčiny diskriminace slábnou a jsou příznačné pouze pro starší generaci. Tyto výsledky jsou podpořené rovněž kvantitativní částí analýzy.

7. ZÁVĚR

Výskyt sociální diskriminace po roce 1989 doznal významnějších změn. V době reálného socialismu existovaly formy státní diskriminace, které po roce 89' přestaly působit. Transformační období mělo pozitivní vliv a míra diskriminace se snížila. V současnosti je výskyt sociální diskriminace zdaleka nejnižší za zkoumané období.

Za hlavní důvody diskriminace byly v minulosti považovány politické přesvědčení, sociální původ a náboženství. Pro tyto faktory byli lidé diskriminováni komunistickým režimem. Vedle nich však již před rokem 89' začínaly působit nové formy diskriminace pro nedostatek peněz a pro pohlaví. Jejich „boom“ nastal v porevolučním období. Zatímco tzv. totalitní příčiny pomalu propadaly v zapomnění, nové sociální tlaky podporovaly pocity zažívané nespravedlnosti právě pro uvedené příčiny. V polovině 90. let se projevila další příčina, kterou byl věk. Věk, pohlaví a nedostatek peněz vévodí sociální diskriminaci i dnes. Přestože se jejich vnímání oproti 90. letům snížilo, stále patří mezi nejčastější.

Národnostní příslušnost jako příčinu v rámci výzkumu sociální diskriminace nelze opomenout. Přestože ji data neumožnila zkoumat, objevila se jako téma ve skupinových diskusích. Diskriminace národnostních menšin je v ČR vážným problémem. „Česká společnost je více méně národnostně homogenní. Kromě občanů, kteří se hlásí ke slovenské národnosti, jedinou skutečně početnou národnostní (etnickou) menšinou jsou Romové, jejichž odhadovaný počet se pohybuje kolem 2 % obyvatelstva“ [Machonin 2004; 36]. „Výzkum na základě kritérií, postihujících v úvahu připadající formy praktických sociálních kontaktů, dosti zřetelně prokázal, že z hlediska postojů většinového etnika (a tím i drtivé většiny společnosti) jsou v postavení blízkém sociální exkluzi především Romové. U dalších nepříliš oblíbených skupin není míra negativní reakce tak vyhraněná“ [Machonin 2004; 37-38]. Problém rasové diskriminace se týká zejména Romského obyvatelstva. Vůči tomuto etniku panují v české společnosti silné předsudky, jejichž důsledkem je diskriminace a následně sociální exkluze. Soužití s Romy je problematikou stále palčivější. Projevy xenofobie v ČR však u romské problematiky nekončí a „dá se předpokládat, že větší příliv přistěhovalců za prací z méně rozvinutých zemí (především z bývalého SSSR) by mohl narušit dosud víceméně bezproblémový vztah k řadě národností, otevřít otázku multikulturní koexistence a nutnosti přizpůsobení se většinové české populaci nové skutečnosti“ [Machonin 2004; 36].

Sociální skupiny, kterých se diskriminace dotýkala v minulosti a kterých se týká dnes, se liší. V období reálného socialismu měl na životy velký vliv sociální původ a politická angažovanost. Komunistický režim protěžoval nízkou sociální třídu, dělníky a manuálně pracující, členy KSČ. Naopak byli negativně diskriminováni lidé z vyšších, tzv. buržoazních, vrstev, z kulackých rodin, s jinou než levicovou politickou příslušností a věřící. Tyto skupiny lidí měly omezený přístup ke vzdělání i kariéře, nebylo jim umožněno studovat zvolený obor nebo nesměly studovat vůbec, často vykonávaly podřadné profese atd. Existovaly směrnice, dle kterých byla posuzována vhodnost kandidátů na střední a vysoké školy, do zaměstnání, tzv. kádrové posudky. Členství v komunistické straně domohlo lidem zjednodušit život a otevřít cestu ke vzdělání i k vedoucím funkcím.

V současné společnosti se cítí být znevýhodněny jiné sociální skupiny než dříve. Diskriminaci pociťují lidé, kteří nemají dostatek peněz, jejichž životní úroveň je nižší a jsou omezeni ve spotřebě, dále lidé v předdůchodovém věku, kteří velmi těžko nacházejí uplatnění na pracovním trhu, a rovněž ženy, které zažívají znevýhodnění nejen na pracovním trhu, ale ve společnosti obecně.

Sociální diskriminace se projevuje nejen v České republice, ale je zdrojem nerovností i v ostatních zemích. V porevolučním období byl znatelný rozdíl mezi postkomunistickými a vyspělými zeměmi. Zatímco v zemích postkomunistických odezníval vliv komunistického režimu v podobě totalitní diskriminace, ve vyspělých zemích se projevovaly diskriminace pro pohlaví a věk (globální). Ty však působily i v některých zemích postkomunistických, a tím se mezi sebou zejména lišily. Rovněž míra diskriminace byla v zemích odlišná. Česká společnost patřila mezi země s vysokou mírou diskriminace. Nejblíže měla v tomto ohledu k Bulharsku, Slovensku a Východnímu Německu. Oproti ostatním postkomunistickým zemím však Česká republika vykazovala, mimo totalitní příčiny, vyšší míru diskriminace pro příčiny globální. Přesto nemůžeme říci, že byla ve vnímání diskriminace podobná vyspělým zemím. Společnost, která byla v minulosti pod totalitní nadvládou, pocítovala v první polovině 90. let diskriminaci výrazně více, než lidé v zemích vyspělých. V současnosti je výskyt diskriminačních příčin v České republice podobný jako v zemích západoevropských na počátku 90. let.

Sociální diskriminace je přítomným sociální jevem, který působí v každé společnosti. Současná společnost je řízena spotřebou. A právě nemožnost uspokojit potřeby a nerovné postavení na trhu práce je považováno za hlavní zdroje diskriminace. Přestože opatření proti diskriminaci jsou zakotveny v legislativě států Evropské unie, některé projevy zejména skryté sociální diskriminace se nikdy nepodaří zcela vymístit. Současný vývoj sociální diskriminace v České republice dle výsledků analýzy je uspokojivý, diskriminace se snižuje a její projevy jsou ojedinělé. Přesto je nutné připomenout sociální exkluzi Romů, jež je vážným problémem, který je třeba mít v souvislosti s diskriminací na mysli.

8. DOPORUČENÍ PRO DALŠÍ VÝZKUM

Při sekundární analýze dat působilo nesnáze omezení, které v sobě skrývá baterie otázek. Ta nezjišťuje okolnosti, za kterých se respondenti s diskriminací setkali. Velký časový rozptyl zkušeností s diskriminací znesnadňuje výzkumníkovi práci a limituje interpretaci. Otázka by rovněž měla zjišťovat, kde k diskriminaci dochází. Nepatrné rozšíření baterie, by dopomohlo zpřesnění výsledků. Proto, pro další účely výzkumu diskriminace, navrhuji následující úpravu baterie:

BATETIE DISKRIMINACE

„Lidé se občas v životě setkávají s nespravedlností. Jak často jste Vy sám pocítil/a na vlastní kůži nespravedlnost způsobenou následujícími faktory? Bylo to velmi často, často, občas, zřídka nebo nikdy?. Kdy a kde jste se s uvedenou nespravedlností nejčastěji seskal/a?“

Vyberte, prosím, jednu z variant odpovědi a napište její číslo do tabulky.

Kdy	
V současné době (období 5 let)	1
Před 5 lety	2
Před 10 lety	3
Před 20 lety	4
Před více než 20 lety	5
V mládí/ dětství	6
Nevím	99

Kde	
Při hledání zaměstnání	1
V zaměstnání	2
V rodině	3
V partnerském vztahu	4
Mezi přáteli, známými	5
V místě bydliště	6
V zemi, kde žijí	7
V zahraničí	8
Jinde	9
Nevím	99

Jak často

VELMI ČASTO	ČASTO	OBCAS	ZŘÍDKA	NIKDY	NEVÍ
1	2	3	4	5	9

Výroky						Uved'te číslo varianty odpovědi		
	1	2	3	4	5	Kde	Kdy	
a) Pro své náboženské přesvědčení,	1	2	3	4	5	9		
b) proto, že jste muž/žena,	1	2	3	4	5	9		
c) pro svůj sociální původ,	1	2	3	4	5	9		
d) pro svůj věk,	1	2	3	4	5	9		
e) kvůli nedostatku peněz,	1	2	3	4	5	9		
f) kvůli regionu, odkud pocházíte,	1	2	3	4	5	9		
g) pro své politické přesvědčení,	1	2	3	4	5	9		
h) pro svou národní příslušnost,	1	2	3	4	5	9		
i) pro svou etnickou či rasovou příslušnost,	1	2	3	4	5	9		
j) pro své nižší vzdělání,	1	2	3	4	5	9		
k) pro svůj zdravotní stav,	1	2	3	4	5	9		
l) pro své povolání,	1	2	3	4	5	9		
m) pro svoje vzezření, ošacení či způsob života.“	1	2	3	4	5	9		

POUŽITÁ LITERATURA

Allport, Gordon Willard. 1958. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor 2004.

Arendtová, Hannah. 1996. *Původ totalitarismu I-III*. Praha : OIKOYMENH.

Giddens, Antony. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.

Krejčí, Jindřich. 1996. *Dokumentace spojeného datového souboru „Sociální spravedlnost 1991 a 1995 Česká republika“*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Machonin, Pavel. 2005. *Česká společnost a sociologické poznání : (problémy společenské transformace a modernizace od poloviny šedesátých let 20. století do současnosti)*. Praha: ISV

Machonin, Pavel a kol. 2004. *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu*. Svazek I. Základní text studie. Kap. 2. str. 36-39. Praha: MPSV.

Mareš, Petr, Tomáš Syrovátka. 2004. *Sociální exkluze*. Studie CESES: Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii; str. 58-73. Praha: UK FSV CESES.

Matějů Petr, Klára Vlachová. 2000. *Nerovnost, spravedlnost, politika : Česká republika 1991-1998*. spolupracovali: Blanka Řeháková, Martin Kreidl, Jindřich Krejčí, Pavla Burdová. Praha: Sociologické nakladatelství.

Matějů, Petr, Pavla Burdová. 2000. *Autorská studie č. 11: Bariéry rozvoje lidských zdrojů v České republice. Komparativní pohled*. Podkladová studie k projektu Rozvoj lidských zdrojů. [online] [cit. 4.10. 2006]. Dostupné z: http://www.nvf.cz/rozvoj_lz/dokumenty/studie11.pdf

Matějů, Petr. 2000. *Autorská studie č. 13: Legitimita nerovností a koncept životního úspěchu*. Podkladová studie k projektu Rozvoj lidských zdrojů. [online] [cit. 4.10.2006]. Dostupné z: http://www.nvf.cz/rozvoj_lz/dokumenty/studie13.pdf

Možný, Ivo. 1991. *Proč tak snadno - některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Praha : Sociologické nakladatelství.

Možný, Ivo. 2002. *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál.

Němec, Otakar. 2003. *Realizace principu rovných příležitostí na trhu práce v ČR*; VŠE Praha: katedra personalistiky [online] [cit. 5.10. 2006]. Dostupné z: kvalitazivota.vubp.cz/prispevky/realizace_principu.doc

Petrusek, Miloslav, kol. 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.

Petrusek, Miloslav. 2006. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Večerník, Matějů. 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. ed. Jiří Večerník, ved. týmu Petr Matějů. Praha: Academia.

POUŽITÉ INTERNETOVÉ ODKAZY

http://www2.euroskop.cz/data/index.php?p=detail&c-id=39775&id=5658&kap_id=114901

<http://www.diskriminace.cz>

www.ageismus.cz

www.wikipedia.cz

www.soc.cas.cz

<http://www.butler.edu/isjp/>

<http://isjp.de/>

PŘÍLOHY

Scénář Focus Groups – část DISKRIMINACE

<p>Člověk může v životě zažít nespravedlnost z různých důvodů. Zamyslete se, prosím, nad následující otázkou a uveďte písemně svou odpověď.</p> <p>(PPD3 – Moderátorka předloží respondentům nabídku odpovědi na otázku: „Lidé se občas v životě setkávají s nespravedlností. Jak často jste Vy sám pocítil na vlastní kůži nespravedlnost způsobenou následujícími faktory? Bylo to velmi často, často, občas, zřídka nebo nikdy?“, a poprosí je, aby vybrali dle jejich situace nejvhodnější odpověď z nabídky.)</p>	<p>PPD diskriminace</p> <p>5 min</p>
<p>Setkali jste se s některou příčinou zde uvedenou? Kterou? Jak často? Za jakých okolností? Uveďte příklad.</p>	<p>Zkušenost s diskriminací 2 min</p>
<p>Kterou z uvedených příčin nespravedlnosti (diskriminace) považujete za nejzávažnější v ČR? Která se týká nejvíce lidí?</p>	<p>Typy diskriminace 2 min</p>
<p>Domníváte se, že se význam uvedených příčin diskriminace před rokem 1989 a nyní změnil? Jak?</p>	<p>Historická proměna vnímání 3 min</p>
	<p>Celkem cca 12 min</p>

Vyhodnocení písemných odpovědí na otázku

Tabulka 1: Suma odpovědí k jednotlivým faktorům baterie

Důvody zažité diskriminace	velmi často	často	občas	zřídka	nikdy	neví
Náboženské přesvědčení	0	2	2	1	27	2
Pohlaví	0	4	3	12	15	0
Sociální původ	1	2	3	6	22	0
Věk	2	4	4	3	20	1
Nedostatek peněz	1	4	6	6	16	1
Region odkud pochází	0	0	6	4	23	1
Politické přesvědčení	2	3	2	3	24	0
Národní příslušnost	0	0	1	4	27	2
Etnická/rasová příslušnost	0	1	3	0	29	1
Nižší vzdělání	0	2	2	6	23	1
Zdravotní stav	2	2	1	1	28	0
Povolání	1	0	4	5	23	1
Vzezření, ošacení či způsob života	0	0	4	4	25	1

N= 34

Tabulka 2: Konkrétní odpovědi respondentů k jednotlivým faktorům baterie (1 velmi často, 2 často, 3 občas, 4 zřídka, 5 nikdy, 9 neví) – skupina A: Teplíce 22.11.2005

jméno	Vojtěch	Gábina	Radka	Vlastimil	Hana	Josef	Zlatica	Tomáš	Věňa/Vědunka
pro své náboženské přesvědčení	5	5	5	5	9	5	5	5	5
proto, že jste muž / žena	5	2	2	4	5	4	4	5	5
pro svůj sociální původ	3	5	5	4	5	4	5	5	5
pro svůj věk	3	3	4	5	5	5	5	5	5
kvůli nedostatku peněz	5	5	3	2	5	5	3	4	5
kvůli regionu, odkud pocházíte	5	5	5	5	5	5	5	5	5
pro své politické přesvědčení	4	5	5	5	5	1	5	5	5
pro svou národní příslušnost	5	5	5	5	5	5	5	5	5
pro svou etnickou či rasovou příslušnost	5	5	5	5	5	5	5	5	5
pro své nižší vzdělání	4	4	5	4	5	5	5	4	5
pro svůj zdravotní stav	5	5	5	5	5	5	5	5	5
pro své povolání	3	4	3	5	5	5	3	5	5
pro svoje vzezření, ošacení či způsob života	5	5	5	5	5	5	5	4	5

Tabulka 3: Konkrétní odpovědi respondentů k jednotlivým faktorům baterie (1 velmi často, 2 často, 3 občas, 4 zřídka, 5 nikdy, 9 neví) – skupina B: Praha 28.11.2005

jméno	Lenka	Petr	Lucie	Zdeněk	Vanda	Denisa	Jindřich	Jarda
pro své náboženské přesvědčení	5	4	5	5	5	2	5	9
proto, že jste muž / žena	4	5	5	5	3	3	5	4
pro svůj sociální původ	5	2	5	5	5	3	5	2
pro svůj věk	5	1	5	5	5	2	5	2
kvůli nedostatku peněz	3	2	4	1	4	2	5	5
kvůli regionu, odkud pocházíte	5	3	5		5	5	5	4
pro své politické přesvědčení	5	1	5	2	4	5	5	2
pro svou národní příslušnost	5	9	5		5	4	5	5
pro svou etnickou či rasovou příslušnost	5	9	5	5	5	2	5	5
pro své nižší vzdělání	5	2	5		5	5	5	5
pro svůj zdravotní stav	5	1	5	1	5	2	5	5
pro své povolání	4	9	5	1	5	5	5	4
pro svoje vzezření, ošacení či způsob života	5	3	5	5	4	9	5	3

Tabulka 4: Konkrétní odpovědi respondentů k jednotlivým faktorům baterie (1 velmi často, 2 často, 3 občas, 4 zřídka, 5 nikdy, 9 neví) – skupina C: Praha 28.11.2005

méno	Vladimír	Eva2	Pavčina	Jiří	Květa	Pavel	Eva1	Honza	Filip	Jirka
pro své náboženské přesvědčení	5	5	3	5	3	5	5	2	5	5
proto, že jste muž / žena	4	2	4	5	2	5	5	4	4	5
pro svůj sociální původ	4	5	4	5	1	5	4	3	4	5
pro svůj věk	5	5	4	2	3	1	5	4	5	5
kvůli nedostatku peněz	4	5	5	5	2	3	5	3	4	5
kvůli regionu, odkud pocházíte	3	5	4	5	3	4	5	3	5	3
pro své politické přesvědčení	3	5	4	5	2	5	5	3	5	5
pro svou národní příslušnost	5	5	5	5	4	4	5	3	5	5
pro svou etnickou či rasovou příslušnost	5	5	5	5	3	5	5	3	3	5
pro své nižší vzdělání	4	5	3	5	2	4	5	3	5	5
pro svůj zdravotní stav	5	5	5	2	3	5	5	4	5	5
pro své povolání	5	5	5	5	4	4	5	3	5	5
pro svoje vzezření, ošacení či způsob života	4	5	4	5	3	5	5	3	5	5

Projekt diplomové práce

ISS FSV UK

Hana Blahníková

Konzultant: RNDr. Milan Tuček, CSc.

1. Předpokládaný název

Subjektivně vnímaná nespravedlnost v ČR / Výzkum diskriminace v ČR

2. Výzkumný problém

Ve své diplomové práci se zaměřím na zkoumání sociálních nerovností a jejich vnímání optikou sociální spravedlnosti v naší společnosti z pohledu subjektivně vnímaných rozdílů mezi lidmi. Není tajemstvím, že existují skupiny lidí, které pro své sociální charakteristiky nemají ve společnosti nastavené stejné podmínky ve srovnání s jinými skupinami lidí (př. Rómové, ženy, sociálně slabí). Ve své práci chci zjišťovat do jaké míry je pocit nespravedlnosti mezi lidmi rozšířen a z jakých příčin. Zajímá mě do jaké míry vnímají lidé v ČR diskriminaci jako problém, jakých skupin lidí se především týká a do jaké míry odpovídá subjektivně pocíťovaná nespravedlnost objektivně zjištěné diskriminaci např. na trhu práce. Rovněž chci zjistit co vlastně lidé chápou pod pojmem „být diskriminován“.

Diplomová práce bude mít dvě hlavní části – teoretickou a empirickou. V teoretické části se budu věnovat východiskům vycházejícím z dřívějších výzkumů a studiu relevantní literatury (viz seznam literatury).

V druhé empirické části budu zkoumat vnímání diskriminace na základě sekundární analýzy primárních dat z výzkumu Social justice. Provedu sekundární analýzu dat Social justice z let 1991, 1995 a 2005 a pokusím se zmapovat situaci v České republice od devadesátých let až po současnost. Tuto analýzu dále rozšířím kvalitativním šetřením – skupinová interview Focus Groups, ve kterém se pokusím ověřit správnost výsledků analýzy dat, a rozšířit ji o zjištění, jak lidé chápou konkrétní příčiny diskriminace v realitě každodenního života.

3. Metodologie

- 1) Studium odborné literatury
- 2) Sekundární analýza dat
- 3) Focus Groups

Výzkum bude navazovat na výzkumné kolokvium RNDr. Tučka, ve kterém se zabýváme zkoumáním sociální spravedlnosti.

4. Orientační seznam literatury

Vlachová, K., Matějů, P., „Nerovnost, spravedlnost, politika: Česká republika 1991 – 1998“, Sociologické nakladatelství, Praha, 2000

Řeháková, Blanka; Vnímané a spravedlivé nerovnosti : vývoj v devadesátých letech a další souvislosti; Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1999

Petr Matějů; Představy o distributivní spravedlnosti v transformující se společnosti : vývoj představ o distributivní spravedlnosti v České republice v letech 1991-1995 v mezinárodní komparativní perspektivě; Praha : Sociologický ústav, 1997

Honans, George Caspar; Social behavior: its elementary forms / George Caspar Homans ; Robert K. Merton; New York : Harcourt, Brace and Company, 1961

Allport, Gordon Willard, 1897-1976; O povaze předsudků / Gordon W. Allport ; přeložil Eduard Geissler; Praha : Prostor, 2004

Křížková, Alena, Stínová zpráva v oblasti rovného zacházení a rovných příležitostí žen a mužů / [autorský tým Pavla Boučková ... et al.]; Praha : Gender Studies, 2004

Alena Křížková & Karel Pavlova; Management genderových vztahů : postavení žen a mužů v organizaci; Praha : Management Press, 2004

True, Jacqui; Gender, globalization, and postsocialism : the Czech Republic after communism / Jacqui True; New York : Columbia University Press, c2003.

5. Jméno konzultanta a jeho písemný souhlas se spoluprací

RNDr. Milan Tuček, CSc.

Souhlasím s vedením diplomové práce Hany Blahníkové.

DATUM

PODPIS